

Ж 14595

1995 № 5.

104

Національна академія наук України
Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського
Науково-теоретичний та практичний журнал

№5 1995

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Bohdan Khmelnytskyi
Herman Wojzaniak

Великий
гетьман
України
Богдан

Хмельницький
(1595-1657)

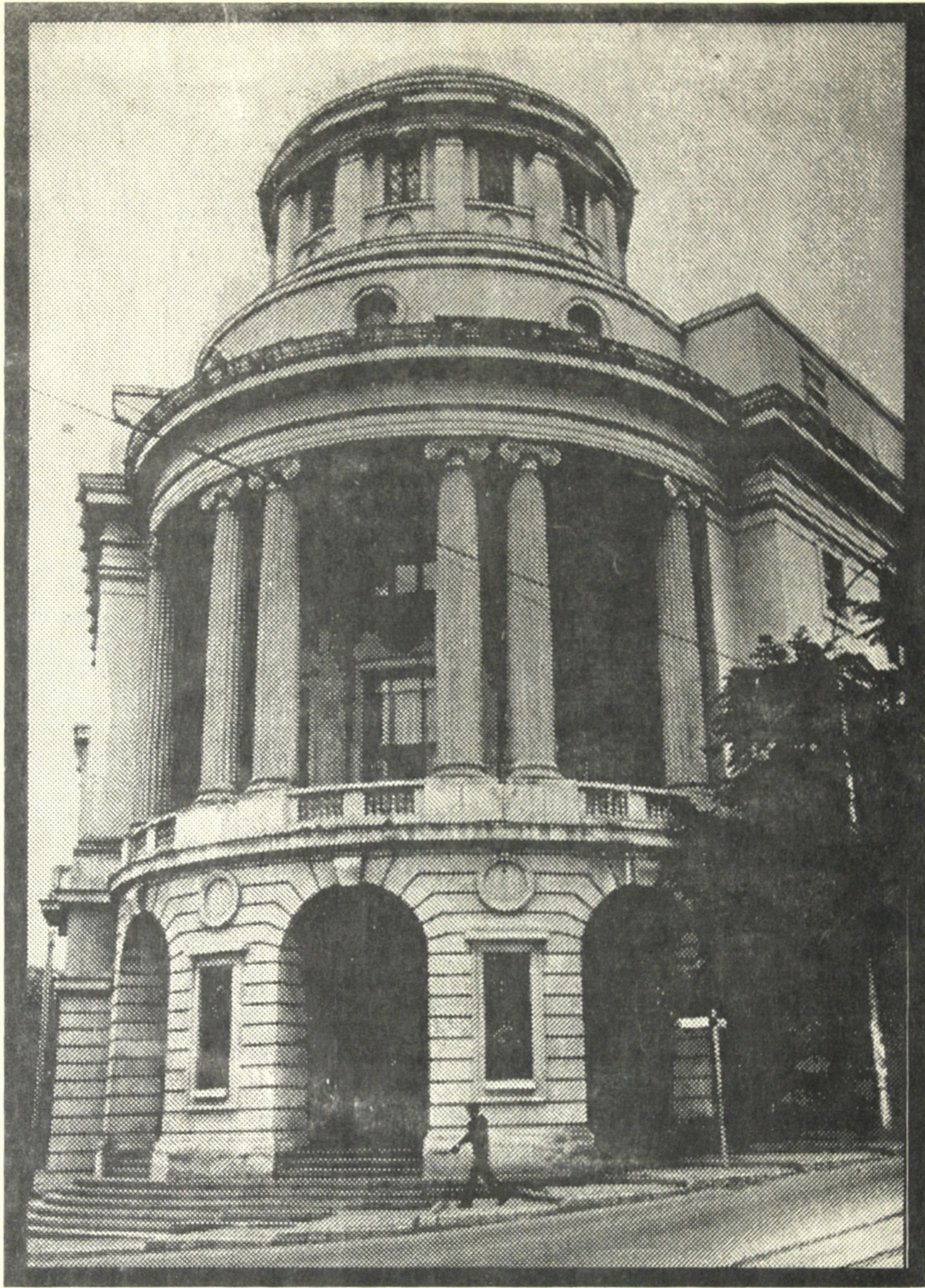
Гравюра
Вауманса і Мейсенса.

BOHDAN CHMIEL
S. R. M^{nis} Zaporohts
Sculp. Waumans sculp.

NICKY Exercitus
ensis Praefectus

Joan Meyssner exc. Amdm

Румунія. Центральна універсальна бібліотека.

Головний редактор - член-кореспондент НАН України О.С.ОНИЩЕНКО

Редакційна колегія

БАБИЧ В.С., БРОВКИН А.Г., ГОРДІЄНКО Л.М., ДУБРОВІНА Л.А., ІЛЬГАНАСВА В.О., КОСТЕНКО Л.Й., КРУШЕЛЬНИЦЬКА Л.І., НЕСТЕРЕНКО В.Г., ПАШКОВА В.С., ПОПРОЦЬКА В.Г. (заст. головного редактора), СКНАР В.К., СОЛОНСЬКА Н.Г. (заст. головного редактора), ЧЕКМАРЬОВ А.О., ШОВКОПЛЯС І.Г., ПАТРИЦІЯ КЕННЕДІ ГРІМСТЕД (Гарвардський університет), Ілона СЛАВИНСЬКА (Австрійський інститут з вивчення Східної та Південно-Східної Європи, секретар комісії у справах бібліотек при Федеральному міністерстві науки Австрії), Уім ЛАЙНДАЙК (Генеральний менеджер EBSCO)

Володимир Омельчук

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ, ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ *

Серйозному аналітичному осмисленню історії, економічного, політичного, соціального аспектів життєдіяльності народу України повинні передувати максимально повне, об'єктивне виявлення та облік усіх можливих рукописних та друкованих джерел, що так чи інакше торкаються України з Х по ХХ ст.

Створення якомога повнішого банку даних про рукописну та друковану українку має і теоретичне, і суто практичне значення. Він відображає історичний родовід народу України, сприяє накресленню стратегічних напрямів, прогнозуванню перспективи соціально-економічного, політичного та культурного розвитку нашої держави.

Історичний досвід створення національної бібліографії (НБ) переконливо доводить надзвичайну складність цього процесу, котрий потребує розв'язання багатьох теоретичних, методичних та організаційних проблем.

Основоположні розробки в сфері НБ, що завжди були в центрі уваги бібліографознавців, істориків, філологів, філософів, мали дискусійний характер. Це викликано складністю об'єкта і предмета дослідження, слабкістю наукових розробок понятійного апарату цілої галузі знання, пов'язаної зі спорідненими поняттями українська книга, національна бібліографія України, Український бібліографічний репертуар (УБР), україніка, державна бібліографія тощо.

Йдеться про спробу напрацювання підходу, який дасть змогу врахувати попередній досвід, зокрема здобутки й наукові гіпотези бібліографознавців різних країн з огляду на специфіку історії України, її національного поступу. Це якоюсь мірою спроба інтеграції досвіду, намагання акцентувати увагу на принципово новому значенні й спрямуванні розвитку бібліографії державно-національного змісту.

Авторська позиція випливає з того, що розробка концептуальних основ НБ не може обмежуватися традиційними бібліографознавчими проблемами. Вона має базуватися на терені інформатизації суспільства, у межах якої повинна знайти місце державна програма автоматизації бібліотек, однією з підсистем якої і є автоматизована система національної бібліографії. Розробка проблем НБ передбачає визначення самого поняття, змісту, головних напрямів організаційних,

методичних основ; проблем, спричинених створенням програми державної автоматизованої бібліографічної підсистеми, а також питань, зумовлених економічними засадами НБ, авторським правом на бібліографію, кадровим забезпеченням, ефективною організацією науково-дослідницької діяльності.

Безумовно, ця програма повинна набути статусу загальнодержавної. Власне, у світі подібні програми є національними і мають спеціальне державне фінансування. Іншого шляху просто немає. Ця програма може реалізуватися тільки в комплексній співпраці академічних, бібліотечних інститутів та установ, завдяки координації зусиль академічних, вузівських, видавничих, інформаційних центрів країни.

Усвідомлюючи всю складність, гостроту та невідкладність порушених проблем, виносимо їх на обговорення широкого загалу.

На нашу думку, напрацювання системи поглядів на сутність НБ України передбачає, насамперед, визначення понятійного апарату.

Це тим доречніше, що і в сучасних умовах у бібліографічній науці триває дискусія щодо визначення основоположних понять, у тім числі *українська книга, національна бібліографія України, Український бібліографічний репертуар, україніка, друкована україніка, рукописна україніка* тощо. Існують суперечливі судження про зміст, принципи створення НБ, УБР; про об'єкт бібліографічної науки, виділення її межі й місця серед інших наукових дисциплін.

Авторський підхід базується на такому баченні можливостей реалізації цієї важливої програми, яка здійснює, передовсім, за умови вивчення та узагальнення зарубіжного й вітчизняного досвіду. При цьому враховується повною мірою та вирішальна обставина, що Інститут української книги ЦНБ, діяльність якого спрямована на розробку теоретичних, методичних та організаційних аспектів національної бібліографії України, зосереджує увагу на вивченні вітчизняного спадку¹, сучасних тенденцій і закономірностей світового бібліографічного процесу. Йдеться, насамперед, про вивчення видань ЮНЕСКО, IFLA, в яких ґрунтовно аналізується стан НБ у країнах світу, документів Міжнародного конгресу з НБ (Париж, 1977)², теоретичного та практичного досвіду створення національного бібліографічного репертуару країнами СНД.

Питання про загальну концепцію україніки було порушене на Першому конгресі Міжнародної асоціації україністів (вересень, 1990). Археографічна комісія, а згодом й Інститут української археографії (нині - Інсти-

© Омельчук Володимир Юхимович, Київ, 1995

* Роботу виконано в рамках проєкту програми (ДКІПТ) «Книжкова спадщина України» з теми «Створення бібліографічного реєстру друкованих видань України».

тут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (ІУА) взяли безпосередню участь у напрацюванні концепції архівної і рукописної україніки. Проект був доопрацьований редколегією (В.Ульяновський (ІУА), Л.Дубровіна (ЦНБ), К.Новохатський (Головархів України), обговорений і затверджений на спільному засіданні дирекції ІУА та Інституту сходознавства НАН України.

Учасники конгресу відмовилися від вузького бібліографічного розуміння поняття *україніка* як суто зарубіжних видань про Україну. Йдеться про загальний підхід, згідно з яким враховуються документи, створені в Україні, в інших державах - про неї, а також документи, створені українцями, які безпосередньо не працювали в царині української культури або науки, але які зробили значний внесок у світову культуру. Це найзагальніший принцип³.

Як відомо, в інформатиці вельми поширився підхід, ество якого полягає у виділенні двох видів інформації - первинної (вихідної), що є знанням, і вторинної, що є результатом аналітико-синтетичної переробки первинних документів.

Цей підхід розвинуто провідними бібліографознавцями, котрі розглядають бібліографічну інформацію як вторинну документну. Такий погляд становить суть документографічної концепції бібліографознавства, основні положення якої найповніше розроблено й системно викладено О.Коршуновим.

Варто сказати, що в поняття *україніка* ряд учених пропонує вкладати не тільки бібліографічну інформацію, тобто інформацію вторинного рівня, а й створення зведеного фонду копій архівних історичних матеріалів, які зберігаються за кордоном, отже, нагромадження масивів первинної інформації і накопичення масиву вторинної⁴.

Автор є прихильником саме такої постановки питання. На наш погляд, *україніка* повинна концентрувати в собі масив первинної інформації (оригінали документів чи їх копій, у тому числі фонд копій матеріалів, збережуваних за кордоном), а також масив вторинної інформації (систему картотек, каталогів, реєстрів, путівників, довідників, власне археографічну чи бібліографічну інформацію).

Поняття *рукописна україніка* передбачає рівень масиву первинної інформації (рукописний фонд, включаючи фонд копій матеріалів, які зберігаються за кордоном), та рівень масиву вторинної інформації, власне археографічної*.

Поняття *друкована україніка* охоплює рівень масиву первинної інформації (документальний фонд національного друку, в тому числі фонд копій оригіналів документів, збережуваних за кордоном) та рівень масиву вторинної інформації, власне бібліографічної.

Щодо змісту поняття *українська книга*.

Видатний французький книгознавець, автор праці «Революція в світі книг» Робер Ескарпі зазначав, що досі ще ніхто не зміг дійти загальноприйнятого визначення поняття *книга*. Кожний, хто ставить перед собою подібну мету, вступає, за його образним висловом, у галузь туманних визначень і нечітких ознак⁵.

Книга - винятково складне суспільне явище. Її цілісне вивчення вимагає системного підходу.

У визначенні книги ми, як правило, маємо синтез

дефініцій, зумовлених зовнішніми її ознаками, та дефініцій, які відбивають спробу відобразити її зміст, читацьке призначення тощо.

Досвід свідчить, що коли справа доходить до вивчення книги бібліографами, то воно часто здійснюється в контексті історії, теорії книги, а не власне бібліографії.

Водночас правильне вирішення питання про специфіку бібліографічного підходу до книги впливає з того, що бібліографію книга цікавить не сама по собі, а під кутом зору тих функцій, які вона реалізує у сприйнятті читача; під кутом зору її відповідності визначеним суспільним потребам. Йдеться про знаходження оптимальних шляхів і засобів бібліографічного задоволення цих потреб. У цьому й полягає специфіка бібліографічного ставлення до книги. Тут усе вирішує зв'язок між книгою та її користувачем.

Отже, цей основний зв'язок - *інформація-користувач* - зумовлює особливість бібліографічного підходу до книги. Бібліографія розглядає видання друку як джерело знання (інформації).

Книга вважається основним об'єктом бібліографування не тому, що вона являє собою твір друку, а тому, що саме видання друку історично стали головним засобом фіксування та передачі соціальної інформації. З цього випливає, що й інші засоби тривалого фіксування інформації (наприклад, аудіовізуальні), які винайшло і винаходитиме людство, також включаються і включатимуться в об'єкт бібліографії.

Йдеться не про визначення поняття *книга* через призму теоретичного, філософського осмислення. Вирішальним у даному разі є практичний аспект, реалії, зумовлені створенням НБ.

Саме такий підхід пропонував Ю.Меженко.

«Справді-бо, - намагався з'ясувати він у доповіді на сесії відділення суспільних наук АН УРСР 30 травня 1946 р., - що таке для нас буде книга? З якої кількості сторінок вона починається? Збірник музичних творів або альбом ілюстрацій, або географічний атлас - чи є все це об'єктом нашої бібліографії?»

Періодичні видання (журнали, газети, серійні видання) - чи можна вважати їх за книгу? І взагалі, де формальні межі для всіх цих видів друку? Адже відомо, що існує значна кількість проміжних видів, які ускладнюють це і без того досить складне питання. А без вирішення цієї проблеми ми вже на перших кроках натрапимо на дуже великі труднощі. Помилково буде цю проблему розглядати як суто формальну. За всіма цими формами приховується вельми важливий зміст»⁶.

Ю.Меженко не дає відповіді на порушене питання. Хоча намагається розглянути поняття *книга* через призму поліграфічного, виробничого визначення, а також мовного й хронологічного⁷.

На наш погляд, у цьому контексті книга повинна розглядатись у широкому розумінні бібліографічного документа будь-якої форми, включаючи всі види друку. Сьогодні взагалі важко заперечити проти того, що бібліографічний облік повинен охоплювати найрізноманітніші види документів, а не лише поліграфічні видання. Він, зокрема, має включати видання - текстові, нотні, картографічні, образотворчі; видання для сліпих; офіційні документи; аудіовізуальну продукцію - кіно-, фото-, фонодокументи; електронні видання, зокрема, програми для ЕОМ і бази даних; неопубліковані документи, зокрема результати науково-дослідницької і конструкторської діяльності (дисертації, звіти про науково-дослідні роботи, депону-

* Відповідно з проектом програми "Рукописна україніка".

вані наукові роботи, алгоритми і програми).

Поняття *книга* в хронологічному аспекті теж потребує зокремого пояснення. Ю.Меженко стверджує, що розгляд української бібліографії з 1798 р. є умовним, що слід готуватися до заглиблення далі в XVIII ст., а значить і в XVI. Але й це вимагає уточнення.

Кожен народ прагне вияснити корені своєї національної культури та історію свого розвитку. Безперечною передумовою цього є набуті знання, носіями яких є не тільки друковані, а й рукописні твори, їх описи. Вони - свідчення історичного розвитку творчих здібностей народу, відображені в справах його видатних діячів та в історичних подіях. Рукописна книга посідає особливе місце в системі історико-культурної спадщини, відтворюючи величезний історичний пласт духовного розвитку суспільства середньовічної доби. Книга була не лише одним з видів джерел, а й протягом декількох століть акумулювала в синтезованому вигляді за рукописно-книжною формою всі напрями знання і мистецтва і, тим самим, відіграла роль важливого фактора духовного розвитку. Неоціненний її вплив і на соціально-етнічні процеси та становлення національної самосвідомості українського народу.

Відмовитися як від рукописної (починаючи з X ст.), так і від друкованої книги XVI-XVIII ст. (зводячи її до передісторії української книги)⁸, значить звузити проблему української національної книги тільки до періоду нової та новітньої історії. У той же час безперервність історії розвитку держави, народу, його культури потребує вивчення та успадкування всього періоду української книжкової культури - і рукописної, і друкованої.

Основоположним питанням теорії нашого книгознавства є питання визначення меж національної приналежності книги. Його вирішення, на думку багатьох дослідників, має загальне методологічне значення для української культурології в цілому.

Перші книгознавці, котрі ґрунтовно вивчали українську книгу, встановлюючи межі національної приналежності книги, брали за основу мовну характеристику⁹. Цю ж ознаку визнають провідною й сучасні дослідники¹⁰.

Мова дійсно є найважливішим критерієм. Вона репрезентує національне не своєю формальною сутністю, зовнішньою оболонкою, а насамперед, багатовіковим духовним досвідом народу, бо є найважливішим чинником його культурного життя. Проте мовний критерій, хоч і надзвичайно важливий, не можна абсолютизувати.

Добре знаний український бібліограф М.Гуменюк (один з небагатьох, хто порушив свого часу питання про визначення поняття *українська книга*), не погоджуючися з тезою про визначальний характер мовної ознаки, справедливо наголошував, що в умовах важкого соціального й національного гніту, коли заперечувалося саме існування українського народу, коли не визнавалися українська мова й література, а автори-українці часто писали й друкували свої твори нерідною мовою, дуже важко відповісти на запитання про те, що треба вважати українською книгою¹¹. І він дійсно мав рацію.

Культура українського народу впродовж століть залишалася культурою поневоленої та бездержавної нації, на долю якої випало самозбереження українського родоводу, захист традицій, святинь і звичаїв. 1720 р. - указ Петра I про заборону книгодрукування українською

мовою; 1769 - указ Синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг; 1775 - зруйнування Запорозької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях; 1811 - закриття Києво-Могилянської академії; 1847 - розгром Кирило-Мефодіївського товариства; 1862 - закриття українських недільних шкіл; 1863 - Валуєвський циркуляр про заборону видання книг українською мовою; 1876 - Емський акт про заборону ввезення української книги з-за кордону, заборону українського театру й друкування нот українських пісень; 1884 р. - закриття всіх українських театрів.

Наприкінці 1904 р. царський уряд під тиском революційних подій був змушений піти на відомі поступки в обмеженні української мови. При Академії наук було створено спеціальну комісію для вивчення цього питання (академіки О.Шахматов, Ф.Корш, А.Фамінцин, П.Фортунатов, А.Лаппо-Данилевський і С.Ольденбург). 18 лютого 1905 р. комісія подала на затвердження загальних зборів Академії наук записку «Об отмене стеснений малорусского печатного слова», яку було схвалено. Автори записки (в основному, О.Шахматов і Ф.Корш) довели безпідставність шовіністичних поглядів на українську мову та літературу і відзначили неприпустимість будь-яких перепон їх вільному розвитку в загальнолюдських інтересах¹². І попри це, у 1908 р. був виданий указ Сенату про «шкідливість» культурної та освітянської діяльності в Україні; у 1914 - указ Миколи II про скасування української преси. І на кінець, 1933 р. - телеграма Сталіна про припинення «українізації».

Навряд чи можна забути, як протягом кількох століть панівні верстви українського суспільства (князі й шляхта) поступово полонізувалися, покатоличувалися і дедалі більше віддалялися від національно-державних устремлінь козацтва. В їхніх руках були зосереджені економічні та політичні важелі влади, вони мали неабиякі можливості для побудови національного життя й розвитку економічної самобутності суспільства, але не скористалися з цього. Саме у названих колах вважалося «хорошим тоном» відмовлятися від рідної мови, й це всебічно заохочувалося.

Наслідки для України були трагічними, зокрема до середини XVII ст. українське суспільство не виробило національної державної ідеї.

Не можна не зважати й на таку обставину. В Україні XVII-XVIII ст. книги природничої, технічної, медичної та іншої проблематики здебільшого видавалися латинською або польською мовами. Майже всі рукописні курси філософського спрямування створювалися викладачами Києво-Могилянської академії латиною. І це не дивно, тому що мовою науки, католицької церкви і, частково, літератури в середньовічній Європі була саме латина. У XIX ст. в Галичині наукова література видавалася німецькою та польською мовами, в Україні (у складі Росії) - переважно російською.

У зв'язку з цим, як відомо, бібліографічні покажчики, складені українськими літературознавцями, бібліографами, письменниками нерідко видавалися російською або польською мовами. Частина українських бібліографічних праць друкувалася поза межами України, а на її території іноді створювалися бібліографічні посібники загальноросійського значення.

Українська культура усвідомлювалася передусім як культура етнічна, а поширене на Заході поняття нації як політичної спільності спершу не мало шансу на

утвердження. Отже, й до НБ зараховували найчастіше лише документи україномовні або пов'язані з українцями в етнічному смислі.

Саме тому, виходячи з потреб НБ, зрозумілим є акцент на необхідності творчого пошуку логічних конструктивних пропозицій, спрямованих на найоб'єктивніше, найреалістичніше визначення поняття національна книга з огляду на всі особливості історичного розвитку українського народу¹³. Інакше неможливо уявити в усій повноті дійсного змісту української культури.

Світовий досвід організації НБ свідчить, що в більшості країн для бібліографування відбираються книги одночасно за мовною та територіальною ознаками - в одному варіанті; за мовною, територіальною та авторською ознаками - в іншому. Іноді залучаються видані за кордоном книги, в яких ідеться про країну і народи, котрі в ній проживають.

Таку конструктивну логіку підходу визначила й Міжнародна бібліографічна конференція у Варшаві 19-22 вересня 1957 р., на якій були представлені СРСР, європейські соціалістичні країни та Франція. Вона констатувала відмінність у підходах до НБ, вважаючи неможливим її уніфікувати. Абсолютно очевидно, що розходження у визначенні терміну *національна бібліографія* не випадкові. Логічно розглядати їх як опосередкований результат розмежувань в історичному розвитку окремих народів.

Саме в разі такого підходу визначення меж національної приналежності української книги спирається на певну сукупність ознак, серед яких - мовна, територіальна, авторська, змістовна, хронологічна. Причому жодна з них не може бути абсолютизованою.

Отже, на наш погляд, поняття *українська книга* в широкому розумінні (а саме такий підхід є єдино прийнятним у контексті розробки моделі НБ), маючи всеохоплююче значення, вбирає в себе рукописні твори (з X по XX ст.) та твори друку (з XVI по XX ст. включно), припускаючи, зокрема, кілька рівнів: щодо рукописних творів, відповідно до визначення проекту «Рукописна україніка»¹⁴; щодо друківаних творів:

1. Твори друку, видані українською мовою незалежно від місця видання;
2. Твори друку всіма мовами, видані на території сучасної України;
3. Твори друку про Україну й український народ, видані в усьому світі всіма мовами;
4. Твори друку, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання, видані в усьому світі всіма мовами, незалежно від їх змісту.

НБ пройшла великий шлях розвитку: від книготорговельної до повної; від обліку, в першу чергу, книг і деяких інших видів творів друку до обліку аудіовізуальних і неопублікованих матеріалів; від методики, котра визначається традиціями і побажаннями окремих країн, до напрацювання і використання міжнародних стандартів, з прагненням до загальної оптимальної моделі структури установ НБ; від видань на друкарському верстаті до застосування ЕОМ.

Нині НБ вийшла на міжнародний рівень і, розвиваючися за об'єднаною програмою IFLA «Універсальний бібліографічний облік, Міжнародна програма MARC» (UBCIM), стала однією з провідних світового бібліографічного процесу.

НБ як відбиток національної пам'яті пронизує та

живить усе розмаїття сучасних інформаційно-бібліографічних систем, мереж, програм - національних і міжнародних, універсальних і галузевих, державних і приватних, які функціонують у ручному та автоматизованому режимах¹⁵.

Теоретичне осмислення поняття національна бібліографія почалося у XX ст.¹⁶ Це питання потребує виняткової уваги, окремого розгляду. У даному матеріалі автор вважає за необхідне розглянути лише найактуальніші аспекти проблеми.

Так, зокрема, НБ визначається у термінологічному словнику «Библиотечное дело» (М., 1986, 2-е изд.) як загальна бібліографія, що забезпечує реєстрацію всіх документів, які вийшли на території країни, й інформування про них. У такому трактуванні термін *НБ* синонімічний відомому терміну *державна бібліографія*. Але поняття *національна бібліографія* неоднозначне. У вищезазначеному словнику зазначається, що в деяких випадках в обсяг поняття включається відбиття документів національною мовою; документів національних авторів; опублікованих за кордоном документів, що за змістом належать до тієї чи іншої країни. Термін *НБ* широко вживається за рубежом, водночас у різних країнах розуміється неоднаково. В СРСР поняттю *національна бібліографія* відповідає поняття *державна бібліографія*¹⁷.

Отже, поняття НБ фактично звужувалося до поточної обліково-реєстраційної бібліографії або взагалі виключалося з контексту розгляду його в теорії та на практиці. Такий підхід, очевидно, був зумовлений політичними реаліями того часу.

Як відомо, історично склалися різні принципи обліку літератури у виданнях НБ: територіальний (література, опублікована на території даної країни; мовний (матеріали, опубліковані національною мовою країни незалежно від місця видання); комплексний (література, опублікована на території країни, а також видана поза її межами, але пов'язана з даною країною мовою, походженням автора, змістом).

Багатозначність терміна НБ зумовлена різними конкретно-історичними умовами розвитку держав, народів, їх культури. Звідси - неможливість його уніфікації. Саме такий підхід і обґрунтовується в енциклопедії бібліотечної справи¹⁸.

На наш погляд, обґрунтоване поняття *національна бібліографія* залежно від охоплення друкованої продукції було дане Л.Х.Ліндером¹⁹.

Згідно з цим визначенням національний бібліографічний посібник відображає видання: випущені в межах даної країни; мовою (мовами) даної країни; твори уродженців даної країни, незалежно від місця їх проживання та використання мови; про дану країну, враховуючи видання, які відображають деякі аспекти національного життя; які мають авторське право в даній країні; видання, випущені для даної країни поза її територією.

За Л.Х.Ліндером, національним можна вважати бібліографічний посібник, який включає відомості про видання у будь-якій комбінації (всього їх 37) з цих шести груп.

Після створення програми «Універсальний бібліографічний облік» (УБО) під державною бібліографією став розумітися бібліографічний облік видань тільки першої групи. Видання останніх п'яти груп повинні залишатися поза державною бібліографією. На практиці точно дотримуватися визначення

Л.Х.Ліндера неможливо. До того ж нові явища у бібліографії потребують внесення до нього ряду істотних змін і уточнень. Але це проблема, котра чекає окремого вивчення.

Сучасна постановка питання вимагає розгляду НБ у системі вітчизняної та міжнародної інформації. Національна й міжнародна бібліографії пов'язані, передусім, УБО, мета якого - встановити всесвітню систему обміну бібліографічною інформацією, для чого необхідно спочатку створити НБ у кожній з учасниць цього обміну. НБ і є базою ефективних міжнародних бібліографічних зв'язків.

Водночас, НБ - термін, прийнятий у міжнародній бібліотечній практиці з метою визначення виду бібліографії, завданням якого є ретроспективний і поточний облік національної продукції²⁰.

Використання поточної національної бібліографії (ПНБ) як бази УБО сприяло уніфікації методів бібліографування, зокрема стандартизації складання бібліографічних записів і створення міжнародного комунікативного формату ЮНІМАРК.

Сучасний етап розвитку ПНБ зумовлений реалізацією рекомендацій міжнародного конгресу з НБ, який був проведений ЮНЕСКО в Парижі (1977). Цьому передувала велика підготовча робота, яку здійснив Г. Помассл. Він склав порівняльний огляд існуючих національних бібліографій²¹, який відбивав стан НБ у світі до 1974 р. Продовжив його роботу англієць Р.Чеффінс²². Дані цих документів, а також Синоптичні таблиці ПНБ²³, підготовлені робочою групою під керівництвом Г.Помассла, та його ж огляд законів про обов'язковий примірник²⁴ послужили основою для рекомендацій конгресу. Його матеріали - це чітко сформульована, тривала за часом програма розвитку ПНБ з точки зору її організації, принципів, обліку продукції, що випускається в країні, форм її реалізації, об'єктів і методів бібліографування.

Конгрес розглянув питання про обов'язковий примірник (становить юридичну базу для збирання, зберігання й обліку національної друкованої продукції).

Основоположним принципом обліку ПНБ, як і в попередніх рекомендаціях ЮНЕСКО, було визнано територіальний. Проте країнам, які послуговувались іншими принципами (мовний, комплексний) було запропоновано документи, що виходять за межами країни, бібліографувати окремо від масиву вітчизняної продукції, щоб запобігти дублюванню бібліографічної інформації в рамках УБО.

Отже, поза даною моделлю, після ризику, виділено екстеріоріку. І це ще раз підкреслює сучасне розуміння ПНБ як державної бібліографії. Запропоновану спеціалістами східноєвропейських країн «Динамічну модель охоплення документів у ПНБ» було рекомендовано ЮНЕСКО для використання у міжнародному масштабі²⁵.

У рекомендаціях міжнародного конгресу (1977) складовою частиною національного бібліографічного обліку було визначено ретроспективну національну бібліографію (РНБ).

Щодо визначення змісту поняття *національна бібліографія України*.

1. Бібліографія в Україні сягає корінням у середньовіччя. Проте тільки в ХІХ - на початку ХХ ст. побачили світ праці, які фахівці визначають як складові частини НБ.

Найважливіші серед них - описи українських

стародруків Михайла Максимовича і Дениса Зубрицького, бібліографії творів українського письменства Михайла Комарова і Дмитра Дорошенка, бібліографічні покажчики Івана Левицького.

Кваліфікованими напрацюваннями з бібліографії стали «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношениях», «Указатель источников для изучения Малороссийского края» Олександра Лазаревського, «Указатель источников для ознакомления с Южной Русью» Дмитра Дорошенка. Чи не вперше питання української бібліографії як проблему порушує відомий український учений і бібліограф Зенон Кузеля (1908), проблему поточної української бібліографії - бібліографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові (1909).

Практично першою установою, яка намагалася координувати зусилля науковців щодо національної бібліографії, було НТШ, у складі якого з 1909 р. діяла бібліографічна комісія.

Найплідніший період діяльності НТШ пов'язаний з участю (з 1894) і головуванням у ньому М.Грушевського (1897-1913 рр.). Під його редакцією вийшло 110 томів «Записок Товариства», майже 30 томів інших видань, 88 книг «Літературно-наукового вістника» (1895-1905 рр.); в 1905 р. «Вістник» передано з НТШ Українській видавничій спілці, але М.Грушевський продовжував редагувати його до 1914 р.)²⁶. До першої світової війни НТШ стало безумовним і авторитетним лідером у розробці українознавчої тематики. З організацією в Києві Української академії наук і особливо в 20-ті роки лідерство в розробці проблем українознавства перейшло від НТШ до ВУАН.

Це - період розквіту українського книгознавства. УНІК під керівництвом Ю.Меженка виходив на передові позиції в бібліографічній науці, нерідко випереджаючи теоретичний рівень книгознавців багатьох країн. Саме в цей час УНІК досить результативно працював над розробкою теорії та методики УБР. Наукове студіювання української друкарської продукції (до 1917 р.), статистичні дослідження й наукові студії над нею (з 1917), вивчення українського друку поза територією України були в центрі уваги цього професійного колективу.

Формуючи поняття НБ, УБР дослідники УНІКу в цьому аспекті насамперед аналізували всі твори друку, видані на території України; всі твори друку, видані українською мовою незалежно від місця видання; всі видання про Україну авторів-українців, переклади.

Над створенням НБ у цей час плідно працювали Головна книжна палата в Києві та Українська книжкова палата в Харкові. Але вже в 30-ті роки ця діяльність класифікувалася як вияв українського буржуазного націоналізму. Відновлення роботи над УБР у 40-і роки було припинене з цих самих причин.

Відлиги на зламі 50-60-х років були дуже короткими, хоча створення першої узагальненої праці з історії бібліографії в Україні І. Корнейчиком стало помітним явищем у розробці проблеми.

Низку ґрунтовних українознавчих бібліографічних праць було видано в США, Канаді, Чехословаччині. Істотним доповненням до друкованих в Україні бібліографічних джерел стали пристатейні бібліографії у виданій за редакцією В.Кубійовича «Енциклопедії українознавства» та англійських енциклопедіях²⁷. У цьому ряду важлива праця Є. Пеленського «Україніса в

західноєвропейських мовах: Вибрана бібліографія»²⁸.

НБ України не обмежується сьогодні тими параметрами, які були окреслені спочатку. Вони - данина своєму часу. В сучасних умовах виникає нове, інформаційне суспільство. Відбувається перехід від поліграфічного етапу до електронного, в процесі якого створення і використання інформації дедалі більше здійснюється у машинопрочитуваний формі. НБ змінює свою сутність. Інформатизація стає основою розвитку НБ, яка, в свою чергу, стає частиною міжнародної системи інформаційного обміну.

Ключові обставини у теоретичному дослідженні НБ України - діалектичний взаємозв'язок національних особливостей бібліографічної діяльності з її загально-людськими, загальноцивілізаційними цінностями. Попри особливості видань ПНБ і РНБ у різних країнах, подальший розвиток НБ України повинен виходити з прийнятих на міжнародному рівні основоположних, принципів позицій.

II. Сучасні західні вчені, як правило, дають визначення цьому терміну, зважаючи на об'єкт бібліографічного обліку і, до того ж, віддаючи перевагу ПНБ. Так, Х.Коновер пише: «Ідеальна (поточна національна) бібліографія створюється на основі повного переліку всіх книг, документів, брошур, періодичних видань та інших друкованих матеріалів, опублікованих у межах однієї країни за попередній рік, або з меншим інтервалом»²⁹.

Дальші теоретичні розробки поняття НБ зумовлені створенням програми УБО, де під НБ, як зазначалося вище, розуміється бібліографія, що лише обліковує твори, котрі вийшли на території окремої країни. Це зрозуміло з точки зору оперативності УБО, втім, не вирішує всіх завдань НБ.

На нашу думку, тут потрібен конструктивний підхід, компроміс. У цьому контексті цікава точка зору канадського автора Д.Ланн, яка пише: "Якби всі нації мали свої національні бібліографії, коли б усі національні бібліографії були однаковими, досконалими, могли б і хотіли передбачати потреби кожної іншої нації і забезпечували б запити необхідними даними, тоді б не було виправдання у залученні вихідних даних видань інших країн. Оскільки несхоже, що така досконалість буде досягнута, нема переконливої основи, чому кожна країна не повинна включати в свою національну бібліографію будь-які дані, котрі вона вважає необхідними. Варто, однак, усвідомлювати при цьому, що справжня національна бібліографія - це свої власні видання».

III. Функціонально ПНБ та РНБ органічно неподільні. Йдеться про дві підсистеми, об'єднані спільністю мети. Це ж стосується й основних принципів їх створення, хоча принципи формування РНБ історично зумовлені й не можуть бути так жорстко уніфіковані, як у ПНБ.

Окрім цього, на наш погляд, виняткову увагу в ході теоретичного обґрунтування проблем РНБ необхідно приділяти питанням типології документів. В ідеалі РНБ повинна передбачати відбиття практично більшості документів, які відображені в запропонованій динамічній моделі охоплення документів у ПНБ.

ПНБ значно оперативніша, спирається на закон про обов'язковий примірник і будується на засадах державно-територіального принципу обліку документів. У багатьох випадках вона може бути ототожнена з державною бібліографією, котра є складовою частиною

НБ. При цьому особливості НБ України (і поточної, і ретроспективної) зумовлені тією ж системою взаємопов'язаних етнічних і соціальних факторів, котрі забезпечують формування і функціонування кожної нації: національною мовою, етнічністю і територіальністю, звичаями і традиціями нації, національною свідомістю і психологією, а також економічними, геополітичними та іншими факторами зовнішнього середовища НБ.

IV. Усі рукописні твори, територіально і тематично пов'язані з Україною, є найважливішим об'єктом української бібліографії.

V. Грунтовний аналіз свідчить, що в недавньому минулому бібліографія не була зорієнтована на повноту відображення матеріалу в загальних реєстраційних працях або на об'єктивність критеріїв його відбору в багатьох роботах, спеціалізованих за певною ознакою. Впродовж багатьох десятиліть цілі періоди нашої вітчизняної історії були фактично закриті для об'єктивних досліджень. Йдеться про ідеологічний критерій відбору книг.

При цьому не треба забувати, що саме на основі ідеологічного відбору від української книги протягом століть відлучалися опубліковані в Україні видання, що пов'язані за змістом з католицтвом, уніатством. Значна частина науковців дотримувалась і дотримується думки про те, що видані в Україні іномовні книги, за змістом пов'язані з ворожою до православ'я ідеологією, зокрема уніатською - є антиукраїнськими. І на цій підставі не можуть бути віднесені до української книги.

Саме тому необхідно відмовитися від численних стереотипів, які деформували об'єктивний підхід бібліографів до створення бібліографічних праць і не дозволяли віддзеркалювати цілі пласти документальних цінностей народу нашої країни.

Не треба доводити ту істину, що на характер відбиття творів друку установами НБ не повинні впливати жодні з існуючих політичних партій та блоків - правлячих або опозиційних. Чим далі буде бібліографія від політики, тим повноцінніше вона виконуватиме культурно-історичну, а тим самим і культурно-посередницьку функції.

НБ покликана служити всьому суспільству. Бібліотечні установи мають забезпечити читачів бібліографічною інформацією, що відображає всі точки зору на сучасні та історичні події. Інформаційні джерела бібліотечних фондів не можуть бути переписані чи вилучені з-за несхвалення їх прихильниками або противниками будь-яких поглядів. Для забезпечення інформаційних потреб суспільства сьогодні необхідні корінні зміни теорії й практики бібліотечно-бібліографічної справи.

На наш погляд, оптимальний варіант реалістичного визначення поняття *національна бібліографія України* з огляду на особливості історичного розвитку України можливий у такій редакції.

Національна бібліографія розглядається як форма відображення багатовікової пам'яті народу, засіб обміну і збагачення досягнень його культури, інформаційного забезпечення розв'язання економічних і політичних проблем як на рівні держави, так і на рівні взаємодії з міжнародним співтовариством.

Її головні функції:

- цілеспрямована передача інформації про рукописні (з X по XX ст.) та друковані (з XVI по XX ст.) твори;
- забезпечення інформаційних потреб суспільства

в поточній та ретроспективній бібліографії за чотирма ознаками багатоаспектного визначення поняття *українська книга*:

1. Твори друку, видані українською мовою, незалежно від місця видання.

2. Твори друку всіма мовами, видані на території сучасної України.

3. Твори друку про Україну та український народ, видані всіма мовами, незалежно від місця видання.

4. Твори друку (авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання) незалежно від їх змісту, видані в усьому світі всіма мовами.

РНБ, як і бібліографія в цілому, є часткою культури того чи іншого народу. Порівняно з рештою складових компонентів культури, вона наділена такими ознаками: з одного боку, враховуючи документальні масиви за великі хронологічні періоди, РНБ виконує функцію довгочасного зберігання інформації про документи, з іншого, виконуючи універсальне підсумовування знань, закарбованих у документах, сприяє вивченню культурного спадку, тобто слугує фактором розвитку національної культури та її взаємозв'язків з культурами всіх народів.

Як специфічні засоби бібліографічного моделювання, національні репертуари відображають розвиток народу й держави в усіх галузях суспільного життя, а також внесок даного народу в загальну скарбницю світової цивілізації. Вони розкривають важливу частину єдиного бібліотечного фонду кожної країни, створюють підґрунтя для розвитку всіх інших видів бібліографії, здійснення бібліографічного пошуку, довідково-бібліографічного обслуговування.

На сьогодні друкованим національним репертуаром книг, виданих рідною мовою, володіють білоруси, вірмени, грузини, прибалтійські народи, майже всі середньоазіатські держави. У Росії «Книжная летопись» існує з відносно повною реєстрацією книг російською мовою з 1907 р., а з 1869 р. ретельно фіксуються спеціальні цензурні списки книг. Створено зведений каталог російської книги XVIII в. (1725-1800). Нині напрацьовується зведений каталог російської книги (1826 - 1917), формується період каталогу за першу чверть XIX ст.

УБР на даному етапі зосереджує свою увагу на обліку національної друкованої продукції з початку книгодрукування до 1923 р. Сьогодні створення національного репертуару належить до першочергових завдань української культурології.

Вперше питання про створення всеохоплюючого Українського бібліографічного репертуару було висунуте в 1919 р. Українським бібліографічним інститутом Головної книжної палати як основне завдання в галузі бібліографічної діяльності в Україні. Важливим кроком у справі організації цієї роботи була ініціатива Всенародної бібліотеки України про складання УБР. З часом це завдання розглядалося багатьма науковими установами республіки і поступово реалізовувалося.

Перша конференція наукових бібліотек України (1925) визнала головним завданням своєї бібліографічної роботи складання українознавчого бібліографічного репертуару.

За його складові частини було прийнято:

а) усю друковану літературу, видану на території етнографічної України за всі віки, та всю рукописну літературу на території України до початку друку;

б) усю літературу всіма мовами про Україну поза

межами етнографічної України за всі віки;

в) усю літературу українською мовою поза межами етнографічної України за всі віки;

г) усі твори авторів-українців (у розумінні, встановленому для роботи УАН), де б вони не жили³⁰.

Для керівництва та координації цієї роботою, згідно з рішенням конференції, в 1926 р. було створено спеціальну бібліографічну комісію при ВУАН, до складу якої входили видатні вчені й провідні бібліографи України. У другій половині 20-х років були напрацьовані теоретичні та практичні питання бібліографічного репертуару такими фахівцями, як С. Маслов, Ф. Максименко, Ю. Меженко, С. Постернак, М. Сагарда, М. Ясинський.

Згідно з рішенням Першого пленуму бібліографічної комісії при ВУАН, з метою визначення теоретичних основ і практичних методів створення репертуару було оголошено широку наукову дискусію, що тривала до 1930 р. В її процесі вчені й фахівці бібліологічних спеціальностей висловили чимало різних думок, часом досить відмінних і навіть діаметрально протилежних³¹.

Зокрема, УБР розглядався як українська бібліографія в цілому; як генеральний план бібліографічної роботи; як повний каталог літератури України. Один з варіантів передбачав висвітлювання УБР за такими трьома ознаками: авторство, мова, зміст.

Значно поширенішим був погляд, закріплений ще в 1925 р. Першою конференцією наукових бібліотек у її резолюціях, про що йшлося вище.

Нарешті, дехто, приймаючи останній погляд у головній його частині, заперечував решту. Зокрема, до обсягу УБР включалася тільки друкована продукція України; література з-поза її меж, хоча й українською мовою, змістом про український народ й Україну, включалася не до УБР, а до відповідних бібліографічних репертуарів: польського, чеського тощо.

На думку значної частини дослідників, єдиний послідовний і правильний погляд полягав у тому, щоб в основу обсягу УБР покласти територіальну ознаку, заносючи до нього, як стрижневу його частину, всю продукцію, друковану на терені етнографічної України, й тим створюючи бібліографічну базу для вивчення, передусім, продуктивних сил республіки та культур усіх народів, що жили або живуть на її терені.

Додаткові частини УБР, за рекомендаціями учасників дискусії, повинні були складатися з друкованої поза межами етнографічної України літератури за ознаками мови (твори українською мовою) і змісту (твори, що стосуються України та всіх народів, що жили або живуть на території України). Літературу з-поза меж етнографічної України за ознакою авторства (твори авторів-українців), що ні мовою, ні змістом не стосується України, як правило, до УБР не рекомендували заносити, бо ознака ця, здебільшого, надто розпливчата й спірна. Йшлося лише про тих авторів-українців, що брали участь у процесі творення української культури й науки та частину своїх творів, які ні мовою, ні змістом не стосуються України, друкували за межами України.

Пропонуємо наше бачення розв'язання в сучасних умовах деяких принципових питань, котрі відіграють вирішальну роль для створення УБР:

1. Так, зокрема, досить широко обговорювалося ще до дискусії чи не найголовніше питання - про визначення змісту поняття *українська книга*. Воно активно вживається й тепер, часом досить довільно, різними

дослідниками й спеціалістами-бібліографами згідно з їх власним розумінням. Поняття *українська книга* є ключовим у контексті розгляду окресленої проблеми. Автор пропонує відповідний варіант.

2. Визначення поняття *територія України*. Частина дослідників, утім числі й учасників дискусії, вважала, що під територією України слід розуміти землі не тільки в її державно-адміністративних кордонах, а й досить великі райони сусідніх держав і республік СРСР з переважаючим чи значним компактним розселенням українців, так звані українські етнографічні території. У проекті, що його розробила бібліографічна секція науково-дослідної Комісії Бібліотекознавства та Бібліографії Всенародної Бібліотеки України зазначалося, що «за принципом територіальним матеріал поділяється по приналежності - за місцем виходу - до тих чи інших державних або краєвих організацій.

Це буде: а) література всіма мовами, що вийшла на терені компактного оселення українського народу: 1) в межах України часів колишньої Російської імперії, в УСРР, в РРФСР та в інших краях Союзу; 2) у межах Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини і далі; б) література українською мовою та різними мовами про Україну, а також література авторів-українців, що вийшла й виходитиме по різних краях за межами української території»³².

Аналогічно бачив це і Ф.Максименко: «... ані природні межі, ані державні кордони УСРР не визначають його етнографічних меж... Етнографічною територією є та територія, яку посідає суцільний український етнографічний масив, тобто, на якій українці складають серед сільського населення більшість абсолютну (понад 50%), або згляду (менше 50% всього населення, але більше ніж всякої іншої народності). Так розуміють цю територію більшість дослідників...»³³.

На наш погляд, таке тлумачення поняття території України було абсолютно неприйнятним ні тоді (у 20-х роках), ні тим більше в сучасних умовах. Територію України - і це очевидно - у бібліографічному репертуарі слід визначати відповідно з кордонами держави, в тому числі на сучасному етапі - згідно з кордонами на день проголошення державної незалежності.

Іншими словами, поняття *Україна* сьогодні є політичним (Українська держава), і його аж ніяк не можна ототожнювати з етнографічною територією.

3. Конче необхідна апробація мовних проблем УБР, зокрема, репертуару україномовної книги 1798 - 1916 рр., на рівні інститутів системи НАН України.

4. Україна практично не має національного репертуару друкованої продукції рідною мовою. Створені в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. бібліографічні праці за різні хронологічні періоди - при всій їхній цінності - далекі від формування репертуару української книги³⁴. Хоча їх треба кваліфікувати складовими частинами НБ, вони, як зауважував Ю.Меженко, не можуть задовольнити нас з ряду причин:

- ці бібліографії не відображають усієї української книжкової продукції, бо охоплюють лише видання в основному Східної й Західної України: інші території вивчалися лише частково або й зовсім не вивчалися;

- зазначені бібліографії доведені лише до 1900 р., пізніший час вони ніяк не реєструють: тимчасом відомо, що на початку ХХ ст. продукція української книги суттєво збільшилась, і за перші його 15 років вийшла майже така кількість книжок, як перед тим за 103 роки;

- ці бібліографії склалися різними особами, за різними планами, різними методами і тому не можуть бути механічно й безконтрольно зведені разом. Вони потребують найдетальнішого вивчення *de visu*;

- схедеографічний бік цих бібліографій надто застарілий і не задовольняє вимог, що їх висуває до схедеографії сучасна наука;

- українську книгу сьогодні вивчають історики, історики літератури, історики мистецтва тощо, і тому сучасний дослідник приходиться до бібліографії з такими складними й різноманітними запитаннями, на які старі бібліографії, складені півсториччя тому, відповіді дати не можуть³⁵.

Саме тому Інститут української книги надає важливого значення вивченню теорії і практики створення національних бібліографічних репертуарів, осмисленню проблем, пов'язаних з діяльністю академічних, бібліотечних установ, окремих відомих дослідників країн СНД, європейських держав³⁶.

5. Дискусійним залишається і основоположне питання методики роботи над національним репертуаром: що повинно бути визначальним у процесі його створення, з чого починати набір матеріалів? З опрацювання фондів головних бібліотек, наукових установ і організацій - основних фондотримачів країни чи з друкованих бібліографічних джерел?

Цю проблему активно розробляють фахівці³⁷, проте й досі не вирішено основоположні теоретичні, методологічні, методичні та організаційні питання. Не вдаючися до комплексного аналізу цієї проблеми і конкретних методичних питань бібліографування, оскільки останні ґрунтовно розробляються Інститутом української книги, торкнемося лише організаційних аспектів здійснення цієї роботи в бібліотеках держави.

На нашу думку, у створенні УБР необхідно виділити дві стадії: підготовка зведеного каталогу української книги, що знаходиться у фондах бібліотек держави, та його поповнення за фондами бібліотек українознавчих центрів світу, а також бібліографічними джерелами³⁸.

Перша стадія, у свою чергу, поділяється на два етапи. Спочатку реалізується основоположне завдання створення бібліографічної бази даних (БД) за фондами бібліотек, у яких зосереджено основний масив літератури - ЦНБ ім. В.І.Вернадського, ЛНБ ім. В.Стефаника, ХДНБ ім. В.Короленка та ОДНБ ім. М.Горького. Повнота галузевого зрізу репертуару може бути забезпечена за умов залучення до програми Державної наукової медичної бібліотеки Міністерства охорони здоров'я та Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки Академії аграрних наук України. Використання учасниками програми єдиного формату опису й сумісних програмних засобів позбавить паралелізму та дублювання, властивих «зіркового» методу, і забезпечить одноразове введення та обмін інформацією.

На другому етапі зведена БД основних бібліотек-фондотримачів повинна надаватися для звірки до інших бібліотек загальнодержавного, обласного рівня, провідних університетських бібліотек. Одержаний масив підлягає остаточній звірці з бібліографічними джерелами українознавства, що дає змогу включити в першу частину репертуару літературу, яка, на жаль, не збереглася в бібліотеках України.

Друга стадія створення бібліографічного репертуару має реалізуватися за домовленістю про співробітництво з національними бібліотеками світу й українознавчими центрами, що відповідає сучасній світовій практиці.

Створення НБ України неможливе без взаємодії різних установ, що входять до системи комунікацій. Ми виходимо з того, що створення рукописної україніки є завданням архівів та найбільших бібліотек держави, що мають рукописні фонди. Бібліографування спеціальних видів літератури (дисертації, наукові звіти тощо - функція органів НТІ). Книжкова палата, як відомо, відповідає за поточне бібліографування друкованої продукції на основі обов'язкового примірника. Реалізація такого організаційного підходу, на наш погляд, дозволить бібліотекам, академічним інститутам зосередитись на створенні ретроспективної НБ.

Таке бачення реалізації цієї програми зобов'язує Інститут української книги сконцентрувати свої зусилля на дослідженні теоретичних, методичних, організаційних проблем УБР; розробці основних напрямів формування БД української книги.

У ході підготовки до друку покажчика «Україномовна книга у фондах ЦНБ. 1798 - 1916» створено однойменний експериментальний бібліографічний посібник; всебічно проаналізовано цей посібник, який, враховуючи особливості старої книги, увібрав у себе систему допоміжних покажчиків; відредаговано масив бібліографічних записів покажчика україномовної книги; формується БД національної бібліографії, послідовно виявляються і вводяться в комп'ютери масиви видань української книги з фондів ЦНБ.

Окрім цього, протягом 1994 - 1995 рр. створювався перший випуск покажчика «Україномовна книга. 1798 - 1916» На сьогодні повністю закінчено набір матеріалу першого випуску в автоматизованому режимі. Всю літературу переглянуто *de visu*. З урахуванням бібліографічного опрацювання книги ведеться копітка науково-пошукова праця, глибоко вивчається стара книга з метою віднайдення необхідних елементів опису та формування допоміжних покажчиків, доповнення й уточнення переглянутого матеріалу. Напрацьовані допоміжні покажчики: іменний; покажчик назв творів; предметно-систематичний; покажчик місць видання творів друку; покажчик друкарень, видавців, видавничих організацій та видавництв, паралельно набирається наступний випуск покажчика.

Закінчено формування БД бібліографічного посібника (у хронологічних межах) та системи допоміжних покажчиків україномовної книги (перший випуск); проведені дослідження комплексу програм «Україномовна книга. 1798 - 1916». Закінчено загальну редакцію покажчика. Рукопис підготовлено до друку.

Цим самим наша бібліотека засвідчує свою готовність до співпраці, з шаною і повагою віддаючи належне ЛНБ ім.В.Стефаніка, де функціонує науково-дослідний центр періодики, який готує повний репертуар української періодики XIX - XX ст.; професійній діяльності ОДНБ ім.О.Горького, де виданий каталог української книги (1574 - 1923) на основі її ж фондів; іншим бібліотечним установам та інформаційним центрам держави.

У контексті проблеми комп'ютеризації в галузі НБ Інститут української книги виходить з необхідності врахування цінного досвіду Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, створення проекту автоматизованої системи ЦНБ, що зумовлює розв'язання таких завдань:

- формування електронного каталогу бібліотеки та БД ретроспективної НБ України і сприяння їх наступній трансформації у зведений електронний каталог бібліотек,

що є методичними центрами бібліотечних мереж;
- забезпечення доступу до світової наукової інформації на основі комплектування бібліотеки БД на оптичних компакт-дисках і надання можливості пошуку у віддалених банках даних.

Проте слід враховувати виняткову складність цієї проблеми, оскільки в сучасних умовах між бібліотеками нашої держави і країн з розвинутою інформаційною структурою існує дуже великий розрив у розробці та використанні новітніх технологій, адекватної технічної бази, програмного забезпечення і можливостей управління інформацією.

На нашу думку, головним завданням є підготовка об'єднаними зусиллями системи посібників УБР в автоматизованому режимі, яка б відображала українську книгу від рукопису до сучасних видань.

УБР має створюватися за окремими програмами, реалізованими у вигляді системи бібліографічних покажчиків, котрі виконують функції зведеного каталогу. Деякі з них: рукописна книга (у межах проекту «Рукописна Україніка»; українська книга кириличного друку XVI-XVIII ст.; україномовна книга (1798-1916); книга російською та іншими мовами, видана на території України, XIX - поч. XX ст.; серія зведених каталогів нотних, картографічних видань та видань образотворчого мистецтва; серія «Періодичні видання» (науково-дослідний центр періодики на базі ЛНБ ім.В.Стефаніка, який готує повний репертуар української періодики XIX-XX ст.); зведений каталог книг іноземною мовою, виданих в Україні; поетапне формування зведеного каталогу репертуару зарубіжної україніки.

6. Щодо визначення змісту поняття *УБР*.

На наш погляд, зважаючи на світовий та вітчизняний досвід, УБР повинен розглядатись як національна ретроспективна бібліографія, що включає в себе зібрані й систематизовані рукописні та друковані твори, дотримуючися таких рівнів:

- щодо рукописних творів згідно з визначенням проекту «Рукописна Україніка»;

- щодо друкованих творів:

а) твори друку українською мовою, незалежно від місця видань;

б) твори друку всіма мовами, видані на території сучасної України;

в) твори друку про Україну і український народ, видані в усьому світі всіма мовами;

г) твори друку, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання, видані в усьому світі всіма мовами, незалежно від їх змісту.

До 1991 р. в Україні реально функціонувала система поточних покажчиків державної бібліографії: Літопис книг (двотижневик, з 1924 р.), Літопис журнальних статей (двотижневик, з 1936 р.), Літопис газетних статей (двотижневик, з 1937 р.), Літопис рецензій (щомісячно, з 1936 р.), Літопис образотворчих видань (щоквартально, з 1937 р.), Літопис нот (щоквартально, з 1954 р.), Літопис періодичних видань (щорічно).

Сьогодні фактично припинено вихід у світ бібліографічних покажчиків, літописів нот, образотворчих видань, рецензій, періодичних видань, видання «Україна в пресі зарубіжних країн». Відсутні випуски кумулятивних покажчиків (як правило, щорічників), не кажучи вже про покажчики за 5 останніх років, які випускаються в деяких країнах. Фактично держава втратила єдині видання ПНБ, порушила систему, яка

тією чи іншою мірою відбивала економічну, політичну, соціальну реальність суспільства, сприяла більш-менш ефективному використанню інтелектуального потенціалу українського народу.

Дедалі зростає деукраїнізація української преси. У 1994 р. кількість україномовних газет порівняно з 1992 р. зменшилася з 60 до 27 відсотків. За цей же час кількість російськомовних газет збільшилася вдвічі.

Ще одна помітна тенденція: зростає комерціалізація друкованої та електронної преси. Нині серед засновників комерційні структури становлять 30% (засновників з боку держави лише 4%).

У книговидавничій справі простежуються ті ж самі суперечливі ознаки нашого часу. З одного боку, відбуваються значні структурні зміни: сьогодні, крім 24 державних видавництв, функціонує понад 500 видавничих організацій. Отже, сталася докорінна демонополізація видавничої справи з усіма відповідними наслідками.

Ще контрастніше, тривожніше становище, ніж у періодиці, з виданням української літератури. У 1993 р. всі видавництва держави випустили 2092 назви книг українською мовою (41% від загальної кількості виданих книг у назвах). Ще сильніше занепокоєння викликає україномовний тираж (27% від загального книжкового тиражу). Тоді як у 1986 р. тираж книг, виданих українською мовою, досяг половини від їх загальної кількості. Турбота турбот - випуск підручників для шкіл та вузів. За перших сім місяців 1994 р. їх випущено на дві третини менше, ніж до серпня 1993 р.

Розвал системи книговидання і книгопостачання, відсутність інформації про нові видання, порушення зв'язків з інформаційними центрами колишнього Союзу, фінансові ускладнення, брак валюти, митні перешкоди, введення нових умов користування міжбібліотечним абонементом - усе це призвело до інформаційної ізоляції, до різкого зниження якості бібліотечного фонду, суттєвого погіршення можливостей інформування вчених і спеціалістів України про новітні досягнення науки й техніки.

Нині, коли книги видавництв Російської Федерації, країн СНД у місцеві колектори та книготорговельну мережу України не надходять, укладання міждержавних угод про обмін безплатними примірниками творів друку країн СНД та платними обов'язковими - єдина змога гарантованого отримання для бібліотек України літератури з близького зарубіжжя.

Обмеження обміну інформацією завдає великих збитків системі державної бібліографії, національній бібліографії усіх країн колишнього Союзу і, нарешті, світовому інформаційному забезпеченню.

В нинішніх умовах важливо зберегти досягнутий змістовний і організаційний рівень системи державної бібліографії. При цьому визначальною для всієї подальшої діяльності є інформатизація суспільства.

Створення української НБ неможливе без використання нової інформаційної технології. Основою системи посібників стануть банки даних (електронні зведені каталоги - реєстри) за видами документів (передусім, книги й серіальні видання) та хронологічними періодами.

Однак інформатизація бібліотек не входить до національної програми інформатизації і не має належного статусу; відсутні дієві механізми координації між бібліотеками різних систем і відомств; потребує свого розв'язання проблема централізованої підготовки на машинних носіях бібліографічної інформації про нові

твори друку; не приділяється належної уваги питанням стандартизації в бібліотечно-інформаційній сфері; недостатній рівень має теоретична база для створення в бібліотеках автоматизованих інформаційних систем нового покоління.

Для забезпечення інформаційної єдності бібліотечно-бібліографічного середовища потрібні спільні рішення щодо надходження та використання безкоштовного обов'язкового примірника видань, типології видань і бібліографічного опису; відбору, класифікації, методичних питань; технології; форматів для машинної обробки інформації; розробки програмних засобів; загальної організації та спільного використання єдиного банку бібліографічних і статистичних даних.

Досвід учить, що незалежно від політичних змін слід використати всі можливості для збереження і зміцнення єдиного інформаційного простору, який включає в себе бібліотечну систему в цілому як одну з існуючих у світі регіональних бібліотечних систем.

Практично жодна з незалежних держав, включаючи й Україну, не в змозі створити повноцінний національний репертуар без опрацювання фондів головних бібліотек СНД, і насамперед бібліотек Російської Федерації. Це зумовлено особливостями історичного розвитку, специфікою формування бібліотечних фондів у такій своєрідній державі, якою був СРСР.

Напрацювання системи поглядів на НБ має ґрунтуватися на світовому та вітчизняному досвіді. Система наукового опису, досвід науково-практичної діяльності в бібліографії, що склалися в бібліотечних установах колишнього Союзу, матимуть першочергове значення. Радою Міжнародної асоціації академії наук (МААН) було порушене питання про доцільність проведення сумісними зусиллями академії досліджень з історії радянського періоду з метою напрацювання узгоджених позицій з цих проблем³⁹. Особливо важливим є розуміння суті НБ не тільки як засобу обміну і збагачення досягнень культури, а й інформаційного забезпечення розв'язання економічних і політичних проблем, - як на рівні кожної суверенної держави, так і їх взаємодії. Планувати створення української НБ, попри ці обставини, нереально.

Отже, програма «Рукописна та друкована україніка» повинна отримати статус загальнодержавної зі спеціальним державним фінансуванням. В організаційному аспекті світовий досвід стверджує раніш ухвалені рекомендації ЮНЕСКО про необхідність створення у кожній країні центру НБ. Важлива не форма, а сутнісний підхід. З логіки світового й вітчизняного досвіду випливає необхідність прийняття на державному рівні: закону про національній бібліотечно-інформаційний фонд України; закону про обов'язковий примірник документа (база національної бібліографії та основа комплектування національного фонду); закону про державну політику інформатизації України. А також відновлення поточного обліку документального масиву України зі статистичним його відображенням на основі обов'язкового примірника державних, комерційних та інших видавництв, централізованої каталогізації, розширення об'єкта бібліографування. Відновлення професійних, творчих зв'язків з книжковими палатами Російської Федерації, інших держав СНД.

Першочергові завдання у справі реалізації проекту програми, на нашу думку, такі: виявлення й облік рукописної та друкованої україники в світі;

напрацювання генерального плану розподілу робіт з питань НБ; залучення до авторського колективу базових бібліотек держави (основних фондотримачів), провідних гуманітарних академічних інститутів, архівних установ, Книжкової палати, комісій вищих органів влади, інших інституцій та організацій; розробка оптимальної моделі НБ, вироблення єдиних принципів системи посібників ретроспективної та поточної НБ; створення національного зведеного комп'ютерного банку даних «Рукописна Україніка»; створення національного зведеного комп'ютерного банку даних «Друкована Україніка»; реєстрація втрачених творів друку, створення зведеного реєстру «Втрачена україніка»; бібліографічна реєстрація зарубіжної україніки по

окремих країнах з обов'язковим визначенням пріоритетності програм; програмне інформаційне та лінгвістичне забезпечення проекту; розв'язання проблеми стандартизації та формату опису, зокрема кодикологічного - для реєстру української рукописної книги, археографічного - для опису архівного, музейного та інших фондів, бібліографічного - для опису бібліотечних фондів; розробка науково-технічної програми «Класифікація в сучасній науці, бібліотечно-бібліографічній практиці і проблеми створення цілісної державної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи»; розробка основних напрямів формування БД, її структури з метою входження до міжнародних інформаційно-бібліографічних систем.

- ¹ Бібліографічний реєстр українознавства: За 2-е півріччя 1928 р. // Україна. - 1929. - № 37. - С. 92-160.
Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР/ Держ. іст. б-ка УРСР; Склали Р.Кац, Ф.Максименко. - К., 1960. - 154 с.
Відозва від Тимчасового Комітету для заснування Національної Бібліотеки Української Держави в м. Києві // Держ. вісн. - 1918. - № 57. - С. 3.
Из доклада Всенародной библиотеки Украины управлению науки Наркомпроса УССР о работе научно-исследовательской комиссии библиотекосведения и библиографии при ВБУ. 4 июня 1927 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 186-191.
Из отчетного доклада Библиографической комиссии при Всеукраинской Академии наук на заседании Президиума ВУАН. 15 ноября 1929 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 259-264.
Иноземцев П. Проблема національної бібліографії на Україні // Бібліолог. вісті. - 1929. - № 2-3. - С. 5-25.
Корнейчук І.І. Історія української бібліографії: Дожовт. період (нариси). - Х., 1971. - 374 с.
На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. склад. «Бібліографії української книги 1798 - 1914 рр.» ... 21 - 22 груд. 1945 р. / АН України. Львів. наук. б-ка ім.В.Стефаника. Львів. від-ня Археогр. коміс.; Підготовка тексту і приміт. Л.І.Льницької; Авт. вступ. ст. і відп. ред. Я.Р.Дашкевич. - Львів, 1991. - 62 с.
Максименко Ф. До бібліографії українознавства // Бібл. журн. - 1926. - № 6-8. - С. 25-28.
[Максименко Ф.П.] До бібліографії українознавства // Журн. бібліотекоснавства та бібліогр. - 1928. - № 2. - С. 131-132. - Підпис: Ф.П.
Максименко Ф.П. Межі етнографічної території українського народу. - К., 1927. - 31 с.
Меженко Ю.О. Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. - К., 1946. - № 1. - С. 4-15.
Меженко Ю.А. Задачи и план построения репертуара украинской книги: Докл. // Заседание библиографической секции 14 окт. 1946 г.: Стеногр. отчет. - Л., 1946. - 36 с.
[Меженко Ю.О.] Організаційні та теоретичні передумови українознавчого репертуару // Книголюб. - Прага, 1927. - Кн.3. - С. 1-10. - Підпис: І.О.
Маслов С.І. Обсяг та план українського бібліографічного репертуару XVI - XVIII вв. // Бібл. зб. - 1927. - №3. - С. 60-64.
Маслов С.І. Спроба інструкції та план роботи над складанням українського бібліографічного репертуару XVI - XVIII ст. // Методол. зб. - К., 1928. - Вип.1. - С. 61-86.
Обращение Библиографической комиссии УАН ко всем учреждениям, ведущим библиографическую работу. 29 ноября 1927 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917 - 1941. - К., 1985. -

- С. 198-201.
Положение о Библиографической комиссии при ВУАН. 20 ноября 1926 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 170-171.
Постернак С.П. Бібліографія на Україні // Бібл. зб. - 1927. - № 3. - С. 3 - 7.
Постернак С.П. До дискусії про український бібліографічний репертуар // Журн. бібліотекоснавства та бібліогр. - 1928. - № 2. - С. 87-95.
Про видання бібліографії літератури про Радянську Україну: [У РНК УРСР і ЦК КП(б)У] // Молодняк. - 1937. - № 5. - С. 140-142.
Резолюции библиографического совещания в Киселе. 6-9 июня 1931 г.: [По докл. Укр. кн. палаты «О государственной библиографии»] // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 307-313.
Резолюции первой конференции научных библиотек УССР. 28 - 31 дек. 1925 г.: [По докл. Укр. кн. палаты, Всенарод. б-ки Украины, Одес. науч. б-ки и Винниц. фил. ВЦУ] // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917 - 1941. - К., 1985. - С. 137-140.
Сагарда М.І. Завдання бібліографії української періодики // Методол. зб. - К., 1928. - Вип.1. - С. 87-106.
Сагарда М.І. Основні проблеми українського бібліографічного репертуару // Бібл. зб. - 1927. - № 3. - С. 43-59.
Українознавчі видання Російської Академії Наук / Бібл. журн. - 1925. - № 6-7. - С. 48.
[Ясинський М.] Бібліографічна Комісія Української Академії Наук і проблема бібліографії на Україні // Зоря. - Дніпропетровськ, 1928. - № 5. - С. 26-27. - Підпис: М.Я. Ясинський М.І. Бібліографія української бібліографії // Методол. зб. - К., 1928. - Вип. 1. - С. 107-123.
² Государственные (национальные) библиографические указатели социалистических стран: Аннот. библиогр. указ./ Гос. б-ка СССР им.В.И.Ленина; Сост. Т.Р.Кузнецова; Ред. Н.В.Гавриленко. - М. - Ч.1. - 1984. - 105 с.; Ч.2. - 1985. - 40 с. Final report / International Congress on National Bibliographies, Paris, 12 - 15 September 1977. - [Paris]: UNESCO, [1978]. - [42] p. - (PGI/77/3, Cnf.401 / Col.11).
Inventaire General des Bibliographies Nationales Retrospectives - Retrospective National Bibliographies: an International Directory/ Ed. by M.Beaudiquez. - Munch.; N.Y.; Lnd.; P.: K.G.Saur, 1986. - 192 p. - (Publications / IFLA; № 35).
³ Стенограма розширеної міжвідомчої наради по обговоренню проекту програми «Архівна та рукописна Україніка», яка відбулася в Інституті української археографії АН України 17 жовтня 1991 р. // Архівна та рукописна Україніка. - К., 1992. - С. 26.
⁴ Там само. - С. 27.
⁵ Эскарпи Р. Революция в мире книг. - М., 1972. - С. 31.
⁶ Меженко Ю.А. Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. - К., 1946. - № 1. - С. 8 - 9.

- ⁷ Там само: С. 9 -10.
- ⁸ Дей О.І. Шляхи розвитку української книги // Українська книга. - К., 1965. - С. 47.
- ⁹ Меженко Ю.А. Задачи и план построения репертуара украинской книги: Докл. // Заседание библиографической секции 14 окт.1946 г.: Стеногр.отчет. - Л., 1946. - 36 с.
На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. склад. «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.» ... 21-22 груд. 1945 р. / АН України. Львів. наук. 6-ка ім.В.Стефаніка. Львів. від-ня Археогр. коміс.; Підготовка тексту і приміт. Л.І.Льницької; Авт. вступ. ст. і відп. ред. Я.Р.Дашкевич. - Львів, 1991. - 62 с.
Яшинський М. Українська книга як поняття // Бібл. журн.-1925. - № 4. - С. 8-10.
- ¹⁰ Дашкевич Я.Р. Репертуар української книжки 1798-1916 років - коли він буде? // Наука і культура: Україна. 1990. - К., 1990. - Вип. 24. - С. 163-173.
Льницька Л. [Рецензія] // Зап. НТШ. - 1992. - Т. 224. - С. 452-457. - Рец. на кн.: Джерела українознавства. Вип.1: Вітчизняні бібліографічні джерела / АН УРСР. ЦНБ ім.В.І.Вернадського та ін.; Упоряд.: Б.В.Грановський, Н.М.Погрєбецька та ін. - К., 1990. - 237 с.
- ¹¹ Гуменюк М.П. Біля джерел української радянської бібліографії. - К., 1991. - С. 86-88.
- ¹² Вернадский В.И. Украинский вопрос и русское общество / Вступ. ст., примеч. В.Брюховецкого // Дружба народов. - 1990. - № 3. - С. 254.
- ¹³ Гуменюк М.П. Біля джерел української радянської бібліографії. - К., 1991. - С. 89.
- ¹⁴ Дубровіна Л.А. Рукописна спадщина: проблеми збереження і введення до наукового і культурного обігу // Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті: Тез. доп. Міжнар. наук. конф. Київ, 12 - 15 жовт. 1993 р. - К., 1993. - Ч.2. - С. 85-86.
- ¹⁵ Beaudiquez M. National Bibliography as Witness of National Memory // IFLA journal. - 1992. - Vol.18. - N2. - P. 119-123.
- ¹⁶ Linder L.H. The rise of current complete national bibliography. - N.Y., Scarecrow pr., 1959. - VII, 290 p.
- ¹⁷ Библиотечно-дело: Терминолог. слов. - 2-е изд. - М., 1986. - С.89.
- ¹⁸ Encyclopedia of Librarianship / American Libraries Association; Ed. by Th. Landau. - 3 rd revised ed. - London, 1966. - P. 317.
- ¹⁹ Linder L.H. National Bibliography // Essays on Bibliography. - Metuchen; N.Y., 1975. - P. 216-229.
- ²⁰ Книговедение: Энциклопед. слов. - М., 1981. - С. 371.
- ²¹ Pomassl G. Comparative survey of existing national bibliographies // International Federation of Library Associations. Committee on Bibliography. - Paris: UNESCO, 1975. - Y, 127 p.
- ²² Cheffins R.H.A. A Survey of the contents of existing national bibliographies // International Federation of Library Associations and Institutions. - Paris, 1977. - 52 p.
- ²³ Sinoptic tables concerning the current national bibliographies / Comp. Gr.Pomassl and working group of the Deutsche Bucherei. - Berlin; Leipzig, 1975. - 41 p., 221 tabl.
- ²⁴ Pomassl G. Survey of existing legal deposit laws // International Federation of Library Associations and Institutions. - Paris, UNESCO, 1977. - 91 p.
- ²⁵ Coverage of documents in current national bibliographies // International Cataloguing. - 1982. - Vol.11. - №1. - P. 4-7.
- ²⁶ Онопрієнко В. Академія наук України і наукове товариство ім.Шевченка як центри українознавства // Вісн. АН України. - 1993. - N12. - С. 51-59.
- ²⁷ Энциклопедия украинознания: В 2 т./ НТШ; Гол. ред.: В.Кубійович, З.Кузеля. - Париж; Мюнхен; Нью-Йорк. 1949. - Т.1, ч. 1-3. - 1949. - 1230 с.; Т.2, ч. 1-10. - 1955-1984. - 4015 с.
Онацький Є. Українська мала енциклопедія: (В 16 т.). - Буенос-Айрес, 1957-1967. - 2147 с.
Українська загальна енциклопедія: Книга знання: В 3 т./ Гол. ред. І.Раковський. - Львів; Стаїславів; Коломия, [1930-1935].
Encyclopedia of Ukraine: [In 5 vol.] / Ed. by V.Kubijovyc. - Toronto; Buffalo; London, 1985-1993.
Ukraine A Concise Encyclopaedia: [In 2 vol.] / Shevchenko Sci. Soc.; Ed. by V.Kubijovic; Foreword by E.J.Simmons. - Toronto. - V.1.- 1963.- XXXVIII, 1185 p.; V.2. - 1971. - XLIII, 1394 p.
- ²⁸ Пеленський Є.Ю. Устаїніса в західно-європейських мовах: Вибр. бібліогр.- Мюнхен, 1948.- 111 с. - (Зап. НТШ; Т.158).
- ²⁹ Current National Bibliographies / The Libr. of Congress; Compl. by H.F.Sonover. - Wash., 1955. - P.1.
- ³⁰ Резолюции первой Конференции научных библиотек УССР. 28-31 дек. 1925 г.: [По докл. Укр. кн. палаты, Всенар. 6-ки Украины, Одес. науч. 6-ки и Винниц. фил. ВЦУ] // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 137-140.
- ³¹ Постернак С. До дискусії про український бібліографічний репертуар // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. - 1928. - № 2. - С. 87-95.
- ³² Український бібліографічний репертуар // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. - 1930. - № 4. - С. 96-97.
- ³³ Максименко Ф.П. Межі стенографічної території українського народу. - К., 1927. - 31 с.
- ³⁴ Дорошенко Д. Народная украинская литература: Сб. отзывов на народ. укр. изд. - СПб., 1904. - 169 с.
Дорошенко Д. Огляд української історіографії. - Прага: Укр. ун-т, 1923. - 220 с.
Дорошенко Д. Показчик літератури українською мовою в Росії за 1798-1897 роки // Наук. ювіл. зб. Укр. ун-ту. - Прага, 1925. - С.142-238.
Дорошенко Д. Указатель источников для ознакомления с южной Русью. - СПб., 1904. - 60 с.
Левицький І.Е. Галицько-руська бібліографія за рр. 1772-1800 // Зап. НТШ. - 1903. - Т.52. - С. 1-44.
Левицький І.Е. Галицько-русская библиография за 1887 г. - Львов, 1888. - 70 с.
Левицький І.Е. Галицько-русская библиография за 1888 г. - Львов, 1889. - 128 с.
Левицький І.Е. Галицько-русская библиография за 1889 г. - Львов, 1890. - 129 с.
Левицький І.Е. Прикарпатская Русь в XIX вѣдѣ: В біогр. і портр. діятелєй с узаглядієним замічательних людей, котрих в 1772 р. застав при житті. - Львів, 1898-1901. - 224 с.
Левицький І.Е. Українська бібліографія Австро-Угорщини за 1887-1900. - Т. 1-3. - Львів, 1909-1911.
Показчик нової української літератури (1798 - 1883) / Зібр. М.Комаров. - К., 1883. - 74 с.
Українська драматургія: Збірка бібліогр. знадобів до історії укр. драми і театру укр. (1815 - 1906 рр.) / Зібр. і впоряд. М.Комаров. - Одеса, 1906. - 229 с.
- ³⁵ Меженко Ю.А. Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. - К., 1946. - № 1. - С. 6.
- ³⁶ Библиографический указатель армянской старопечатной книги. 1512-1800: (С краткими описаниями и примеч.) / Респ.б-ка Арм. ССР им. Ал.Мясникяна. - Ереван, 1963. - XIX, 308 с. - (Арм. яз.).
Государственные (национальные) библиографические указатели социалистических стран: Аннот. библиогр. указ. / ГБЛ и др. - М., 1984. - Ч. 1. - 104 с.; 1985. Ч. 2. - 40 с.
Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Кат. стародруків, виданих на Україні. - Львів: Вища шк. - Кн.1: (1574-1700). - 1981. - 136 с.; Кн. 2, ч.1: (1701-1764). - 1984. - 131 с.; Кн. 2, ч.2: (1765-1800). - 1984. - 127 с.
Книга Белоруссии. 1517-1917: Сводный каталог / Гос. б-ка БССР им.В.И.Ленина; Сост.: Г.Я.Галенчанка, Т.В.Непарожная, Т.К.Радзевич. - Минск: БСЭ, 1986. - 615 с.: ил.
Книги гражданской печати XVIII века: (Кат. кн., хранящихся в гос. публ. б-ке УССР) / Сост. С.О.Петров. - К.: Изд-во АН УССР, 1956. - 301 с.
Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века. 1725-1800 / Гос. б-ка СССР им.В.И.Ленина и др.; Сост.: Е.И.Кашпержак, В.Т.Повалишина, И.М.Полонская и др. - М., 1962. - Т.1: А-И. - 1962. - 434 с.; Т.2: К-П. - 1964. - 514 с.; Т.3: Р-Я. - 1966. - 515 с.; Т.4: Периодические и продолжающиеся издания. - 1966.- 287 с.; Т.5: Указатели. - 1967.- 299 с.; [Т.6]: Дополнения. Разыскиваемые издания.

Уточнення. - 1975. - 191 с.

Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв.: Описание книг, хранящихся в Гос. публ. б-ке УССР / АН УССР. ГПБ; Сост.: С.О.Петров, Я.Д.Бирук, Т.П.Золотарь. - К., 1958. - 266 с.

Bibliografia pisomnictva slovenskeho na sposob slovnika: Od najstarsich cias do konca r.1900: S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prirodovedeckou/ Sostavil Ludovit V.Rizner.- Vydava maticna sprava. - Diel 2: G-K. - 1931. - 511 s.; Diel 3: T-Z a znacky. - 1934. - 268 s.

Bibliografia Polska. 1901-1939 / Biblioteka Narodowa. Instytut Bibliograficzny; Pod redakcją J.Wilgat. - Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk; Łódź, - T.1: A-Bars. - 1986. - 549 s.; T.2: Bart-Bok. - 1991.- 686 s.

Estreicher K. Bibliografia polska: XIX stulecia: T.1-6. - 2 wyd. - Kraków, 1959-1967.

Inventaire General des Bibliographies Nationales Retrospectives = Retrospective National Bibliographies: an International Directory / Ed. by M.Beaudiquez. - Munch.; N.Y.; Lnd.; P.: K.G Saur,

1986. - 192 p. - (Publications / IFLA; № 35).

Lietuvos TSR bibliografija. Ser. A. Knygos lietuvių kalba. - T.1. 1547-1861. - Vilnius, 1969. - 728 p.

³⁷ Дашкевич Я.Р. Репертуар української книжки, 1798-1916 років - коли він буде? // Наука і культура: Україна. 1990. - К., 1990. - Вип. 24. - С. 163-173.

Меженко Ю. Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи // Бібліолог. вісті. - 1926. - N 4. - С. 48-57.

Постернак С. До дискусії про український бібліографічний репертуар // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. - 1928. - N2. - С. 87-95.

Сагарда М.І. Основні проблеми українського бібліографічного репертуару // Бібл. зб. - 1927. - N 3. - С. 43-59.

³⁸ Слободяник М. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. - К., 1995. - С. 121-122.

³⁹ Заседание Совета Международной ассоциации академий наук (Киев, 11 нояб. 1994 г.): Полн. отчет // Вісн. НАН України. - 1995. - Спецвипуск. - С. 35.

ВИСТАВКИ

Олена Волосевич

ЗНАТИ СВОЇ КОРЕНІ

Генеалогія - складова частина історії нації, і зацікавлення нею - це вияви внутрішньої потреби людей знати свої корені. Тому конференція «Українські родоводи», організована Львівським товариством «Просвіта» в Народному домі, зібрала не тільки учасників-науковців, а й чимало гостей.

Директор Науково-технічної бібліотеки Державного університету «Львівська політехніка» П.Шишка подав відтворені родоводи Туркевичів, Петрушевичів і Тарнавських. Серед укладачів інших генеалогічних таблиць було багато аматорів. На жаль, брак опрацьованої методики, ustalених традицій в організації таких заходів спричинив деякі недоліки. Більша частина всіх родоводів подана у вигляді генеалогічних таблиць без додаткових пояснень, без розшифрування умовних знаків, незрозумілих для неспеціалістів, на багатьох

відсутні дати, не вказано документальні джерела даних, стислі відомості про укладачів.

На наш погляд, найвдалішою була експозиція родоводу родини Дольницьких (власне генеалогічна таблиця, схема споріднення цієї родини з іншими відомими родинами Галичини, фотографії з короткими біографічними описами її визначних представників).

На жаль, унікальні матеріали було виставлено в Народному домі лише на один день, тому змогло переглянути небагато фахівців і любителів. Бібліотека Львівської політехніки (БЛП) запропонувала своє приміщення (вестибюль) для тривалого експонування (на 4 місяці). На стендах було розставлено генеалогічні таблиці родоводів Тарнавських, Петрушевичів, Барабашів-Велич, Жеплинських, Хоткевичів, митрополита А.Шептицького та його батька Яна Кантога, Чайковських, Соневицьких, Білинкевичів, Глібовицьких,

Кисілевських, Стародубів, Цегельських, Гарматіїв, Туркевичів. ЛНБ ім. В.Стефаника надала зі своїх фондів літературу з питань генеалогії, звідки можна було довідатися, як протягом століть нищився генофонд українського народу, як багато краших його синів та дочок виїхало чи було вислано поза межі України або розстріляно, замордовано на рідній землі.

БЛП перетворилася на своєрідний клуб, де обмінювалися інформацією, думками, планами спеціалісти та аматори. У книзі відгуків є слова дяки, цікаві для укладачів родоводів пропозиції та побажання (демонстрування фотографій визначних представників роду, наведення їхніх коротких біографічних даних, історичних довідок та ін.).

Наукові генеалогічні праці для історії, соціології, етнографії України безперечно корисні для справи національного відродження.

© Волосевич Олена Анатоліївна, Київ, 1995

✦ ПРИЙМІТЬ НА ДІСЬ СЕБІ ТІЛО МОЄ КРИМІНОВІ ЗА ВІ ВЗСТАВЛЕНІ КРІ
ІНТІЗІ ГІВІ СІН СІСТІ КРІЗІ МОЯ НОВА РОЗА ВІ ТА ІЗ ТА ІЗ ЛІВІ НА АЗ ВІЗІ

Слов'янський кириличний напис з Київської златоверхої церкви архангела Михайла. 1108.

ПЕРША ВИСТАВКА УКРАЇНСЬКИХ ДРУКІВ У ПРАЗІ *

Виставку влаштувало Бюро Українського громадського видавничого фонду (УГВФ) спільно з Українським громадським комітетом з нагоди 350-ліття друкарства в Україні. На це було відведено два приміщення: відділ друків демонструвався в «Українській мистецькій студії», а відділ графіки - в чеському товаристві «Красоумна єднота» (Дум Умельцув - у будинку Парламенту).

Виставка українських друків охоплювала продукцію, починаючи з 1918 р., майже всіх українських видавництв - з Чехословаччини, Німеччини, Відня, західноукраїнських земель, почасти з радянської України, а також табірні видання, україніку, періодику, шевченкіану, діаграми - всього десять відділів.

I. Україніка: публікації іноземними мовами про Україну та українську справу, а також дещо з перекладів українських творів на інші мови. Найбільше публікацій чеською, німецькою, французькою, англійською, окремі видання італійською, шведською, мадярською, румунською, болгарською, польською, російською мовами та есперанто.

Різноманітний і багатий (книжки, мапи України, деякі з ХУІІІ ст., різні меморандуми тощо) відділ цей приковував увагу багатьох.

II. Численні українські друки в Чехословаччині, продукція переважно останніх двох років. Видання Українського громадського комітету про Чехословаччину «Господарство Чехословаччини» - великий збірник з покажчиком з усіх галузей промисловості, «Історія земель Чехословацької республіки» Гр. Нашого, «Провідник по Чехословаччині» В. Короліва, книги про кооперативний рух та інші приємно вразили чехів, які відзначили, що з усіх національних груп еміграції в Чехії українці найбільше дбають про ознайомлення з чеським краєм і народом. Велику кількість продукції, особливо спеціальних підручників, експонувало видавниче товариство при Українській господарській академії в Подебрадах. Аналогічні видання Українського університету та Українського вищого педагогічного інституту ім. Драгоманова в Празі, кооперативних курсів та ін. Були видавництва Лаврова, «Вільна спілка», «Нова Україна», «Український студент», видання «Української селянської спілки», «Спілки українських лікарів у ЧСР», численні видання товариства «Просвіта» (Ужгород), «Руське народне просвітне дружство» в

Керестурі, публікації з «Підкарпатської України». Ужгородська «Просвіта» надіслала мапу, що показує інтенсивний розвиток її видавничої й загально-просвітньої діяльності на Підкарпатті з 1919 р.

III. Відділ українських видавництв у Німеччині експонував гарно виконані видання переважно українських класиків, книжки для дітей, ноти та окремі художні публікації. Найбільше дала українська накладня Я. Оренштайна, потім «Українське слово», а «Українське видавництво в Катеринославі» показало всі свої лейпцігські й віденські друки та дещо з Катеринослава й Кам'янця.

Були тут і Видавництво української молоді, Українська народна бібліотека, Німецько-українське товариство (часопис «Die Ukraine») тощо.

IV. Видавництва «Дзвін», «Чайка», «Земля», «Дніпросоюз», «Український соціологічний інститут», «Чорногора» та ряд інших репрезентували Відень.

V. Найбагатшим був відділ західноукраїнських земель, що перебували під Польщею та Румунією - українські видавництва з Буковини (українська видавнича спілка «Промінь» та ін.), Галичини, Волині, Холмщини: книгарня НТШ і саме наукове товариство, львівська «Просвіта», Українське педагогічне товариство, «Видавнича спілка», «Світ дитини», «Молода Україна», «Червона калина», «Добра книжка», «Журавлі», «Русалка», «Українська книгарня та антикварня», «Живі гроби», «Українська архітектура», «Бистриця», «Ліра», «Торбан», «Українська автокефальна церква», «Відбудова», «Спілка українського друкарства», «Просвіта» у Кременці та ін.

VI. Відділ радянської України: видання Державного видавництва, УАН, Сільськогосподарського комітету в Києві та видавництв «Книгоспілка», «Сорабкоп», «Слово», «Друкар», «Рух», «Час», «Шлях освіти», «Спілка» - все, що могли добути в Празі з приватних рук, і все це поряд з продукцією закордонних українських видавництв виглядало вбого, хоча відділ користувався великою увагою відвідувачів.

Судячи з бюлетеня торговельного відділу ДВУ, наукові видання і книжки для вищих шкіл друкувалися майже винятково російською мовою. Зроблена за цим бюлетенем діаграма показувала: число аркушів з медицини - укр. мовою 3 %, техніки - 0 %, історії революційного руху та соціалізму - 18 %, соціально-економічний відділ - 14 %, фізики, хімії, астрономії - 6 %, релігійний відділ - 12,5 %, радянське право - 5 %. У додатку до бюлетеня ч.б - «Список заборонених научпедкомом Головоцвиху книг для вжитку в дитячих

* Підготовлено до друку Людмилою Гальчук на підставі Бюлетеня (Прага, травень 1924 р.), розшуканого авторкою в ЦДАВОУ (ф. 4465, оп.1, спр. 1083).

установах УРСР». «Список» на чотири сторінки: разом 123 українських шкільних підручники 1917 - 1920 рр., у тому числі алгебра, фізика, геометрія, арифметика.

УІІ. Багато думок збуджував зібраний і впорядкований здебільшого Миколою Шаповалом відділ табірних видань у Польщі (вид-во «Чорномор» у Каліші, «Веселка», друки 6, 3 та 1-ої дивізії армії УНР, «Український скиталець» в Йозефові і ЧСР, дещо з таборів у Німеччині).

УІІІ. Періодика обіймала українські часописи 1923 - 1924 рр. з України та закордонні (Європа та Америка) - разом майже сотня назв.

ІХ. Виставка відбувалася в час святкувань шевченківських роковин і тому дуже доречним був відділ «Шевченкіана» - видання творів Шевченка 1840 - 1921 рр. різними мовами, а також література про нього - все це з приватної збірки П.Богацького. Розкішна й цінна збірка була несподіванкою навіть для шевченкознавців, і відділ був предметом загальної уваги.

Поза відділами було розміщено деякі випадкові українські видання з Риги, Софії тощо, українські мапи, гроші, дещо з видань матірної України до революції («Дністер» з Кам'янця, «Каменярь» з Катеринослава та ін.).

Х. Багато інформації давали 10 великих гарно виконаних діаграм з українським і чеським текстом, що ілюстрували життя нашої книги в Україні за останні 10 - 12 років (усі цифри взято з великих часописів) - як зростало, а потім занепало в 1915 - 1916 рр., як піднеслося в 1917 - 1919 рр. і як прихід більшовиків одразу вбив цей розвиток.

Графічний відділ виставки, організований заходами архітектора В. Січинського, охоплював праці понад 30 сучасних графіків в оригіналах і репродукціях: це - К.Антонович, С.Мако, П.Омельченко, Іванець (усі - Прага), Бутович (Лейпціг), М.Кирнарський, В.Кричевський, Л.Лозовський, Г. Нарбут, А. Петрицький, Страхів, Судомора (Київ), П.Ковжун, Р.Лісовський, Перфецький, В.Січинський, П.Холодний, старий, Подушка (Львів), О.Кульчицька (Перемишль), П.Холодний молодий (Подебради) та ін.

Жюрі: Д.Антонович, П.Богацький, маляр С.Мако, І.Мозалевський, архітектор В.Січинський. З боку видавців - Ю.Тищенко.

Каталог графічного відділу чеською мовою вийшов з обкладинкою І.Мозалевського. Запроектований, навіть складений каталог книжкового відділу за браком коштів не можна було видати. Мистецький плакат для виставки (теж чеською мовою) - робота В.Січинського (літографія). Напередодні відкриття виставки культурно-освітній відділ УГК влаштував у помешканні «Української хати» виступ Ю.Тищенка «З історії української видавничо-книгарської справи». На відкритті її (6 квітня) комісар книжкового відділу П.Богацький звітував про українські книги в Чехії (Скорина, празький «Кобзар» та друки після 1905 та 1917 рр.). 13 квітня відбулася лекція Д.Антоновича про сучасне українське мистецтво та ще один виступ Ю.Тищенка в студентському домі.

Виставка викликала велике зацікавлення різних верств суспільства. Празькі газети вмістили прихильні статті, замітки.

Наталія Солонська

МІНІСТР ФІНАНСІВ УНР

Статтю «Український книжковий ринок» Павло Чижевський написав за часів УНР. Нам пощастило виявити її відбиток у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Матеріал недатований. Ми переклали його з російської мови і підготували до друку, оскільки порушені в ньому питання актуальні для нашої держави й сьогодні.

Про Павла Івановича Чижевського - голову надзвичайної торговельної та фінансової місії Української Народної Республіки в Швейцарії, міністра фінансів УНР, голову Виконавчого бюро конгресу українських парламентарів, автора відозви до Ліги Націй - відомостей в історичній літературі вкрай обмаль. Усе ж таки спробуємо відтворити образ цієї людини.

П.Чижевський (його стисла біографія написана на звороті медичної довідки, виданої якимось лікарем у 1918 р. невідомій особі) народився в немаєтній дворянській родині 25 серпня 1860 р. на Полтавщині в м. Гадячі¹, де 16.9.1658 р. гетьманом І.Виговським було прийнято Гадяцьку угоду, що давала позірні надії на відродження автономії України у складі федерації Польщі та Литви. Маленьке провінційне містечко зберегло пам'ять про славні часи й пізніше його прогресивні верстви населення відрізнялися українофільськими настроями.

Павло навчався в кадетському корпусі в Полтаві, закінчив місцеве інженерне училище. Опановував природничі науки в Київському університеті. Доктором фізичних наук став у Швейцарії, в Женеві, ступінь магістра хімії одержав у Росії. За антиімперські погляди потрапив за ґрунті грати, перебував на засланні в Тобольській губернії. З 1893 р. понад десять років обіймав посаду секретаря повітової земської управи в Єкатеринославській губернії.

Павло Іванович - двоюрідний брат батька Дмитра Чижевського, видатного українського вченого. «Член Другої Державної думи, особисто знайомий з Михайлом Драгомановим*, П.Чижевський належав до відвертих опозиціонерів і разом з молодим В.Вернадським довозив з Женеві нелегальні українські видання**».

У 1896 р. за дорученням земства він виїхав для вивчення справ з налагодження хлібної торгівлі за кордон. У 1904 р. його обирали гласним гадяцького

* М. Драгоманов (1841 - 1895), як і П. Чижевський, народився в Гадячі. Таємні перевезення зі Швейцарії продовжувалися до 1895 р. В. Вернадський, все життя якого було тісно пов'язане з Полтавщиною, був особисто знайомий з М. Драгомановим.

** Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. - К: Либідь, 1993. - С. 577.

повітового земства й губернським гласним. Його цивілізовані погляди характеризує той факт, що під час єврейських погромів він намагався зупинити лють мракобісів, за що й постраждав. Погромники рознесли вщент помешкання Павла Івановича, а генерал-губернатор звільнив його зі служби.

Павло Іванович був депутатом першої російської Державної думи, членом президії української громади думських депутатів. Входив у думську українську фракцію та фракцію автономістів-федералістів (складалася з представників поневолених народів імперії). У питанні про автономію України він підтримував програму українсько-демократичної партії. Поставив свій підпис під «Выборгским воззванием»^{*}.

Скликання Державної думи було призначене на 17 жовтня 1905 р. Вибори відбувалися на тлі арештів і репресій проти прогресивно настроєних мас. Від України було обрано 102 депутати. Голова Української парламентської громади - І. Шраг з Чернігова. Серед членів УПГ В. Шемет та П. Чижевський - від Полтавщини. Політичним фундаментом УПГ була автономія України. Друга Дума (в ній теж діяла УПГ) протрималася 103 дні. З червня 1907 р. її було розпущено. А через п'ять днів П.Чижевський пише на батьківщину з Санкт-Петербурга:

«Шановні земляки, любі наші брати українці! **

Вислали ми вам кілька чисел «Рідної справи»***. Та далі висилати не будемо, бо зачинено державну думу, зачинилась і наша «справа»...

Щиро вітаємо Вас і щиро бажаємо повернутися скоріше до вільного життя і вільної праці на простір нашої рідної України... Як не гірко жить, але ж маємо надію, що сонце волі й правди підніметься над землею й розступляться перед ними чорні хмари»...²

Перегорнемо сторінки історії. Посвідчення, видане П.Чижевському 17 січня 1919 р.

«Згідно з ухваленням Радою Народних Міністрів і ствердженням дня 10-го січня ц.р. Директорією Української Народньої Республіки Законом про посилку до Франції, Бельгії та Італії і Англії та Америки Надзвичайних Торгово-Фінансових Місій, цим уповноважується Надзвичайна Торгово-Фінансова Місія до Франції, в склад якої входять: як Голова - Павло Іванович Чижевський, як радники: п.п. директор Департаменту Зовнішнього Торгу - В.Л.Королів та межевий інженер - М.М.Веер <...> до ведення переговорів у справі одержання потрібних Державним Установам машин, технічного приладдя та інших виробів, замовлення і закупки до підготовки ґрунту для реалізації державних і гарантованих Державою позик <...>».

Підписи голови Ради Народних Міністрів В.Чеховського (Чехівського), міністра Торгу й промисловості С.Оста, посла УНР у Відні В.Липинського. Такі ж самі посвідчення видані щодо Італії, Бельгії³.

12 лютого 1922 р. голова Директорії С.Петлюра видає «Внесення голови Ради Народних Міністрів про іменування Членів Ради Міністрів іменуватися на уряд:

Міністра закордонних справ Олександра Лотоцького, Міністра фінансів Павла Чижевського».

Подальший життєвий шлях Павла Чижевського деякою мірою висвітлює його невелика епістолярна спадщина, з допомогою якої вдалося визначити період написання статті «Український книжковий ринок».

Чижевський активно співробітничав з багатьма часописами. Це підтверджують й архівні документи.

«Українська Місія в Швейцарії

Ч.2551 Берно, дня 6 вересня 1919

Високоповажний добродію!

Адміністрація журналу «Воля»* у Відні звернулася до Вас з пропозицією взяти на себе завдання поширення «Волі» між українським громадянством в Швейцарії. <...>»⁴

П.Чижевського непокоїть обстановка, що складається довкола України.

«Mission Extraordinaire Commerciale et Financiere de L'Ukraine Pour la France, L'Italie La Belgique et la Suisse 48, Rue du Stand, 48 Geneve, le 22 листопада 1919

В.Поважний пане Редакторе!

В Вашій поважній газеті в числі від 4-го листопада була надрукована стаття П.Шарля Ріве, повна несправедливих думок про Україну, які звичайно висловлюються нашими ворогами <...> представниками імперського централістичного напрямку <...> ... не дивлячись на страшні національні утиски московії над Україною на протязі більш двохсот років як тільки подих волі повіяв над Україною, зараз виявилася національна свідомість її народа»⁵.

Про залізну волю, оптимізм, невситимий інтерес до життя безнадійно хворої людини (Чижевський мав туберкульоз позвонків) свідчить і лист до редакції «Франція та Україна» від 14 січня 1920 р.:

«З почуттям великої радості довідалося женецьке українське громадянство про видання в Парижі часопису, який має на меті освітлювати всі питання України. Сподіваємося і щиро бажаємо, щоб видання нового часопису сприяло дружнім економічним і політичним відносинам між двома республіками - однією з найстарших в Європі й однією з наймолодших, але з обома щиро демократичними <...>»⁶.

П.І.Чижевський - О.В. Віленському: *«У Парижі видається нова часопись на французькій мові «Франція та Україна» - очевидно, замість бюлетеня паризького прес-бюро. Від імені Місії я написав відповідне привітання»⁷.*

Листування з Віленським дуже активне. Чижевський пише йому про надіслання книжок «Волі», турбується про одержання відповіді від спілки письменників з Відня, ділиться враженнями від творів В.Винниченка.

Передчуттям біди пройняті такі рядки в одному з листів: *«Я оце подивився кілька газет за весь майже той час, що був відсутній, і нічого втішного не знайшов: Естонія, большевики, Росія, Польща, а України мов і не було ніколи»⁸.*

Безперечним свідоцтвом поглядів і позиції Чижевського є лист від 5.8.1921 р., адресований Є.В.Бачинському:

«К.Чайка повинен вислати Вам статут товариства Ліги Націй - нашого українського <...>. Членами товариства можуть бути всі громадяне-українці. А під громадя-

^{*} «Выборгское воззвание» групи депутатів 1-ої Державної думи (10.07.1906), яке закликала відмовитися від сплати податків і служби в армії на знак протесту проти розпуску Думи.

^{**} У листах збережено авторський стиль і орфографію.

^{***} Йдеться про часопис «Рідна справа», який випускала УПГ. Тут, зокрема, друкувалися промови членів Громади.

⁴ «Воля» - суспільно-політичний і культурний безпартійний тижневик, виходив у Відні (червень 1919 - листопад 1921). Редагував В.Піснячевський.

нином-українцем розуміється кожен мешканець етнографічної України, який визнає: суверенну незалежність Соборної України в її етнографічних межах! Кожна особа, незалежно від національності, коли вона походить з території етнографічної України і коли вона визнає отой принцип незалежності України, може бути прийнята в число членів товариства <...>⁹.

А от, здається, промінь світла на «відбиток без дати»:

«Український клуб в Женеві 8 серпня 1921 р.

До ВШ (високошановного. - Н.С.) П.(пана) П.Чижевського у Відні

Вельмишановний П.Чижевський!

<...>Переклад експозе про український Книжковий ринок вже готовий і як тільки буде переписаний на чисто надішлю Вам одну копію <...>. Кілько днів тому я отримав 5 листів з Катеринославу і на підставі їх подав комунікат №10 про голод на Україні. Як же ж там з «Волею», чи вийде з друку? Це справді шкода, як видання припиниться. <...> А друге питання про «Українську Народню Енциклопедію», яку має видавати Виділ У.Т. Прихильників Освіти (Альберштрассе, 34)...

Сердечно стискаю Вашу руку. Ваш Євген Бачинський.

Р.С. Чи Ваші сини приїхали до Вас на побачення? і чи нічого не чули за моїх двох братів у Тарнові?»¹⁰

Отже, 74 роки тому стаття «Український книжковий ринок» вже перекладалася українською мовою, збиралися її надрукувати. Стає очевидним, що матеріал готувався Чижевським до друку влітку 1921 р.

Невдовзі Павло Іванович відповідає дописувачеві: *«Грошові хиби, що перешкоджали виходу «Волі», тепер вже полагодили і «Волі» цими днями вийде з друку <...>».*

А 5 вересня 1921 р. Бачинський сповіщає Чижевського: *«... статтю Вашу про видання укр. книжок у М.К.А вже давно відбито. Оден примірник, як прохали, прикладаю при цім листі. П.Ге і п. Мексіню також передав. Не знаю, що вони з нього, який ужиток зробили. <...> Коли ж це матимемо свою пресу заможну?»¹¹*

На жаль, в архівній справі немає відбитку, про який говорить кореспондент Чижевського. Ну, а відповіді на його останнє запитання й досі нема: бо преса наша і зараз незаможна...

«Відень ХУ. Гаккенгассе. 10 - 8 20/ІУ - 1922

П.Чижевський, Голова Виконавчого Бюро Конгресу українських парламентарів

Високоповажному Панові Редакторові Української справи

ВП п. Редакторе!

<...> ласкаво прохаю Вас не відмовитися надрукувати

і постанови, і обіжника (кошторис. - Н.С.) в Вашій поважній часописі»¹².

13 серпня 1924 р. Чижевський - В.Н.Андрієвському в Мукачів: *«Заздрю Вам, бо як не як, а Ви працюєте все серед свого люда і в сфері своєї спеціальності. Що до мене, то я після кількарічних мандрівок по Австрії, Чехії та Польщі знову спинився в Швейцарії та таким же хворим калікою, як і був. Тільки торік дав мені Е.Х.Чикаленко прочитати Ваші спомини. <...> в Женеві існує Український Клуб, який має порядну збірку книжок, але мало коштів для збільшення своєї бібліотеки. Так от я і прохаю Вас, Вікторе Никаноровичу, вислати в подарунок нашому Клубові Ваші спомини»¹³.*

З женецького готелю «Вікторія» Павло Іванович - Андрієвському: *«... я ж одержую листи від дружини, яка живе в Ціпках з хворим сином (що згубив слух). Те, що вони мені пишуть, дуже цікаве. На Україні панує в загальних рисах зовнішній спокій і лад, але зовнішній ... в середині ж, в низах, не все спокійно ... Нема листа, а я їх одержую щомісяця, в якому б не згадувалося про той чи інший терористичний акт <...>»¹⁴.*

Чижевський бідує, хворіє, потерпає матеріально, живе надголодь («коли сплю, мені у сні сниться їжа», - пише 31 березня 1925 р. дружині незадовго до смерті), не має засобів на лікування, сумує за синами, які залишилися в недоступній для нього назавжди Україні, і марить її вільним майбутнім.

Ще в 1920 р. під час підготовки до шевченківських днів Чижевський для зручності перекладу на французьку мову спочатку перекладає Кобзарів «Заповіт» на російську в прозі. Як видається, більше для себе, скорше у передчутті нездійсненності для себе Тарасових рядків: «Похороните на Україні, в степи, на високом холме на крутом березу Днепра, чтобы я мог слышать его вечный рокот, - чтобы я мог видеть безконечныя поля Украины ...»

Мабуть, з орієнтацією на якийсь французький часопис і статтю «Український книжковий ринок» спершу було написано російською мовою, хоч П. Чижевський добре володів рідною і спілкувався нею з близьким загалом, друзями, знайомими, зокрема з О.Лотоцьким. Цей знаний історик церкви, письменник і визначний діяч у своїх спогадах не обійшов і Павла Чижевського. Але П.І.Чижевський заслуговує на ширше дослідження свого життя, діяльності, творчої спадщини, адже це ще одна сторінка нашої багатої історії.

Сподіваємося; що ця скромна наукова розвідка сприятиме цьому.

¹ Інститут рукопису ЦНБ ім В.І.Вернадського НАН України, ф. Х, 6495 (далі ІР).

² ІР, ф.159, № 131.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВОУ), ф. 3877, оп.1, од.зб.1, с.17.

⁴ Там само, од. зб.15, с.1.

⁵ Там само, с. 3.

⁶ Там само, с. 7.

⁷ Там само, с.22.

⁸ Там само, од. зб.21, с.36.

⁹ Там само, с.11.

¹⁰ Там само, с.12.

¹¹ Там само, с.15.

¹² Там само, од.зб. 19, С.18.

¹³ Там само, од. зб. 21, с.1.

¹⁴ Там само, с.2.

Віктор Андрієвський (1885 - ?) - громадський діяч, публіцист, педагог (з Полтавщини); з 1920 р. - в еміграції.

Євген Бачинський (1885 - ?) - громадський діяч, за першої світової війни редагував місячник «La Revue Ukrainienne» (Лозанна), 1918 - український консул у Швейцарії, з 1955 р. єпископ Української Автокефальної Церкви: видавав часопис «Еклезія» (Женева).

Олександр Віленський (1872 - 1928), громадський діяч, генеральний консул у Женеві. З 1923 - доцент, з 1925 - професор машинознавства Української Господарської Академії в Подєбрадах (Чехія). Автор ряду праць.

Вячеслав Ліпінський (1882 - 1931) - історик, соціолог, політик, публіцист, дійсний член НТШ. За Гетьманату та УНР посол України у Відні.

Олександр Лотоцький (1870 - 1939) - генеральний писар у Генеральному Секретаріаті Української Центральної Ради, державний контролер в уряді УНР (1918), очолював місію УНР у Туреччині. Емігрував до Відня, згодом професор церковного права УВУ (1922 - 1928).

І. Шраг - видатний громадський і земський діяч, адвокат з

Чернігова, голова Української парламентської громади першої Державної думи.

В. Шемет - член української студентської громади в Київському університеті. Видавць першої газети українською мовою «Хлібороб» (з 1905 р., Лубни), належав до партії українських хліборобів-демократів.

© Солонська Наталія Гаврилівна, Київ, 1995

Павло Чижевський

УКРАЇНСЬКИЙ КНИЖКОВИЙ РИНОК*

Говорячи про український книжковий ринок, ми маємо на увазі не тільки територію, заселену українським народом, котра входила до складу колишньої Російської імперії, а також - й інші території, що є нині частинами інших держав.

Усі вони можуть бути поділені на дві категорії.

По-перше, землі суцільно заселені українським народом у нерозривних етнографічних межах; це, так би мовити, українська метрополія. По-друге, українські колонії, тобто землі, відірвані від неї, заселені українцями і розміщені частково в Азії, частково в Америці, а також в Європі.

Спинимося спочатку на перших з них.

Етнографічна Україна займає нині величезну територію, 850 000 кв. км, що значно перевищує площі найбільших держав Європи - Франції й Німеччини. У її склад входять: уся південна частина колишньої Європейської Росії, від східних кордонів колишньої Австро-Угорщини до Каспійського моря; Східна Галіція і землі Лемків, окуповані нині Польщею, українська Буковина, зайнята Румунією; Угорська Україна, що є сьогодні частиною Чехо-Словацької Республіки.

Увесь цей величезний простір заселений нині 45 мільйонами жителів, з яких 71 % становлять українці, а 29 % - усі інші розсіяні поміж ними народи: євреї, московіти, поляки, татари та ін. Свого часу велика частина згаданої території входила до складу незалежної могутньої Української держави, яка, в тих чи інших кордонах, жила самостійним політичним і культурним життям близько тисячі років, - поки нарешті не потрапила під владу частиною поляків, частиною - московитів.

У всі епохи свого самостійного життя Україна відрізнялася високим рівнем культури. Тисяча літ тому вийшов уже перший писаний збірник українських законів; організовані були публічні школи для дітей обох статей. А напочатку XVIII-го ст. велика частина населення була вже письменна, в майже кожному селі існували школи; власна ініціатива населення виявлялася в заснуванні численних просвітніх товариств, так званих братств. Діяли вже друкарні, позаяк книга користувалася великою шанною серед українського населення.

На жаль, усі ці яскраві ознаки цивілізації були до коріння підірвані чужоземним володарюванням - польським, московським, і з кінця XVII ст., коли щезли останні проблески української самостійності, припинився і поступовий рух у розвитку українського народу; поготів, український народ почав дедалі більше втрачати здобутки минулих століть; промисловість скоротилася, національні українські друкарні щезли, зникала помалу з загального вжитку й українська книга.

Проте таке становище одного з численних народів Європи не могло тривати вічно, і відродження українського народу дійсно почалося...

Почалося воно серед тої його частини, яка входила до складу колишньої Австро-Угорщини, оскільки конституція цієї держави охороняла, хоча й не зовсім досконало, національні права народів, котрі її населяли. Початок цей можна віднести до середини минулого століття.

Що ж до тої частини етнографічної України, яка входила до складу колишньої Російської імперії, то відродження її почалося тільки після революції 1917 р., але зате відрізнялося воно надзвичайною яскравістю і виявилось, насамперед, в українізації всіх українських початкових шкіл, а затим - у непереборному прагненні українського населення користуватися книгою, написаною його рідною мовою.

Ось деякі факти, які вказують на результати потреби в українській книзі, що виникла впродовж останніх чотирьох років.

Видання творів знаменитого українського письменника Шевченка, які за московського режиму розходилися в кількості десятка тисяч екземплярів протягом кількох років, - стали друкуватися після революції в сотні тисяч екземплярів і поширювалися впродовж кількох місяців.

Друкарні українських кооперативів працювали день і ніч, щоб задовольнити хоч невеликою мірою українські школи в підручниках. Стотисячні видання останніх розповсюджувалися протягом двох-трьох тижнів.

З такою самою швидкістю розходилися книжки з белетристики і з різних галузей людського знання, особливо популярні книжки з сільського господарства, - тому що більша частина українського населення - землевласники.

На жаль, майже цілковита відсутність швидкодрукарських ротатійних машин, а також паперу й різного друкарського приладдя створювало великі перепони щодо задоволення книжкового голоду на Україні.

* Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. - Ф.3877, оп.1. од. зб. 3 - Особистий фонд голови надзвичайної торговельної та фінансової місії Української Народної Республіки в Швейцарії, міністра фінансів УНР Павла Івановича Чижевського.

Більшовицький режим, що панує ось уже два роки на Україні, не тільки не ліквідував цього голоду, а, навпаки, сприяв його збільшенню, що пояснюється двома причинами. По-перше, московські більшовики, окупуєючи Україну, мали на увазі вилучити з неї насамперед економічні вигоди і не наважувалися тому посягнути на культурні цінності. А, по-друге, московський режим сприяв пануванню анархії в друкарській справі так само, як і в інших галузях промисловості.

До українських колоній можна віднести: Уссурійський край, що становить східну частину Сибіру, котрий українці називають поетичним ім'ям «зелений край» (зелений клин); поселення українців у Середній Азії; поселення по середніх течіях Волги; українські колонії в Канаді, в Сполучених Штатах Північної Америки, в Бразилії, Аргентині і деяких інших державах Південної Америки.

Щодо загального числа жителів українців у всіх цих колоніях немає точних даних. Проте можна припустити на підставі цих відомостей, що число це перебільшує три мільйони душ.

Що ж до обсягів книжкового ринку в згаданих колоніях, то його також належить вважати вельми значним, оскільки все населення тут письменне і, відірване від правітчизни, дуже цінує книжку, написану рідною мовою.

Відзначимо, що більша частина українських книг, якими користуються колоністи, суть не місцевого походження, а ввозиться, як говорять колоністи-українці, «зі старого краю», тобто - з української метрополії. Пояснюється це явище тим, що чимало українських письменників живуть і працюють на території української метрополії і що тут же розміщені всі найголовніші українські видавництва. Однак війна всеєвропейська, а потім - громадянська абсолютно розладнали тут книговидавничий апарат, що, в свою чергу, сприяло появі книжкового голоду і в українських колоніях.

Через описані вище обставини українське населення метрополій і колоній моментально всотує в себе, всмоктує, наче губка воду, все, що тільки з'являється на книжкових ринках.

Найскромніший підрахунок необхідних для задоволення хоча б початкових потреб (примітивних) українського населення в книзі дає нам вельми солідні цифри.

Ось : оловне, що необхідно було б видати негайно, щоб хоча частково заповнити утворений на українському книжковому ринку порожній простір.

Назва книжок з указанням кількості томів та їх обсягу в друкованих аркушах, набраних корпусом, по 40 тис. літер в аркуші.

1. Українські книжки від Котляревського до сьогодення: 150 томів, 10 аркушів кожний, в 100 т. екземплярів - 150 млн. др. арк.

2. Європейські класики в перекладі на українську мову: 50 т., по 10 а., по 50 т. екземплярів - 25 млн. др. арк.

3. Підручники для народних початкових шкіл: 12 том., по 10 арк., по 210 екземплярів - 24 млн. др. арк.

4. Підручники для вищої народної школи: 15 т., по 10 арк., по 25 т. екземплярів - 3,75 млн. др. арк.

5. Підручники для середньої шк.: 50 томів по 10 арк., по 25 т. екземплярів - 12,5 млн. др. арк.

6. Підручники для вищої школи: 25 т. по 20 арк., по 10 т. екземплярів - 5 млн. др. арк.

7. Шкільна бібліотека (крім класиків): 40 т. по 10 арк., по 25 екземплярів - 10 млн. др. арк.

8. Популярна література для народу: 100 т. по 5 аркушів, 1000 000 екземплярів - 50 млн. др. арк.

Разом - 280, 25 млн. др. арк.

У наведені підрахунки не ввійшли: спеціальні книжки для позашкільної освіти, книжки для юнацтва та чимало ін. Тобто, кількість потрібних для українського ринку книг набагато більша за 300 мільйонів друкованих аркушів.

Отже, для задоволення існуючого серед українського населення книжкового голоду немає достатніх ресурсів у тій частині України, яка була раніше під владою зруйнованої Російської імперії. Важко їх віднайти й в інших частинах української метрополії, тому що вони також перебувають у вкрай важкому економічному становищі. Тому цілком природно, що представники української літератури й науки шукають матеріальних можливостей для задоволення однієї з найжагучіших потреб свого народу - на стороні. Природно також, що вони звертають свої погляди і в бік знаменитого американського товариства ІМКА, бо це товариство, поставивши собі однією з цілей дати здорове духовне живлення тим народам, які його позбавлені нині через зовнішні та міжособні війни, що не припиняються, має в той же час і значні ресурси для досягнення вищезазваної мети.

Однак спиняючись на можливості одержати сприяння від добродійного товариства, ми водночас дозволяємо собі висловити тверде переконання, що засоби, вкладені в українське книгознавство, не піддаються жодному вилученню: вчинюючи свою корисну справу в теперішній важкий час, вони дають прибуток і недоторканими повернуться своїм володарям.

Єдиний сумнів, котрий може виникнути: якою мірою доступний для приватного підприємництва найбільший з українських ринків, а саме та частина України, яка окупована нині московськими більшовиками? Цей сумнів розв'язується вельми задовільно, виходячи з двох міркувань: по-перше, підприємці-книговидавці мають тільки потурбуватися наповнити українською книгою ті частини української метрополії, які перебувають тепер під владою Польщі, Румунії і Чехо-Словаччини, а звідти вже українська книга піде далі на схід, оскільки завдяки миру Польщі та Румунії з більшовиками перепон до проникнення її в ту частину України, яка раніше входила в кількісний склад колишньої Російської імперії, не буде; по-друге, <нерозбірливо> більшовики відкриють взагалі кордони України.

Корінець
книжкової
оправи.
Німеччина.

Наталія Загоруйко

ДИТЯЧА КНИГА

І БІБЛІОТЕКА СЬОГОДНІ

Як відомо, поповнення бібліотечних фондів прямо залежить від книговидавничої та книгорозповсюджувальної справ, що останнім часом докорінно змінилися.

Розвиток національної культури та мови поживавив випуск гуманітарної книги, завдяки чому сучасні діти дістали змогу ознайомитися з невідомими для попередньої юні іменами діячів вітчизняної науки та культури, відкрити незнані досі сторінки історії власного народу. З'явилися видання на допомогу вивченню іноземних мов, книги мовами народів світу для дітей різного віку. Доступною і різноманітною стала духовна література.

Продовжуючи найкращі виховальні традиції, плідно працює державне спеціалізоване видавництво дитячої літератури «Веселка». Воно спрямовує свою діяльність на національне відродження, прилучає юного читача до історії, кращих здобутків вітчизняної та світової літератури. Започатковані «Веселкою» останнім часом серії «Гетьмани України», «Живиця», «Золоті ворота», «Нашого цвіту по всьому світу», «Мово рідна, слово рідне!» безперечно свідчать про це.

Поряд з державними сьогодні в Україні діють і приватні видавництва та видавничі структури, частина репертуару яких дитяча. Вже кілька років радує дошкільнят книжками-іграшками, розмальовками, саморобками «Грайлик». Є в його творчому доробку і продукція для школярів. У видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» побачили світ 15 оригінальних видань. Добру справу робить видавництво «Котигорошко», яке в серії «Шкільна бібліотека» випускає українською мовою найкращі твори вітчизняної та світової літератури, нещодавно введені до шкільних програм. Уже вийшли друком 11 книг цієї серії. Серед них «Тев'є-молочник» Ш.Алейхема, «Книга пісень» Г.Гейне, «Людина-царівна» О.Кобилянської тощо, яких так бракує у фондах дитячих бібліотек. Україномовну продукцію у вигляді журналів, коміксів і книг випускає підприємство «Егмонт Україна ЛТД» (засноване міжнародним видавничим концерном і благодійним фондом «Егмонт ГРУП»). На сторінках його видань дітей чекають зустрічі з героями Уолта Діснея: Міккі Маусом і Дональдом Даком, Білосніжкою і Русалонькою та ін. Влітку в Державній бібліотеці України для дітей з успіхом пройшла зустріч юні з працівниками «Егмонта» і відбулося знайомство з творчими планами журналу коміксів «Міккі Маус».

Заслуговує на увагу й одеське видавництво «Два слона», яке випускає російськомовні оригінальні та перекладні твори, які за радянської влади не видавалися або ж видавалися не повністю; книги з лектури дідів та прадідів нинішніх читачів.

Цікаві книги для дітей виходять з друку і в видавництвах «Довіра», «Рось», «Свенас», «Спалах», «Гроно», «Інтерпрес» (Київ), «Паритет» (Харків), «Надстир'я» (Луцьк), «Поділля» (Хмельницький), «Райдуга», «Росток» (Дніпропетровськ), «Донеччина» (Донецьк), «Мрія» (Суми), «Азалія», «Незабудка» (Рівне). З'явився ряд нових дитячих періодичних видань «Чомусик», «Дивосвіт», «Словознайка» (Київ), «Журавлик», «Полтавочка» (Полтава), «Галицьке юнацтво», «Світ дитини» (Львів), «Крымуша» (Сімферополь), «Зонтик» (Одеса). Нарешті побачив світ український дитячий науково-художній журнал «Паросток», започаткований видавництвом «Грайлик» спільно з еколого-натуралістичним центром учнівської молоді Києва. Видання розраховане на широку аудиторію: дітей різних вікових груп та юнацтво, учителів і керівників природничих гуртків. Хотілося б лише, щоб подібні науково-пізнавальні часописи для дітей з'являлися і з інших галузей знань.

Згідно з Державною програмою створено Головну спеціалізовану редакцію випуску літератури мовами національних меншин в Україні та спеціалізовані редакції при ряді видавництв, у творчих планах яких чільне місце займає дитяча література. Це «Каменярь» (Львів) - редакція польської мови, «Донбас» (Донецьк) - редакція мови греків Приазов'я, «Січ» (Дніпропетровськ) - редакція німецької мови, «Маяк» (Одеса) - редакція єврейської, болгарської, гагаузької мов, «Карпати» (Ужгород) - редакція угорської, чеської, словацької мов, «Прапор» (Харків) - редакція мов народів Кавказу. У Сімферополі створено видавництво «Крымучпедгиз», яке видає літературу мовою кримських татар.

Спільно з Міністерством України у справах національностей, міграції та культів і Головною спеціалізованою редакцією випуску літератури мовами національних меншин в Україні практично вирішене питання про безкоштовне надходження 1-2 примірників дитячих видань до бібліотек, що знаходяться в районі компактного проживання національних меншин. Державна бібліотека України для дітей як науково-методичний центр взяла на себе функції інформатора, збирача замовлень і відправника видань до дитячих бібліотек. Уже отримано першу партію книг (402 прим.),

що надійдуть до бібліотек, у районі обслуговування яких компактно проживають білоруси, болгари, німці, чехи, угорці, поляки.

Але не всі необхідні дитячі видання потрапляють до фондів бібліотек. І однією з причин цього є брак вичерпної та оперативної інформації на державному рівні про вихід друкованої продукції. Тому Державна бібліотека України для дітей, орієнтуючись на надходження до її фондів обов'язкових вітчизняних примірників творів друку, готує щомісячні інформаційні списки для рубрики «Україна видає» в газеті «Книжкова тека», щоквартально надсилає до обласних бібліотек списки дитячих видань, які можна придбати у видавництвах Києва. Інформують про дитячі видання й щоквартальні списки «Українська дитяча література» та «На допомогу розширенню знань учнів 1-9 класів з предметів шкільної програми».

Мета нашої бібліотеки - з максимальною повнотою зібрати національну друковану продукцію для дітей. Це забезпечується, насамперед, отриманням обов'язкових примірників творів друку. Зважаючи на те, що їх надсилають не всі поліграфічні підприємства, особливо ті, що знаходяться поза Києвом, наша установа запропонувала обласним бібліотекам укласти угоди про книгообмін, що дасть змогу уникнути прогалин у фондах обов'язкових примірників регіональних видань, а також розширити межі інформаційних списків.

Що ж хотілося б побачити на книжкових полицях найближчим часом?

Читацькі потреби й запити сьогоденних дітей значно подорослішали. Дитячим бібліотекам нині конче

необхідні тематичні та універсальні довідково-енциклопедичні, науково-пізнавальні видання з географії, техніки, мистецтва для дітей різного віку, насамперед, для молодшого та середнього шкільного. На жаль, не створено національну дитячу енциклопедію, а деякі видавництва, які розпочинали діяльність з випуску україномовної книги, перейшли на прибутковішу продукцію.

Безперечно, українська книга і дитяча передусім потребує державної підтримки. І саме Державна програма книговидавництва, концепцію якої вже розроблено, покликана стати на захист національної книги.

Наша бібліотека могла б стати координаційним центром, який об'єднав би зусилля видавців, зацікавлених у виданні дитячої книги. Ми можемо взятися за формування репертуару видань на основі вивчення читацьких інтересів та запитів з рекламування видань та визначення тиражів, необхідних для бібліотек.

Уже зібрано пропозиції дитячих бібліотек щодо включення видань до Української бібліотечної серії на 1996 р. та складання перспективного плану на 1997-2000 рр. Підготовлено зведений список видань, які будуть запропоновані видавництвам.

Повноцінне молоде покоління неможливо виховати без джерела пізнання - книги, отже, треба віднайти кошти для того, щоб в Українській бібліотечній серії випускалися не одиниці, як тепер, а десятки найкращих дитячих видань, і щоб доходили вони до кожного юного читача.

ЗНАХІДКИ БІБЛІОФІЛА

Михайло Грузов, Микола Шудря

КОНВОЛЮТ ... З АВТОГРАФОМ

Чого не переходить через руки книголюбів! В мотлосі старих бібліотек він може знайти ту перлину, якої досі йому бракувало. Але передовсім треба мати гострий зір, палке серце й розважливий розум, щоб не «видати» себе, не сполохати продавця, не відкрити відразу чужі очі на свою знахідку.

Скажімо, серед видавничої потерті тобі потрапила ціла підшивка (конволют) витинок з періодики, окремих відбитків та метеликів минулого століття. Не квапся. Перегорни сторінку за сторінкою, оглянь усі написи й підкреслення, тільки тоді недбало поклади книжку на стіл. «Трухлява давнина» - єдина тій добірці оцінка. І не дай, Боже, признатися, що ти побачив власноручні помітки професора Володимира Антоновича, що ця «Суміш №2» з його зібрання, та ще й засвідчена автографом, - ні-ні, про це ані пари з уст.

Гра в мовчанку - це перша прикмета незвичайної коштовності антикваріату. Удавана зневага до раритету - можна сказати, найвища йому похвала ... А вже по

тому чого б і не поторгуватися. «Красна ціна тут, - це голос на публіку, - дванадцять п'ятдесят» (така найбільша вартість у колишньому СРСР виставлялася на українську!).

Майже за копійки бібліофіли брали без черги будь-які дореволюційні книгодруки, а то й прижиттєві видання української класики.

А цей конволют В.Б.Антоновича дістався, за ... Але хіба в цьому річ?

До спільної справи потрапили політичні програми, матеріали різних громадських установ та публіцистичні праці. Найдавніша дата «метелика» - липень 1848 р., а найближчий до сьогоденних днів друкований документ позначений 1877 р.: від європейської революції до післяреформової доби в Росії - українською, російською, польською, німецькою і французькою мовами. Ці дати підказують і можливий час створення конволюту: кінець 70-х - початок 80-х років XIX ст.

Тут, у загальній палітурці, підшито справоздання з перших років діяльності «Просвіти» (Львів, 1876), Т-ва ім. Шевченка (1874) й Кам'янець-Подільського Братства (1875), а також звіт комісії Російського пароп-

SŁÓW KILKA

СПРАВОЗДАНИЕ

obronie ruskiej narodowości.

зъ дѣланій

„ПРОСВѢТЫ“

въ годъ часу заванята товариства — 26. листопада II
до найновѣйшого часу.

СПРАВОЗДАНИЕ

зъ первихъ загальнихъ зборівъ

ТОВАРИСТВА ИМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

ПО ПОВОДУ РЕЦЕНЗИИ „КИЕВЛЯНИНА“

на перепись 2-го марта 1874 года.

Собранные и материалы одного изъ примыкающихъ учас-
тисъ въ разработку переписи.

КИЕВЪ.

Типография М. П. Фрица, большая Владимирская ул., собств. д.
1875.

Накладомъ товариства.

У ЛЬВОВІ. 1874.

Въ друкарни товариства имени Шевченка
під редакціею Фр. Сербиньки.

лавства та торгівлі й Одеських залізниць (1877) і доповідь про подорож чорноморським узбережжям (улітку 1876 р.).

Власника конволюту цікавила наукова хроніка життя університету та друковані рецензії на дисертації молодих науковців, що згодом стали відомими вченими.

У підшивці знаходимо два видання, пов'язані з визначними подіями в історії Західної України: німецькою мовою - «Відозва Головної Руської Ради до руського народу Галичини» (1848) та «Протест руської народності проти Люблінської унії» (1869). «Галицьку» тему порушує в своєму відкритому листі крилошанину Малиновському - «Лист без конверти» (1871) віденський студент Іван Пулюй, що в майбутньому стане одним з найвидатніших учених. На захист української справи опублікував польською мовою своє «Слово на захист руської народності» Антоній Петрушевич (1848). Серед публіцистики особливо цікаві заперечення Н.З-ра (напевне, Миколи Зібера) з приводу рецензії «Киевлянина» (1875) і «Тлумачення таблиць про мешканців м. Києва за переписом 2 березня 1874 р.» (це окрема відбитка статті П.Чубинського та І.Новицького з другого тому «Записок Юго-Западного отдела Русского

Географического О-ва»). В цьому ж розділі міститься й відкритий лист А.С.Гациського з Нижнього Новгорода «Смерть провінції чи ні?», надісланий Д.Мордовцеву (1876).

Дві німецькі брошури мають однаковий заголовок - «Політичний катехізис», і в них з'ясовуються проблеми державного ладу, народознавства, освіти, судочинства та свободи друку. Крім того, прилучено сюди й два політичні памфлети французькою мовою: Пилипа Бібулі «Чи, бува, не вчорашні протестанти?» (Париж) та «Чотири злодії з поважної потлочі 1861 ... » (Лондон). Висвітлення київського побуту стосуються нотатки А.Вороніна «Місцеві питання» (1863).

Цей різнобій і розмаїття тем, авторів і навіть мов та країн не розпорошує, а лише поглиблює наукові інтереси Володимира Антоновича. Вченого захоплюють і політичні події в Україні, й ті, що хвилювали Західну Європу. Перед нами - постать визначного історика великого наукового засягу, якого бентежили турботи свого народу й тривоги цілого світу. Він не тільки збагатив себе новими знаннями, а й залишив нам, його нащадкам, першоджерельний, незамулений матеріал, що зберігався у його книгозбірні.

Наталія Солонська

ІГОР ЮХНОВСЬКИЙ: «ВСІ ЗРУШЕННЯ ПОЧНУТЬСЯ З БІБЛІОТЕК ...»

Академіку НАН України, відомому українському вченому, депутату Верховної Ради України, голові депутатської групи «Державність», заступнику голови Комісії з питань науки й народної освіти Ігорю Юхновському восени цього року виповнилося 70 років.

Він належить до тих особистостей, котрі, попри будь-яку офіційну посаду, мають найвищий імідж: Юхновський є лідером українського народу. Віддаючи чимало сил і енергії політичній та громадській діяльності, він керує створенням ним Інститутом фізики конденсованих систем НАН України (на громадських засадах), не залишає плідної наукової творчості. Так, виходять друком дві його капітальні праці: «Основи квантової механіки» і «Теорія фазових переходів» (написана спільно з М. Козловським). Нині І. Юхновський працює над монографією з економічно-фінансових проблем України. Для нас становлять інтерес роздуми цього талановитого вченого, мудрої, високоінтелектуальної людини щодо книги, місця бібліотеки в житті суспільства, її майбутнього.

- Книги в моєму уявленні, - говорить Ігор Рафаїлович, - поділяються на декілька категорій. Безумовно, цікавими є ті, що написані добрими авторами. Отже, є чотири типи книжкової інформації, чотири категорії книг: перші - художні, які несуть соціально-естетичну інформацію; другі - спеціальні, що містять фахову інформацію; треті - казки, які відбивають чистоту елементарного життєвого досвіду; вони, безумовно, завжди займали особливе місце в моєму житті. То велика штука - написати їх простими словами. Спочатку я вигадував казки для своїх дітей, потім - онуків. І малеча, і дорослі годинами слухали ці оповіді. Моя дружина дуже жалкує, що ми нічого не записали. А я - за тим, що в Україні немає сучасних казок, зокрема, пов'язаних з астрономією, астронавтикою, ядерною енергетикою, оптичними явищами.

Бувало, іноді, готуючись до лекції, щоб добре прочитати її, я поволі, виразно читав дітям українські народні казки. Тільки для того, щоб з них навчитися найбільш доступної, простої, аргументованої мови.

І, насамкінець, є словники, які вводять нас у царство слів і понять інших мов. Словники відіграють визначну роль в інтелектуальному житті. Особливо великі тлумачні. А які багатощі за обсягом інформації англійські словники, укладання котрих мають давні прекрасні традиції. Там є безмежна кількість споріднених слів. Ви відчуваєте барви мови, відтінки близьких понять. Без-

умовно, словники - скарбниця людства. Їх повинно бути якомога більше, і різних.

До кожного типу книг треба по-різному підходити з точки зору їх читання. Але якщо йдеться про книжки більш популярні, художні, то все-таки спершу треба «йти» за автором. Книга характеризується прізвищем автора, а не так званім заголовком. Не варто говорити, що читали «Аеропорт», радше сказати: «Я читав Хейлі». Розумні книжки приносять естетичну насолоду як своїм сюжетом, так і з погляду наповнення особистою мудрістю письменника. Дуже важливе почуття міри стосовно використання крилатих слів. Часто їх забагато, до того ж вряди-годи вони ще й запозичені з інших джерел. Деякі письменники намагаються ці узагальнення, спостереження видавати за свої. Я багато читав таких книжок, зокрема і сучасних українських письменників. По-моєму, книжка - не є словозбірня, вона відбиває певний специфічний задум автора. І чим простішими словами цей задум розвивається, тим глибшою є книжка. Спеціальна література не призначена для читання взагалі, в ній ви маєте знайти те, що вам потрібно.

Якби мене спитали, як я ставлюсь до книг першого типу, то я відповів би так: вони вчать умінню читати, з одного боку, а з другого, - дають певне відбиття життєвих принципів. У таких книгах ви знаходите унікальне самовираження людини, але подане в привабливій художній формі, і тому така література для нас особливо цікава. Цих книжок я давно не читаю... То книги моєї юності.

Моє дорослішання припадає десь на 1939 р., коли Західну Україну, Волинь було визволено від польської окупації радянськими військами. Тоді ми думали, що то було справжнє визволення. В моєму житті з'явилися перші книжки російською мовою (я знав її тоді погано): вони мене вразили. А найбільше - Володимир Короленко, особливо його «Слепой музыкант».

Під час війни, у перервах між боями, а я був свідомий солдат радянської армії і захищав свою землю від ворога, читав «Униженные и оскорбленные» Федора Достоєвського. У мирні дні, коли став студентом Львівського університету, канікули теж витрачав на читання. Основна лектура - світова класика. Пам'ятаю, що вакації після четвертого курсу були майже цілком присвячені «Войне и миру» Льва Толстого. Кохався замолоду в творах Джека Лондона.

Пізніше, коли були складнощі в роботі, дуже виручав Ромен Роллан, усі книги якого ми перечитали з дружиною. Деякі - по кілька разів.

Від фахових книг треба теж одержувати велику насолоду. Приміром, праці німецького фізика Зоммерфельда написані соковитою, образною мовою, з романтичним розмахом.

У книгах, про які я говорив, була мудрість.

З названих категорій книг є така, з якою Ви не розлучаєтесь?

Це Біблія, Євангеліє. Біблія - дуже розумна книжка. Закони життя, які поставили собі євреї, мудрі й добре витримані.

Усі виділені Вами типи книг, очевидно, повинні входити до власної бібліотеки вченого?

- Вчений - то є процес, який починається змолоду, з дитячої жадоби до пізнання різноманітних фактів природи. І чим більше вони цікавлять, тим краще запам'ятовуються. З часом у вас виникає невситима жага до книжок, до їх пошуку. І тому бібліотека формується в зрілому віці. Доволі інтенсивно. Звичайно, не всі куплені книжки ви перечитуєте, але ви знаєте, що вони цікаві, бо ви, переглядаючи їх, помітили цікаві фрази чи розділи. Усвідомлення того, що у вас є добрі книжки, дуже втішне. Так виникає поняття власної бібліотеки. А далі все залежить від способу вашого життя. Чи вам доводиться багато працювати на службі, чи ви маєте достатньо вільних годин і при тому ви ще й працююча людина. У першому випадку - ви не маєте багато часу на читання. У другому - ви можете дозволити собі поринути в книжковий світ і потім радувати співбесідників цікавими розмовами. Але то крайнощі. В житті часто буває щось посереднє.

Я все життя розв'язував задачі, котрі сам задумував. Інколи математичні інтеграли були такою мірою складними, що я не міг швидко віднайти розв'язок. Тоді я трохи відсторонювався від математичного апарату і шукав аналогії у фаховій літературі. В такі періоди я особливо багато читав. Аналізував, проводив паралелі. І це давало ключ до власних фахових проблем.

Інколи читають заради того, щоб потім похизувати. То не науковий пошук. Читання має бути спрямоване на розвиток твоєї наукової задачі.

(Юхновський - автор понад 400 різноманітних наукових статей. Серед фахівців добре відомі і високо цінуються його фундаментальні монографії з проблем електролітів, теорії квантових систем, електронного газу в металах, з питань фазових переходів та ін. На розроблених ним методах, концепціях формуються праці його учнів, цілі групи молодих кандидатів і докторів наук. Діє українська фізична школа Ігоря Юхновського).

З завершенням якоїсь великої, значної праці ми починали читати інші роботи такого ж плану, що належали іншим авторам, щоб порівняти свій здобуток з іншими дослідженнями, і таким чином визначити своє місце, свою частинку в даному науковому напрямі. Ця боротьба за свій пріоритет - не тільки моя особиста боротьба, а й наукова боротьба цілої моєї школи - щоб утвердитись, що ми змушені читати, щоб знати, що зробили інші дослідники до нас. Тут незамінна бібліотека. Мешкаючи у Львові, ми не мали, на жаль, повного доступу до світової літератури, тому бралися за дуже складні задачі, які інші не могли розв'язати. Розв'язуючи їх, ми послуговувалися своїми методами і позначеннями, незвичною для сторонніх людей фразеологією. Був кінцевий результат і його після багаторазових виступів таки визнавали в науковому світі. Оттоді всю нашу фразеологію ми доводили до загальноприйнятих норм, переглядаючи багато

журналів, статей - цих носіїв інформації, знярядь людського життя, самоутвердження кожного вченого.

Ігорю Рафаїловичу, Ви розповіли про особисті уподобання, що певною мірою віддзеркалюють Ваш внутрішній світ, пізнавальні, інтелектуальні та інформаційні потреби. А як перетинається власний мікрокосм з Космосом? Якими бачаться Вам бібліотека і книга через призму категорій загального, особистого, одиничного?

- Ці питання я порушував ще в 60-х роках, аналізуючи співвідношення: термодинаміка і стійкість політичної системи. Вже тоді методіку статистичної фізики я почав переносити на суспільні явища. З моїх узагальнень випливало, що людство з розвитком інформації, засобів її передачі від самоусвідомлення особистості, сім'ї, нації з точки зору їх місця в суспільстві, від самоусвідомлення держав світу з точки зору їх місця в суспільстві з розвитком суспільства, згодом виступатиме як єдине суспільство щодо Космосу. Вихід людства в Космос є обов'язковим. Це стане можливим, коли з розвитком суспільства зникнуть обмеження міждержавні, коли держави досягнуть високого рівня цивілізації. І Космос стане основною загрозою Землі. Перехід людей на Місяць, інші планети неминучий. Це впливає з законів фізики.

- Є, - зауважує Ігор Рафаїлович, - два принципи в суспільстві: принцип удосконалення, який іде до нас від сонця в силу засвоєння нами сонячної енергії, і принцип знищення, що виникає в усякій ізольованій системі. Тобто кожна замкнута, ізольована система розпадається. З виникненням сім'ї (як замкнута система вона нетривка), з'являлися контакти сім'ї з іншими сім'ями, виникало плем'я. Згодом воно досягло такого розвитку, коли племінний спосіб життя став для нього затісний. Племінна система стала ніби замкнутою в собі. З плином часу вона розвивалася, утворилася національна державна система. Утворилися національні держави, які розвивалися в рамках своєї державності. Але настав час, коли ці рамки для суспільства, яке знаходилося всередині держави, стали завузкими - вони занадто замикали державну систему, яка почала розпадатися. Стали утворюватися міждержавні системи. Скажімо, як нинішній європейський союз. Але прийде такий час, коли й Європа, й Америка як окремі поки що ізольовані системи будуть ставати дедалі більше незамкнутими в своїх внутрішніх законах, котрими вони керуються, і в результаті виникне нова система, завдяки розвитку інформації ще ширша. І тією системою буде Земля. (*«Найвища форма комунікації - спосіб єднання розуму та екзистенції»*. К.Ясперс). Тобто, фактично всі нації вільно обмінюватимуться між собою інформацією в різний спосіб. Земля стане одним цілим. Але і в ній буде свій порядок, своя конституція, свій уряд та ін. Потім настане такий виток розвитку Землі, коли все те, що ми називаємо урядом Землі, її конституцією, банком, парламентом Землі тощо стане затісним для неї, й цивілізація муситиме вийти в Космос. Інакше все, що існує і діє в замкнутій земній оболонці - зникне, розпадеться. Земля мусить спершу колонізувати планети Сонячної системи, а пізніше - ще далі. Тобто розвиток увесь час іде в напрямі вдосконалення. Але то дуже далека перспектива...

(Мимоволі виникає порівняння з концепцією Карла Ясперса, який писав: «Завершується епоха міфологій з її samozаспокоєністю <...> Цю спільну зміну людського буття можна назвати натхненням <...> Людина більше не замкнута в собі. Вона невідома для самої себе, а тому

відкрита для нових безмежних можливостей».

І. Юхновський підводить під свою оригінальну теорію єдиного походження людства і єдиного шляху розвитку строгі математичні та фізичні закони. К. Ясперс іде від філософської віри. Обидва поки що не розкривають великої таємниці одночасності, але обидва сходяться на спільності в долях і вірі людства, на необхідності спілкування. Ясперс підсумовує утворення духовних центрів, подає щось на зразок схеми внутрішніх зв'язків (духовних, не родинних), пророкує народження світових релігій. Юхновський іде далі, передбачаючи об'єднання Землі).

- З усвідомленням цього об'єктивного фактора, - продовжує Ігор Рафаїлович, - і необхідно вести розумну політику на Землі. Перехід від одиничного до космічного (загального) безперечний. Він перетинається з іншими важливими поняттями - поняттями оптимально-працюючої системи, тобто треба знати, за якими режимами може працювати система, щоб розвиватися, діяти. Важливе в цьому контексті поняття комунікабельності, тобто формозбудження, що є одним з визначальних і для діяльності сучасних бібліотек.

Яка інформація сприймається краще? Наприклад, якщо ви маєте якнайдієвішу систему, то досить збудити в ній (бібліотека теж належить до такої системи) якогось одного представника або кількох, і вони передадуть «хвилю збудження» далі - іншим представникам системи. Немає необхідності турбувати її всю. Найсильніше, найвідчутніше діє несподіваний, неочікуваний сигнал не тільки за часом, передусім за якістю. Все це складові елементи переходу одиничного до космічного (загального).

Рентабельність бібліотеки визначається кількістю виданої користувачеві інформації. А вона має вартість. Оскільки читачі послуговуються книгозбірнею безплатно, то цю платню за надання інформації має забезпечувати держава. Бібліотеки, зі свого боку, повинні вести облік запитів читачів. Є бібліотеки, які майже ніхто не відвідує. Ці установи збиткові. Прибутковість бібліотеки також визначається з точки зору амортизації, цінності виданої інформації, зарплати співробітників тощо. Бібліотека повинна знати оптимальну структуру свого складу і своїх видатків. Бібліотекарі ж мають працювати в поті чола, постійно порівнювати свою бібліотеку з кращими книгозбірнями, тягнутися за ними.

Бібліотека є одним із засобів одержання знань, інформації.

- У цьому контексті, - наголошує Юхновський, - надзвичайно важливе питання - доступність інформації. Структура каталогу має непересічне значення. Йдеться про можливість через найменшу вихідну інформацію знайти повний обсяг її в бібліотеці. Велике значення має побудова каталогу. Бібліотека, яка характеризується своєю комплексністю, цінується вче-

ними, дослідниками повнотою опису конкретного довільного процесу чи явища в природі. Отже, цінність книгозбірні - в її спеціалізації. Тобто, якоїсь літератури вона може й не мати, але фонди з конкретного напрямку повинні бути укомплектовані максимально повно. Слабка в якомусь плані бібліотека має зорієнтувати користувача на іншу, сильнішу в цьому відношенні.

Кожний науковий інститут намагається мати власну бібліотеку і, я вважаю, що в більшості установ бібліотеки бідні через те, що наявних коштів для розвитку в них, на жаль, немає. (Узагальнення Юхновського ніби перегукуються з міркуваннями Вернадського, який 26 вересня 1890 р. у своєму щоденнику писав: «Важко дістати книги. - В Університетській бібліотеці нема найнеобхіднішого <...> Цілі десятиліття не поповнюється бібліотека з відомого відділу. І так всюди, в таких великих, живих одиницях, як університети, де сильна традиція, де має бути панування думки».)

- Тому, - підкреслює Ігор Рафаїлович, - об'єднання каталогів бібліотек з допомогою електронної пошти та комп'ютерних зв'язків є необхідним. Фактично, якщо в якійсь бібліотеці немає певної статті чи певної інформації, має бути така система сполучення, щоб через факс можна було швидко одержати потрібну копію статті, яка є в іншій бібліотеці. Загалом, усе це має зберігатися в центральній бібліотеці Академії наук. Отже, ЦНБ НАН України повинна бути універсальною бібліотекою нашої держави з точки зору передусім містких і всеохопних каталогів. Теж саме відноситься до всіх регіональних бібліотек: Львівської ім. В. Стефаника, Харківської ім. В. Короленка, Одеської наукової. Але ЦНБ ім. В. І. Вернадського має бути главою всіх бібліотек України, які повинні бути тісно поєднані з нею електронним зв'язком. Тоді така система разом з відмінною системою копіювання, факсів могла б стати першим наближенням до майбутньої єдиної бібліотеки держави. (Послуговуючися законами термодинамічної фізики, І. Юхновський у 1991 р., коли незалежність України тільки зоріла, запропонував свою модель розвитку політичних і національних подій, і - не помилився. Його передбачення справдилися.)

- Отже, - підсумовує Юхновський, - бібліотека характеризується не тільки своїми каталогами, вичерпністю спеціалізації, а й зв'язками з іншими бібліотеками. («По́за комунікаціями неможлива і людська свобода». К. Ясперс). Ми наближаємося до того часу, коли між державами не буде кордонів. Цей процес насамперед торкається бібліотек. Настане час, коли буде одна бібліотека світу, і я в Києві за допомогою каталогу, підключення до спільної бази даних зможу одержати будь-яку потрібну інформацію з будь-якої країни. Універсальне об'єднання землян почнеться з бібліотек. Зрештою, всі великі прогресивні зрушення протягом усієї еволюції людства розпочиналися саме з бібліотек.

А. Дюрер.
Декор
сторінки.
Молитовник
імператора
Максиміліана.
Нюрнберг.

Валентина Навроцька

ЯК ЗБЕРЕГТИ НАЦІОНАЛЬНЕ НАДБАННЯ

Міжнародна наукова конференція «Стратегія збереження національного культурного надбання. Бібліотеки й архіви» відбулася в Києві 16-18 лютого 1995 р. за програмою Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій і установ (IFLA) - «Збереження і консервація» (PAC).

Підтримуючи й розвиваючи ідеї ООН, ЮНЕСКО, Всесвітньої організації інтелектуальної власності, IFLA виконує важливу гуманітарну місію, сприяє міжнародному взаєморозумінню і співробітництву в усіх сферах бібліотечної діяльності. Серед основних її програм - PAC, мета якої - забезпечити якомога довше збереження бібліотечних та архівних матеріалів (опублікованих і не опублікованих), у всіх форматах, у доступному вигляді. Ця програма передбачає кооперацію на національному й міжнародному рівнях. Кожна країна повинна відповідати за збереження власної друкованої продукції, інших матеріалів, що належать до певної цивілізації й культури. Програма підтримана рядом провідних країн світу і є підґрунтям для вироблення й прийняття самостійних національних програм. На жаль, у нашій державі такої програми немає.

Тому організатори конференції - Міністерство культури України та Національна парламентська бібліотека України, Національна академія наук України та ЦНБ ім. В.І. Вернадського, Міністерство культури Російської федерації та Всеросійська державна бібліотека іноземної літератури ім. М.І. Рудоміно (ВДБЛ), за участю Міжнародного фонду «Відродження» (МФВ), - прагнули її проведенням у Києві привернути увагу владних структур, державних посадових осіб, керівників і користувачів бібліотек до проблеми збереження бібліотечних фондів як необхідної умови для виживання й розвитку культури та науки.

Учасниками конференції були відомі фондоутримувачі, керівники провідних книгозбірень, слухачі Інституту підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури України, представники академічного Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського, Українського науково-дослідного інституту целюлозно-паперової промисловості та ін. З доповідями виступили: Р. Веджворт - Президент IFLA, директор бібліотеки Іллінойського університету та професор М. Чолдін - директор Мартенсон-центру цієї бібліотеки (США); Х. Рутіманн - координатор міжнародних програм Комісії з питань

збереження і доступності; Л. Воґт - генеральний секретар IFLA (Нідерланди); К. Генієва - член виконавчого бюро IFLA, генеральний директор ВДБЛ; доктор Б. Гаврилишин - голова Наглядової ради МФВ, інші фахівці з Німеччини, США, країн СНД, України, зокрема в.о. міністра культури М. Яковина.

Було заслухано 30 доповідей, точилися жваві дискусії, відбувся обмін думками. В рамках конференції працювала секція реставраторів з обласних універсальних наукових бібліотек

Бібліотеки сьогодні виконують функції інформаційних центрів, надаючи своїм користувачам швидкий доступ до всіх видів інформації. У колекціях великих книгозбірень зосереджені цінні масиви наукової і художньої літератури, старовинні рукописи та друковані книги, національні пам'ятки історії й культури, багато з яких мають світове значення. Та внаслідок незадовільного зберігання, вкрай слабкої матеріально-технічної бази, браку необхідного обладнання і площ для розміщення фондів, спеціального устаткування для копіювання матеріалів, недостатнього фінансування. Ці фонди потребують для свого відновлення значних практичних заходів з консервації, реставрації та декислотизації паперу.

Фахівці бібліотечної справи, вчені стурбовані недосконалим науковим, інформаційним, методичним і організаційним станом діяльності в цій галузі. Додаються і нові проблеми, зокрема операції перезапису документів на магнітну стрічку в цифровому вигляді в єдиному стандартному форматі.

На конференції обговорювалися питання створення і використання мікрофільмів, страхових фондів, особливості реставрації різних видів основи, дублювання на інші основи тощо; аналізувалися проблеми впровадження нових технологій, екології книгозховищ, використання спеціального паперу, інших поліграфічних матеріалів; розглядався дефіцит фахівців-реставраторів, система підготовки яких для бібліотек тільки створюється; ситуація зі збереженням бібліотечних фондів та перспективні шляхи її поліпшення в міжнародному масштабі, взаємодія країн за програмами IFLA та ЮНЕСКО.

Брак належної технічної бази, потрібних матеріальних ресурсів і кваліфікованих кадрів унеможливує розв'язання названих проблем бібліотеками.

Учасники конференції дійшли висновку, що станом рукописів, стародруків, архівів, колекцій кращих сучасних видань має особливо опікуватися держава.

Було висвітлено роль IFLA у цій проблемі

(Р. Веджворт), співпрацю ЮНЕСКО та IFLA (Л. Вогт), реалізацію програми в Європі (К. Генієва). Про досвід втілення в життя національної програми зі збереження фондів у США розповіли Х. Рутіманн, М. Чолдін і Н. Поуп (університет штату Вісконсін), Д. Худ (Іллінойський університет) та ін.

У бібліотечній галузі Україна прагне наблизити свої дії зі збереження національно-культурного надбання до міри вирішення цього питання в країнах, які працюють за програмами IFLA. Тому підсумком роботи конференції стало обговорення проекту «Концепції національної програми збереження документальних фондів України». Після глибокого аналізу й подальшого опрацювання її матеріали мають стати засадами для національної програми.

З Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» як першочергове постає завдання створення пакета документів, що становитимуть нормативну базу роботи бібліотек зі збереження і використання бібліотечних фондів, організації єдиної системи бібліотечного обміну інформацією, загальних норм зберігання тощо.

Основними цілями програми мають стати також: насичення бібліотек обладнанням для створення страхового фонду і фондів на нетрадиційних носіях інформації; фундація національної школи реставраторів; система взаємодії в аспектах наукових і методичних розробок з забезпечення, збереження і використання документів; залучення спеціалістів інших галузей знань для дослідження та застосування нових матеріалів і покриттів для консервації документів на паперовій або іншій основі; створення матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, екологічних умов для забезпе-

чення довготривалості використання документів. Охоплюватимуться такі напрями діяльності, як питання міжнародної і національної політики зі збереження бібліотечних і архівних матеріалів; дослідження ефективних методів та способів збереження і консервації як оригіналів, так й інших форм, відмінних від оригіналів; створення національних агенств, програм, а також регіональних центрів зі збереження й консервації документів; вжиття заходів з метою підготовки кадрів і вдосконалення бібліотечної освіти.

У межах розробленої програми здійснюватимуться різноманітні дослідження і заходи. Це - діяльність, спрямована на запобігання пошкоджень і псувань збережуваних матеріалів, рятувальні акції в разі аварій чи катастроф; підтримка умов збереження і використання матеріалів; розробка вимог і рекомендацій до будівель, що зводяться; широке впровадження методу нейтралізації кислотності паперу; розробка програм з підготовки й навчання штату та користувачів, реставраторів і технічного персоналу; розробка стандартів і процедур щадної обробки; використання довгострокових матеріалів; підтримка колекцій (відновлення оправи), обробка окремих примірників для довготривалого збереження; застосування масової обробки (зміцнення, фумігація), переведення інформації на інші носії (мікрофільми, мікрофіші, магнітні стрічки).

Багатоаспектність проблеми, обмін досвідом зі спеціалістами дають змогу виробити наукові підходи до збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів, впровадження нової техніки і сучасних технологій для задоволення інформаційних, професійних, навчальних і культурно-освітніх потреб громадян України.

Галина Новикова

ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЇ КНИГОСХОВИЩ

Збереження бібліотечних фондів є комплексною проблемою всіх великих бібліотек світу. Вона зумовлена величезним обсягом ушкоджених видань у багатьох книгозбірнях, у тому числі й Бібліотеці Конгресу США, Британській бібліотеці, Національній бібліотеці Франції, Бібліотеці Російської Академії наук, що спричинено такими трьома основними факторами:

1. Суто технологічним, пов'язаним з процесами природного старіння матеріальної основи документа. Документи, виготовлені до другої пол. XIX ст. на папері з бавовняного та лляного ганчір'я, збереглися до нашого часу в задовільному стані. Наявність у такому папері довговолокнистого матеріалу з великим вмістом чистої клітковини забезпечила його високу механічну міцність та довговічність в умовах нормативного зберігання.

Висока кислотність та наявність лігніну в папері з деревини спричиняють його швидке фізико-хімічне руйнування, особливо при знаходженні в несприятли-

вих екологічних умовах дії промислових забруднень та підвищеної вологості повітря. За даними Ю.П. Нюкші, більшість документів XX ст. інтенсивно старіє особливо в перші 20 років зберігання. 25-30-річний папір з деревини втрачає близько 90% своєї первинної міцності.

2. Інтенсифікація негативного впливу на стан документів таких екологічних факторів зовнішнього середовища, як високий рівень забруднення повітря шкідливими викидами промисловості, запиленість, що зростає, та контамінація спорами плісневих грибів. Хімічні забруднювачі прискорюють природне старіння матеріалів документів, спричиняють деструкцію целюлози шляхом її кислотного гідролізу. Такі процеси істотно знижують стійкість паперу до руйнівної дії біологічних деструкторів. Аерозольні складові повітря (органічні частки, сажа, конденсат, спори грибів і бактерій тощо) забруднюють документи, сприяють їх зволоженню та механічному пошкодженню, збагачують папір додатковими поживними речовинами для біошкідників, відіграючи вирішальну роль у процесах контамінації документів.

3. Жодна бібліотека не застрахована від стихійних лих і аварійних ситуацій (землетрусів, повенів, пожеж, неполадок сантехнічних комунікацій та ін.), що призводять до зволоження великої кількості книг і, як наслідок, їх масового ураження плісневими грибами. При температурі понад 10°C пліснява на вологих книгах починає розвиватися уже в перші дві-три доби.

Відомо, що серед різних груп біологічних шкідників для бібліотечних фондів найнебезпечніші саме цвільотворюючі гриби. Документи пошкоджуються переважно внаслідок біохімічної дії метаболітів грибів (ферментів, органічних кислот, пігментів, CO₂, H₂O) на матеріали і, меншою мірою, за рахунок механічного руйнування в процесі проростання грибів у субстрат. При цьому суттєво порушується текстура паперу і руйнується до 50% маси протягом року. Вкрай небезпечна для паперового носія група целюлозоруйнівних грибів.

Особливість ураження мікодеструкторами документів полягає в інтенсивному зростанні спровокованих руйнівних біохімічних процесів, спричиненому швидким розповсюдженням зараження. Один осередок плісняви за місяць здатен розосередитися на площі в кілька сот квадратних метрів.

Важливим є і медичний аспект проблеми біоушкодження фондів. Коли люди протягом тривалого часу перебувають у постійному контакті з ураженими книгами, зростає вірогідність виникнення у деяких видів грибів патогенних властивостей. На сьогодні у книгосховищах виявлено понад 20 родів грибів, відомих як збудники або учасники розвитку патологічних процесів у людини, і які можуть спричинити стійку сенсibiliзацію.

Найважливішим екологічним показником мікроклімату книгосховищ є санітарно-гігієнічний стан, який характеризується наявністю в повітрі життєздатних спор мікроскопічних грибів та мірою запилення повітря (саме пил сприяє розповсюдженню грибних спор та ініціює процес їх проростання на поверхні документів). Такі екологічні фактори, як температура, вологість, газовий склад повітря, освітлення книгосховищ створюють умови для розвитку агресивних плісневих грибів.

Екологічні аспекти зберігання документальних фондів ЦНБ потребують особливої уваги. Після пожежі 1964 р. частину їх, що постраждала від вогню та води, було вимушено розміщено в непристосованих приміщеннях. Книги потрапили під тривалий руйнівний вплив негативних фізико-хімічних та біологічних чинників середовища. Найнебезпечнішим було масове ушкодження документів плісневими грибами, яке виявилось в результаті проведеного вперше за час існування Бібліотеки вибіркового комплексного вивчення санітарно-гігієнічного стану книгосховищ (мікологічне обстеження приміщень сховищ та документів, встановлення життєздатності виявленої цвілі; визначення міри й характеру пошкодження документів грибами та його залежності від умов зберігання фондів).

Обстеження дало змогу виявити сукупність факторів, що впливають на стан фізичного збереження документів, а також прогнозувати потенційну небезпеку активізації процесів ушкодження.

Понад 1,5 млн. од. зб. розміщені в підвальних приміщеннях житлових будинків, де брак необхідної системи фільтрування і кондиціонування повітря спричиняє різкі сезонні та добові коливання термогігрометричних параметрів клімату сховищ, високу вологість

повітря (особливо в неопалювальний період), підвищення температури до 26-28° С, застій повітря та його насиченість пилом.

Нестабільність клімату сховищ є наслідком його повної залежності від постійно діючих факторів навколишнього середовища, про які йшлося вище, конструктивних особливостей приміщень, частих аварій сантехнічних комунікацій. Підкреслимо, що саме постійно діючі екологічні фактори найчастіше є причиною поступових руйнівних процесів, що можна прогнозувати, а інтенсивність перебігу може і повинна регулюватися. Особливо загрозливими для книг є стихійні лиха та аварії, час виникнення і масштаби котрих важко передбачити.

Клімат сховищ дестабілізується під впливом мінливих, але постійно діючих факторів навколишнього середовища: залежить і від конструкції приміщень. Пористо-капілярна структура поверхні будівельних матеріалів сприяє адгезії спор грибів і конденсації крапельної вологи, що призводить до виникнення осередків інфекції. З ураженої пліснявою поверхні стін і стелі з'явно вираженими здуттям й обсіпанням тиньку вилучено 29 штамів грибів, ідентичних тим, що ушкоджують книжкові масиви.

Відзначені умови сприяли виникненню масової плісняви як на самих документах, так і на стінах, віконних прорізах, обладнанні.

Найчастіше пліснява (відмінна за структурою, розмірами, кольором та висотою нальотів) виявляється на палітурках, спинках, обрізах та форзацах книг. Гриби в стадії активної життєдіяльності утворюють забарвлені нальоти, які легко стираються і розмазуються. Зливаючись, можуть покривати всю поверхню книги та окремих сторінок. Механічні властивості паперу зі старими осередками грибового ураження значно знижуються. Внаслідок дії агресивних метаболітів грибів основа документа втрачає міцність, розпадається на окремі волокна. Папір жовтіє, кришиться; листи щільно упакованих книг можуть склеюватися, утворюючи цементовані монолітні блоки. Уражені ділянки вирізняються яскраво забарвленими пігментними плямами.

У результаті попереднього мікологічного обстеження книгосховищ виділено 52 види мікроміцетів, серед яких переважають активні мікодеструктори. З них найнебезпечніші й відомі види *Aspergillus* (26,9%), *Penicillium* (15,4%) та *Trichoderma* (2%). Найбільшу кількість штамів мікодеструкторів виділено з поверхні картонних (81 штамп), коленкорів (48 штамів) та шкіряних (26 штамів) оправ. Гриби, ізольовані з паперових листів, відрізнялися мірою пристосованості до паперу. Найчастіше виділялись активні целюлозоруйнівні види, які, заглиблюючись у целюлозне волокно, ферментивно дезинтегрують паперову основу. Серед грибів-«супутників» паперу виявлено види, здатні утворювати агресивні органічні кислоти, що можуть порушувати текстуру паперу, руйнувати окремі специфічні компоненти паперового носія. Деякі види є продуцентами різноманітно забарвлених грибних пігментів.

Більшість ізольованих грибів відомі як постійні «мешканці» бібліотечних та архівних фондів. Деякі з виявлених видів інтенсивно поширилися в існуючих умовах підвищеної температури, надмірної вологості повітря та його насиченості летючими органічними сполуками.

Отже, гриби стають постійним джерелом інфекції

для «здорових книг» і можуть спричинити руйнування останніх.

Важливим критерієм оцінки фізичного стану фондів і прогнозування їх подальшого збереження є мікологічний контроль повітря книгосховищ, оскільки таксономічна й кількісна характеристики мікобіоти цілком відповідають мірі й характеру мікодеструкційних процесів.

З повітря книгосховищ ізольовано 2687 колонієутворюючих одиниць (становлять 60 видів грибів з 21 роду, з них 24% - бактеріальні, і 76% - мікроміцети). Якщо присутність у повітрі приміщень представників родів *Mucor*, *Rhizopus*, *Mortierella* і *Cunninghamella* свідчить про незадовільний санітарно-гігієнічний стан книгосховищ, то наявність грибів родів *Trichoderma*, *Monilia* та *Chaetomium* у разі порушення термогігromетричних параметрів мікроклімату сховищ дозволяє прогнозувати вірогідність виникнення глибоких целюлозоруйнівних процесів паперової основи документів.

За останні десятиріччя в Києві спостерігається підвищення вологості повітря, збільшення кількості туманних днів, зростання в атмосфері рівня забруднюючих речовин (в основному пил та газоподібні включення промислового походження). Значна частина пилу, що потрапляє ззовні в неоснащені системою фільтрування книгосховища, сприяє зволоженню матеріалів, інтенсифікації процесів кислотоутворення, підвищенню рівня контамінації поверхні документів, що веде до їх деструкції. Всі ці фактори, як і мало вивчений вплив наслідків чорнобильської аварії, здатні стимулювати агресивність мікодеструкторів.

Як відомо, іонізуючі випромінювання, завдяки їхнім мутагенним властивостям, можуть спричинити появу стійких видів мікроорганізмів, що значно уповільнює вирішення питань збереження документів і здоров'я бібліотечних працівників.

В умовах екологічного моніторингу на особливу увагу заслуговує надзвичайна різноманітність фізіологічних властивостей мікодеструкторів. Завдяки явищу синергізму, зумовленому взаємною корисністю ферментативної діяльності, гриби можуть утворювати складні специфічні асоціації, здатні функціонувати навіть в екстремальних умовах неповноцінного папе-

рового субстрату. Це може забезпечити послідовне й достатньо повне його використання і спричинити мікодеструкцію від 3 до 56% паперу протягом року.

За умов подальшого знаходження документів у небезпечній екологічній зоні масової плісняви можна прогнозувати вірогідність активізації процесів їх руйнування аж до повної втрати.

Отже, мікологічний критерій оцінки фізичного стану фондів слід розглядати як один з найважливіших показників загального екологічного стану книгосховищ.

Останнім часом суттєво змінилося саме уявлення про збереження документів, яке раніше розглядали як систему «лікувальних» заходів. Сьогодні пріоритетніші профілактичні засоби захисту від комплексу шкідливих абіотичних і біологічних факторів зовнішнього середовища та руйнівних екологічних катастроф.

Основою збереження документів має бути система *екологічного моніторингу*. Науковий аналіз різноманітних екологічних характеристик, передусім мікологічної, необхідний для розробки таких консерваційних заходів, як: профілактика мікодеструкції шляхом індивідуальної або масової стабілізації матеріалів; створення умов зберігання, що виключають дію агентів процесу мікологічного пошкодження; захист фондів від аварійних ситуацій та стихійних лих. Остання проблема потребує розробки спеціальної системи заходів за такими напрямками: *профілактика аварійних ситуацій (зважаючи на особливості географічного розташування бібліотек, характер та обсяг їхніх фондів); організація відновлювальних робіт (з урахуванням місцевих ресурсів та залученням зовнішніх технічних потужностей); операції, спрямовані на врятування ушкоджених вогнем та водою бібліотечних матеріалів (з використанням мікрохвильового й сублімаційного сушіння та з огляду на особливості транспортування фондів); розробка і впровадження технології масової вакуумної фумігаційної дедобробки ушкоджених пліснявою матеріалів та приміщень; створення централізованої служби мікологічного контролю бібліотечних та архівних фондів.*

Для розробки такої системи та її практичного впровадження необхідні зусилля бібліотечних фахівців та науково-технічного потенціалу всієї України.

Микола Лозовик, Веніамін Заплатін, Олександр Рильський, Валентина Польова

ПИТАННЯ ЯКОСТІ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Виробництво паперу в Україні розпочалося в 1541 році. Маючи давні традиції, значний кадровий потенціал, сучасна целюлозно-паперова промисловість, однак, працює не на повну потужність, не задовольняє потреби споживачів.

За час перебування України у складі колишнього Радянського Союзу особливості її географічного положення та економічного становища визначили

спеціалізацію її целюлозно-паперової промисловості, в основному спрямовану на випуск малотоннажних спеціальних видів картону й паперу, зокрема конденсаторного, цигаркового, фільтрувального тощо. Виробництво паперу для друку розвивалося слабо, а газетного взагалі не було.

Нині папір для друку випускають тільки Жидачівський целюлозно-паперовий комбінат, Дніпропетровська паперова фабрика і Корюківська фабрика технічних паперів. Сумарна річна потужність цих підприємств - 63 тис. т, у тому числі друкарського паперу - 17, книжково-журнального - 31,5,

© Лозовик Микола Терентійович, Київ, 1995
© Заплатін Веніамін Петрович, Київ, 1995
© Рильський Олександр Улямович, Київ, 1995
© Польова Валентина Іванівна, Київ, 1995

пігментованого - 14,5 тис. т. Проте й ці незначні потужності використовуються недостатньо. В 1994 р., приміром, було випущено всього 15 тис. т паперу для друку, що, звичайно, надто мало. Є книги, які змушені були віддруковувати на газетному, етикетковому, обгортковому й іншому, ще нижчої якості, папері.

Підвищені вимоги до властивостей друкарських видів паперу виділяють його в особливий клас продукції целюлозно-паперової промисловості. В свою чергу, різні способи друку зумовлюють наявність відповідних підкласів паперу: друкарський, офсетний тощо. В кожному з підкласів виділяються види паперу зі специфічними властивостями (пігментований, каландрований, машинної гладкості). Враховується і апаратне оформлення способу друку (листовий, ролевий). У групах, в свою чергу, виділяється папір, призначений для одно- і багатоколірного друку.

Попри різноманітність способів одержання відбитків на папері їх об'єднують загальні вимоги до вже готової продукції. Відбиток на папері повинен мати максимальну насиченість, контрастність і чіткість, не просвічуватися і не пробивати на зворотну сторону аркуша. Це все - друкарські властивості. Але оскільки кожний спосіб друку має свої, притаманні тільки йому властивості формування відбитків, це зумовлює специфічність вимог до кожного конкретного виду друкарського паперу.

Так, призначений для високого друку друкарський папір, найчастіше ролевий, повинен мати високу механічну міцність, непрозорість, гладкість, еластичність структури для відтворення з максимальною точністю всіх рельєфних особливостей друкарської форми. Цим способом друку зручно відтворювати текстову продукцію, а також спрощені графічні зображення.

Створити високохудожнє зображення можливо при офсетному способі друку. У зв'язку з тим, що на друкарській формі немає рельєфних елементів, еластичність структури паперу не обов'язкова. Водночас використання високов'язких друкарських фарб з високою адгезією до паперу, а також необхідність зволоження пробільних елементів висувають до задрукованого паперу такі специфічні вимоги, як: висока міцність поверхні до вищипування, низька деформація при контакті з водою. Остання властивість має особливе значення у процесі багатоколірного друку. Марки паперу для цього способу друку відомі під загальною назвою «офсетні».

Створити високохудожнє зображення найвищого гатунку можливо глибоким способом друку. Тут найвища градаційна чіткість рисунка досягається відповідним гравіруванням друкарської форми. Друкарські фарби глибокого друку низьков'язкі, для закріплення їх на папері при водній основі потрібна підвищена всмоктувальна здатність паперу, що має поєднуватися з низькою лінійною деформацією і високою гладкістю. Це дає змогу максимально точно відтворювати всі графічні особливості рисунка. Такий вид паперу носить загальну назву - для глибокого друку.

При флексографічному і трафаретному способах друку можна використовувати вже названі види паперу. Однак у ряді випадків потрібен папір з особливими властивостями. Так, для паперу, що задруковується ротативним трафаретом (для сублимаційного способу друку), була потрібна спеціальна технологія виготовлення. Її розроблено в Українському науково-дослідному інституті целюлозно-паперової промисловості, якому

було доручено створювати спеціальні друкарські види паперу. В інституті проводилося оцінювання не тільки спеціальних фізичних, а й усієї гами друкарсько-технічних і капілярних властивостей друкарських видів паперу. Охоплено практично всі способи друку: високий, офсетний, глибокий і ротативний трафаретний. Були створені: тонкий друкарський папір для словників та енциклопедичних видань (задруковується способом високого друку, відзначається низькою масоємкістю і високою непрозорістю); папір для стереоскопічного друку (задруковується способом багатоколірного офсетного друку: висока стійкість до деформації, підвищена стійкість поверхні до вищипування); папір для ілюстративних видань (задруковується способом глибокого друку, підвищена гладкість поверхні, здатність відтворювати найтонші графічні зображення); папір для переводного термодруку (задруковується способом ротативного трафарету, відзначається орієнтованою поровою структурою поверхні і дозволяє одержувати відбитки підвищеної інтенсивності).

Усі описані технології запроваджено в промисловість, але, на жаль, не на українських підприємствах.

Мимохідь зазначимо, що в Інституті нагромаджено в результаті співробітництва з підприємствами Держзнаку досвід створення технологій виробництва документного та грошового видів паперу. Рисунок на цей асортимент продукції наноситься унікальними способами друку, що дозволяє віднести його також до друкарських видів паперу.

В особливу групу належить виділити папір, призначений для тривалого збереження відбитків. Виготовити його можна тільки в нейтральному середовищі, тобто в умовах, коли є труднощі або зовсім неможливо здійснити більшість технологічних операцій, що дозволяють регулювати гідрофобність, непрозорість, білизну, вологоміцність.

Хоча виробництво паперу за останнє століття значно зросло, проте довговічність виробів нижче бажаної. Нині в бібліотеках зберігається велика кількість книг, які потребують невідкладної реставрації, а фонди книгозбірень продовжують поповнюватися продукцією на нестійкому, недовговічному папері.

Однією з причин руйнування паперу є його кислотність, котра зростає в процесі збереження. Кислоти здійснюють гідролітичний вплив на молекули целюлози, скорочуючи їхні полімерні ланцюжки і знижуючи тим самим міцність паперу.

Кислотність паперу збільшують антропогенні компоненти міської атмосфери, а також хлор, який залишається у волокнах целюлози після його відбілювання. Крім того, у будь-якому виді паперу з часом відбуваються окислювальні процеси, в результаті чого зростає кількість карбоксильних груп у матеріалі, що також сприяє його руйнуванню.

Нейтралізацію кислотності паперу в процесі його збереження здійснюють шляхом просочування спеціальними лужними реагентами у водних розчинах і органічних розчинниках або газовою обробкою.

Боротьбу за збереження довговічності паперу слід починати з процесу підготовки паперової маси, її проклеювання. Мета проклеювання, а точніше сказати, гідрофобізації, є попередженням природних властивостей паперу - здатності всмоктувати воду, тобто необхідно запобігти можливому вторгненню води чи водних розчинів і поширенню в мережі рослинних волокон паперу. Друкарські сорти паперу належать до

середньопроклеєних, проклейка необхідна для запобігання розпливанню друкарських фарб. При нанесенні пігментного покриття проклейка паперу-основи попереджує міграцію облагороджувального складу у внутрішні шари паперу.

Перехід від кислої каніфольної проклейки паперу, винайденої понад 100 років тому, до нейтральної - одне з найважливіших досягнень у галузі технології виробництва паперу. В світовій практиці тенденція до переходу на нейтральний спосіб розпочалася понад 10 років тому. За цей час в нашому інституті розроблено принципово новий підхід до проблеми переведення процесу формування паперового полотна в нейтральну область з використанням каніфольних матеріалів для проклей-

ки, так званий «псевдонейтральний» спосіб.

Дослідні партії паперу, виготовлені на Понінківському картонно-паперовому комбінаті та Дніпропетровській паперовій фабриці з застосуванням цього методу, одержали позитивні відгуки фахівців. Роботи в цьому напрямі тривають. Нагромаджений досвід свідчить, що більшість недоліків сировини, яка постачається, можна компенсувати спеціальними технологічними прийомами її обробки, а також спеціалізованими хімічними сполуками. З минулого року вивчається проблема реставраційного паперу і безкислотного картону для контейнерів. Сподіваємося, що наші спільні з співробітниками ЦНБ зусилля у цьому напрямі дадуть позитивні наслідки.

Людмила Малишева

СПОСОБИ КОНСЕРВАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ

(на матеріалах Російської Національної бібліотеки)

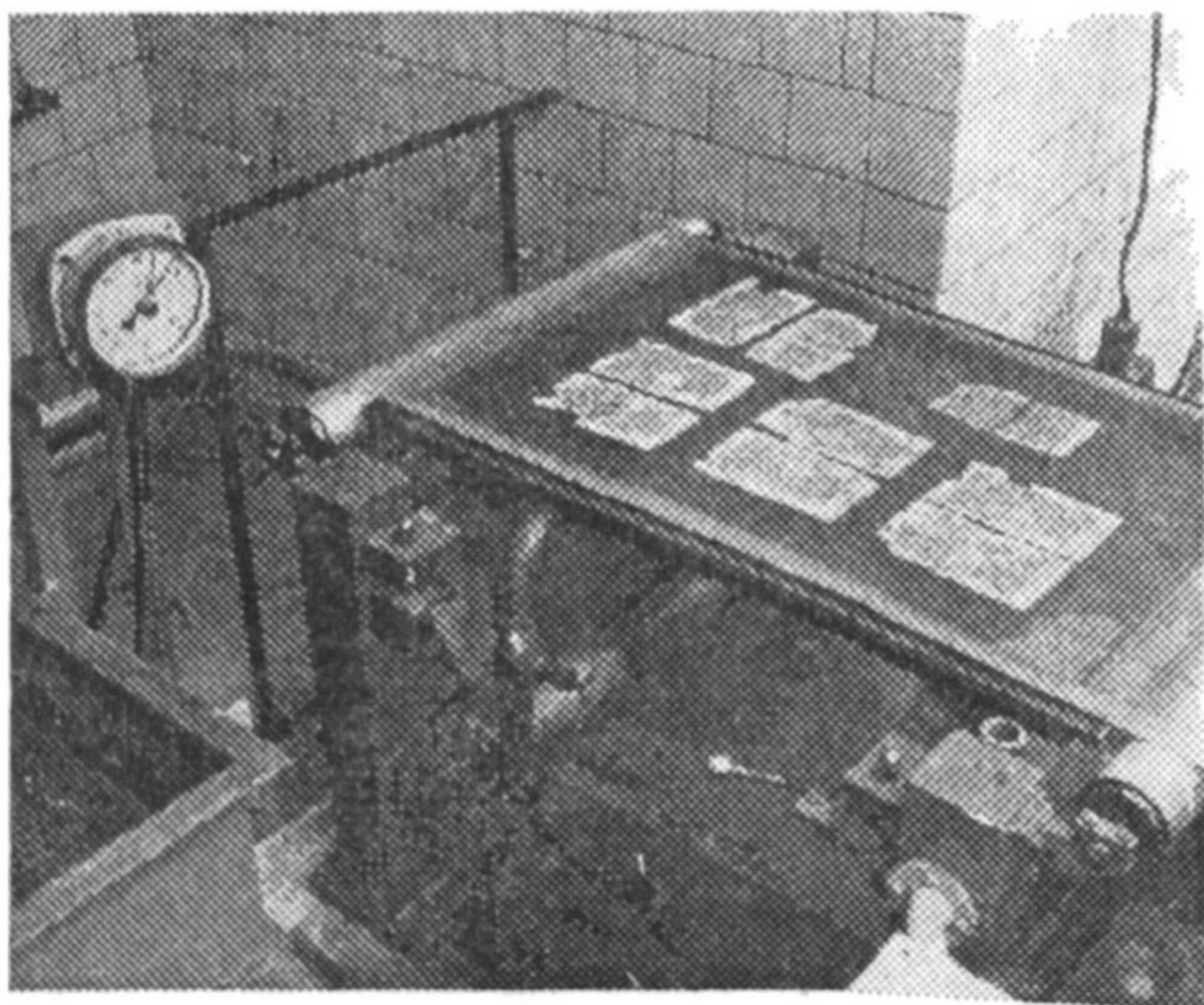
Специфіка і стан фондів, науковий рівень і практичне освоєння технологій та методів формують певний напрям у діяльності реставраційних відділів бібліотек. 33-мільйонні фонди Російської Національної бібліотеки (РНБ) зумовлюють розвиток продуктивніших, ніж ручні, способів консервації документів.

У РНБ з 60-х років запроваджується механізована реставрація (розроблена тут ще в 50-х роках). Метод відновлення втрачених частин аркушів документів паперовою масою швидко поширився. У багатьох бібліотеках світу працюють машини, які фактично являють собою один з вузлів реставраційно-відливної машини, створеної в РНБ і вдосконаленої. Розвиток методу спричинив створення другої, третьої і (1993)

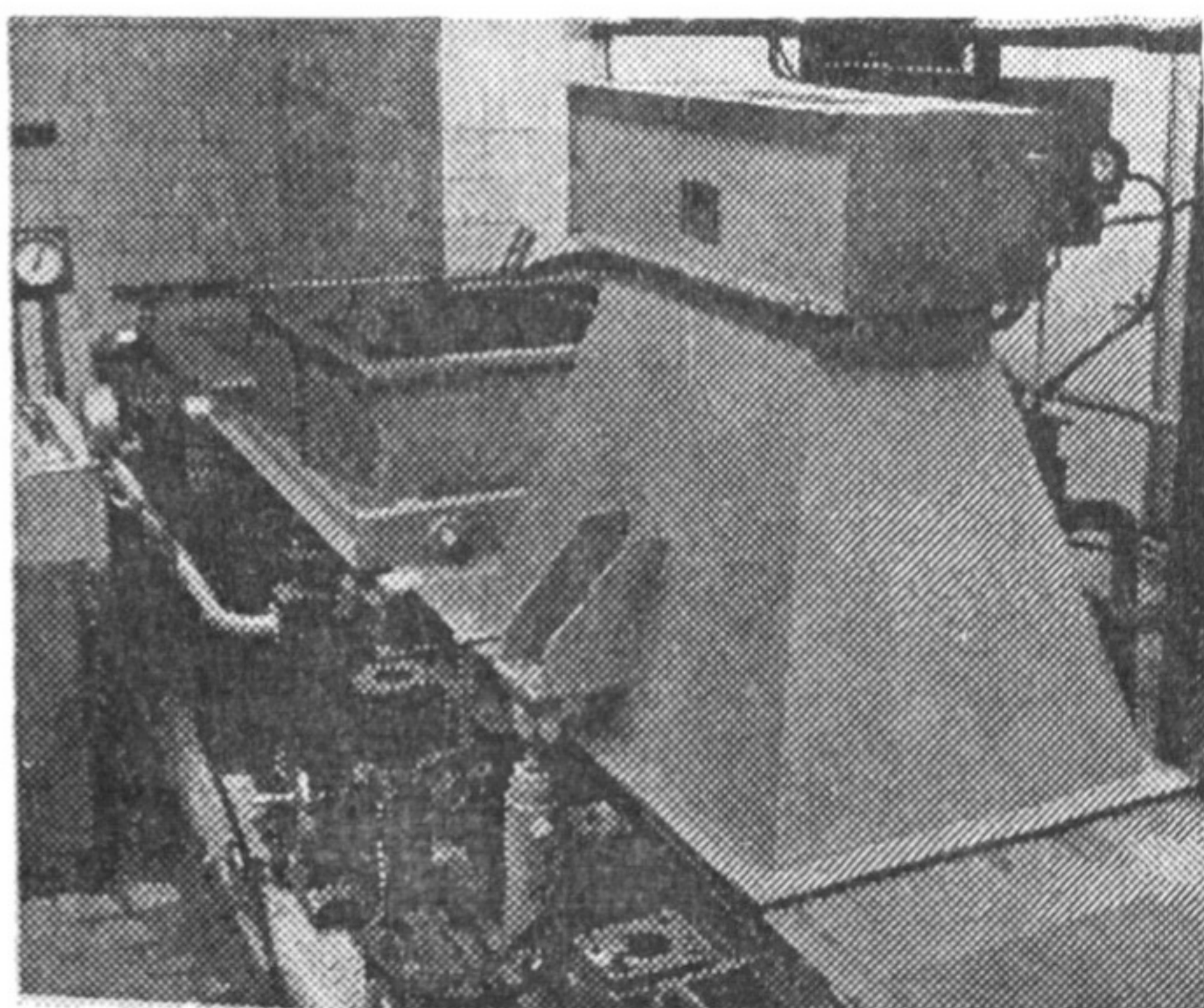
четвертої моделі установки. Це комплекс обладнання, об'єднаного замкненою «конвейерною» сіткою в поточну лінію, яку можна розбити на ділянки за їх функціональним призначенням: підготовка паперової маси, реставраційного матеріалу і зони розкладання аркушів, формування паперу (долив реставрованих аркушів), сушки попередні та завершальна, оброблювання аркушів. Керування процесом механізоване і здійснюється з пульта.

Реставровуваний матеріал, розміщений в зоні розкладки, під час руху сітки переміщується в зону формування. Форма та урівнювач опускаються на сітку. У форму подається сильно розбавлена водою паперова маса певної композиції. Під дією вакууму її волокна осідають на вільних від паперу ділянках сітки, відновлюючи в такий спосіб частини аркушів, яких не вистачало. Рухаючись далі, сітка переносить одержані

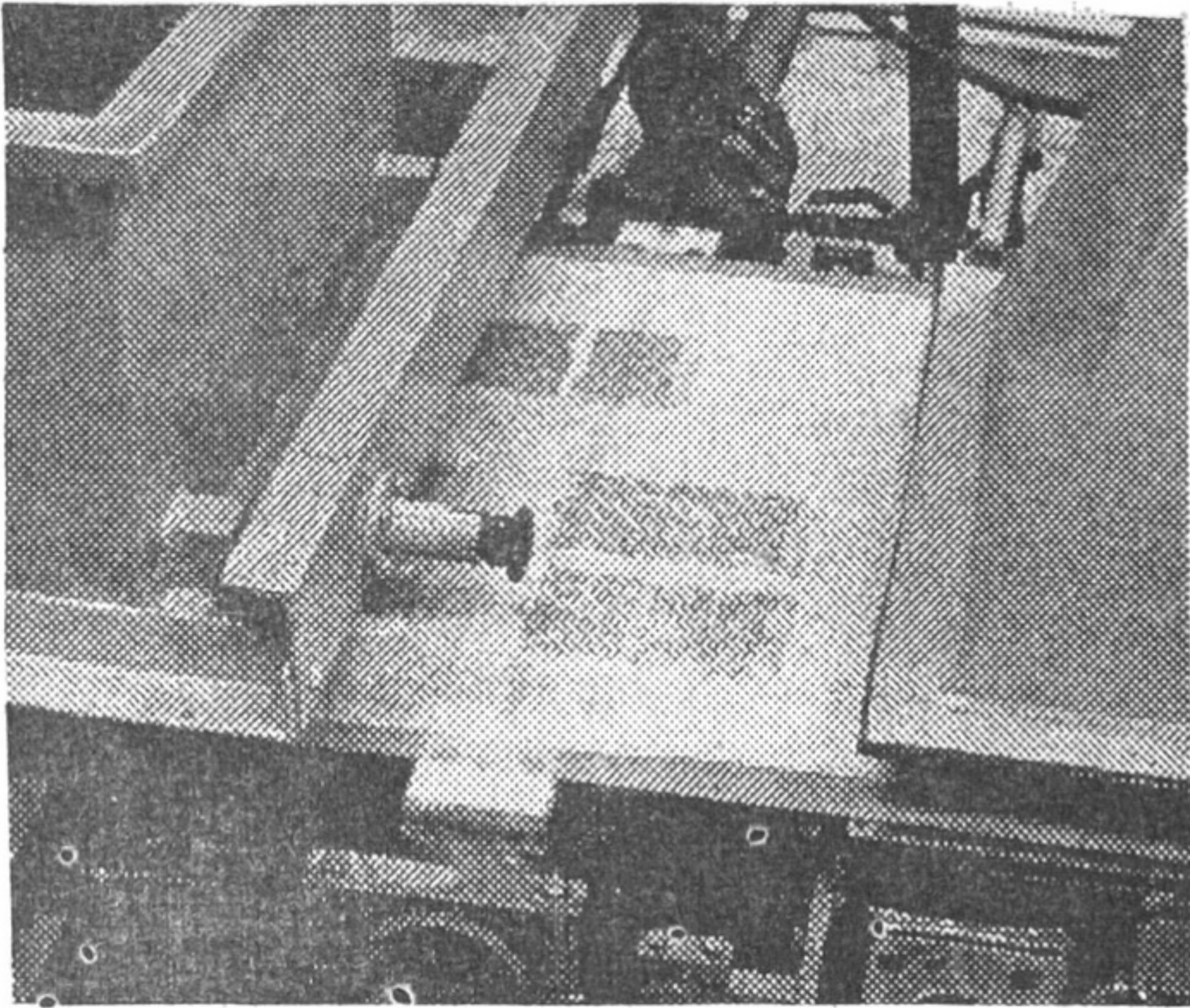
© Малишева Людмила Володимирівна, Київ, 1995

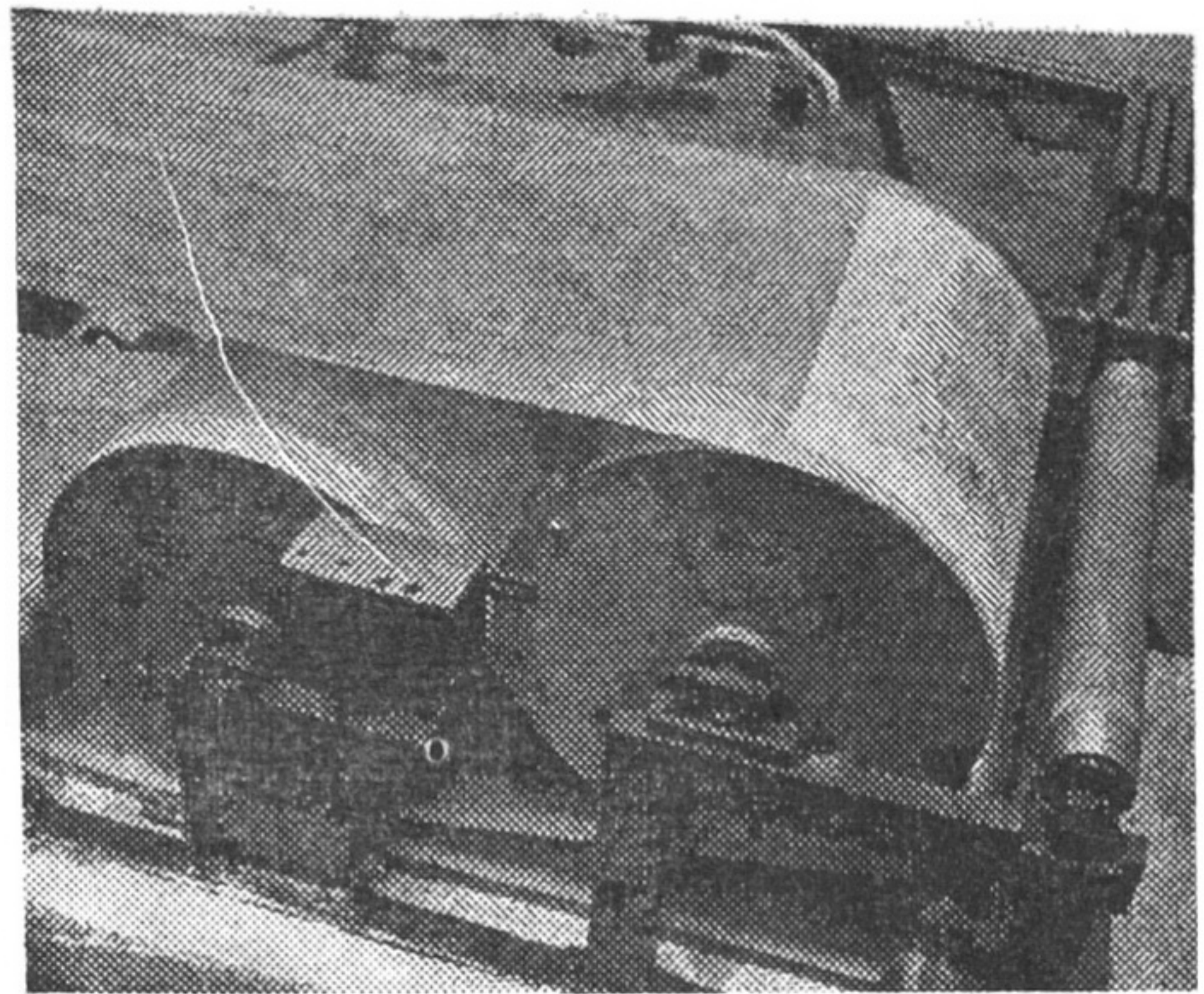
Зона розкладки.

Зона формування та зона попередньої сушки.

Додаткове відсмоктування води.

Зона кінцевої сушки.

ний реставраційний комплекс у зону попередньої сушки, а потім на сушильні циліндри - у зону завершальної. Листи обробляються на суперкаландрі з метою ущільнення паперу, вирівнювання товщини відновлювальної і відтворювальної частин, видалення маркировки.

Спосіб механізованої реставрації можна вдосконалювати і розвивати, відшукувати царини його застосування в інших сферах консервації, зокрема для виготовлення паперу спеціальних видів.

РНБ спільно з Санкт-Петербурзьким університетом рослинних полімерів розробили технологію та обладнання (поточна лінія) для відновлення втрачених частин аркуша методом аероформування. На відміну від способу реставрації на реставраційно-відливній машині, котрий потребує великої кількості води (текст реставровуваного документа має бути водостійким), відновлення шляхом аероформування дасть змогу реставрувати документи з неводостійкими текстами та ілюстраціями. Мінімальна кількість вологи, необхідної для відновлення аркуша цим методом, не зашкодить документові, а аркуш доповниться міцним і довговічним папером.

Технологічно метод має кілька стадій: підготовка композиції на основі волокнистого матеріалу, формування аркуша або його частин, яких недостає, зволоження одержаного комплексу, пресування і сушка. Для зволоження реставровуваного аркуша (гранична вологість не більше 70%) використовується вельми обмежена кількість води, що дозволяє зберегти структуру паперу, якість тексту і рисунків реставровуваного документа.

Установка для аероформування паперу являє собою вертикальну аеродинамічну трубу, в якій послідовно з'єднані диспергатор, де відбувається розподіл волокон реставраційної композиції на індивідуальні волокна, формувальна шихта і формувальна сітка. Відсмоктуючий вентилятор забезпечує розрядження і просмоктування потоку повітря через установку.

Запровадження цього способу відкриє нові можливості для вивчення процесу відновлення паперового аркуша, виготовлення нових спеціальних матеріалів (одержаний шляхом аероформування папір має свої особливості).

Різноманіття документів, видів та міра їхнього пош-

кодження диктує різні методи консервації. Приміром, ламінування, що різко збільшує міцність паперу і цілком придатне для реставрації листових документів ХХ ст., небажане для реставрації книг того ж часу видання. Нашарування навіть найтонших з застосовуваних для ламінування реставраційних матеріалів дає значне потовщення аркуша і, відповідно, книжкового блоку, через що його не можна помістити в колишню оправу.

Альтернативним цьому способом для видань ХХ ст. є метод захисту. Нині для нього в РНБ розробляються технологія і нове устаткування. Метод полягає в нанесенні на документи найтоншого (1 - 5 мкм) поліпарааксиленового покриття в спеціальній камері. У нашій промисловості воно застосовується для захисту від впливу кліматичних факторів у виробках радіо- та мікроелектроніки. Але консервація документів на папері з допомогою парааксилену в Росії не здійснювалася.

Дослідження розпочалися спільно з однією з промислових фірм на базі існуючої установки для нанесення поліпарааксиленового покриття на мікросхеми. Технологічна схема нанесення парааксилену на тверді поверхні відома і складається з випаровувань димеру - діпарааксилену - при температурі 170 - 200° С, розкладення молекул димеру при температурі 650 - 700° С до мономеру - парааксилену, конденсації парааксилену на поверхні паперу (точніше, в його масі) і полімеризації з утворенням нового композиційного матеріалу папір + поліпарааксилен (папір+парилен).

У РНБ досліджені процеси, що відбуваються при утворенні покриття на папері, проведені фізико-хімічні випробування одержуваного комплексу папір+покриття, визначені оптимальні режими роботи. Встановлено, що товщина блоку оброблюваної книги практично не змінюється, а міцність, біо-, вологостійкість паперу істотно зростають. Нині в вітчизняній практиці не існує технології та обладнання для консервації книг без розплетення і демонтажу книжкового блоку. Новий метод усуває цей недолік і дає змогу обробляти в камері кілька книг одночасно.

Механізовані способи консервації бібліотечних матеріалів мають своїх прихильників та опонентів. Безперечно одне: масова руйнація документів на папері в бібліотеках спонукає відмовитися від традиційних підходів до проблеми.

Світлана Добрусіна

ПРОФІЛАКТИКА І ТРИВАЛЕ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

У повоєнні роки при відділі консервації документів ДПБ (тепер - Російська Національна бібліотека (РНБ)) було створено сектор профілактики і тривалого збереження, який здійснював профілактичну дезінфекційну обробку книг та документів, підтримував температурно-вологісні режими у сховищах і фізичну цілісність документів, зокрема проводячи палітурні роботи.

Тепер виконуються: дезінфекційно-гігієнічна обробка; масове опрацювання і стабілізація шкіри; позабібліотечне та індивідуальне опрацювання.

Періодично знепилюються основні й допоміжні фонди (в середньому бригада з 12 - 14 осіб за рік обробляє понад 1 млн. екземплярів книг і документів). Звичайно, цього недостатньо, проте, з урахуванням з шомісячних санітарних днів, становище стабілізується.

Сектор, у разі необхідності, усуває наслідки аварій, що періодично спричинюються неполадками в системі тепло- і водопостачання, сезонними коливаннями рівня ґрунтових вод та ін. За останні три роки таких ситуацій виникало небагато і їх успішно долали співробітники сектора і фондів. Своєчасні просушка, дезінфекція, прасування та ремонт пошкоджених екземплярів дають змогу мінімізувати втрати.

Регулярно здійснюється нагляд за кліматичним режимом збереження документів - як у головному приміщенні РНБ, так і в її філіалах; вживаються термінові заходи для ліквідації осередків плісняви. І все ж не всюди температурно-вологісні режими відповідають стандартам, бо приміщення непридатні для їх дотримання.

Великі надії покладаються на новий корпус (введення передбачено в 1995 - 1996 рр.). Тоді стане реальним підведення нової наукової бази при збереженні документів, можливими застосування нових дезінфекційних камер масової обробки документів, використання менш токсичних для персоналу дезінфікуючих розчинів і сучасних технологій фазового збереження, установка спеціалізованого вентиляційного і кондиціонуючого обладнання.

У секторі вже розпочато наукову роботу, спрямовану на отримання характеристики існуючої в нинішніх умовах збережуваності документів РНБ. Це дасть змогу прогнозувати тривале збереження щодо якісних показників матеріалу документів (головне - паперу), створити теоретичну базу для впровадження сучасних методів збережуваності документів, знайти науково-обґрунтований підхід до процесів масової консервації.

Коливання температурно-вологісного режиму, як відомо, негативно впливають на збереження книг і документів та відхилення його від норм. Обстеження кліматичних режимів у сховищах РНБ протягом тривалого часу дасть змогу виявити особливо неблагонадійні ділянки та простежити їх вплив на якісні характеристики матеріалу документів і вжити конкретні заходи з

нормалізації умов збереження, уповільнити процеси природного старіння документів, виготовлених з розлинних напівфабрикатів, видати рекомендації з поліпшення кліматичного режиму.

Як показує практика, необхідні параметри повітряного середовища при збереженні документів підтримувати складно, і причини тут різні. Це і непридатність будівель; брак засобів і можливостей для їх реконструкції та забезпечення їх сучасним вентиляційно-кондиціонерним обладнанням; несвоєчасна заміна водо- і теплопровідних комунікацій, що спричинює аварії; вихід з-під контролю параметрів повітряного середовища; несвоєчасність заходів, спрямованих на підтримання режиму збереження; погіршення екологічних умов навколишнього середовища.

У разі відхилення параметрів повітря від нормативних показників відповідно відхиляється від оптимальної рівноважної вологість паперу. Сухе й тепле повітря сприяє зміщенню рівноваги, і матеріали документів дедалі висушуються. В процесі досушки відбувається дегідратація, гідрофільні властивості падають. Вільні полярні гідроксильні групи целюлози на поверхні мікрофібрил волокна взаємно насичуються після видалення адсорбційної води і утворюють міцні водородні зв'язки. Так відбувається гідрофобізація. Пересушка спричинює ламкість паперу; через надмірне видалення води з клітинних стінок волокна втрачають еластичність і гнучкість.

Коливання кліматичних умов спостерігаються і в сховищах РНБ. Крім визначення звичайних характеристик паперу, науковий інтерес становлять також дослідження структурних змін паралельних зразків паперу документів, що зберігаються тривалий час у різних умовах. Першим і доволі ефективним кроком у цьому напрямі є мікроскопічне дослідження композиційного, фракційного, морфологічного складу зразків, що дає змогу пояснити зміни якісних показників паперу документів залежно від умов збереження.

Для дослідження використовувалися малоцінні зразки паперу однакових екземплярів документів, що тривалий час знаходилися в різних сховищах (н/м 15 років).

Визначалися такі фізико-механічні показники зразків паперу документів: вологість; маса 1 кв. м; товщина; об'ємна маса, розривна довжина, подовження до розриву; опір зламу (показник найбільшої чутливості до коливань температур, вологості); РН водної витяжки.

Зіставлення результатів досліджень, характеристик матеріалу документів з урахуванням часу видання і збереження, особливостями композиційного складу з кінетикою штучного старіння друкованих паперів дозволить спрогнозувати орієнтовну довготривалість збереження великих груп документів РНБ залежно від умов їх зберігання. *

* В основу цих статей рубрики покладено доповіді, виголошені на конференції.

27 квітня 1995 р. в Національній парламентській бібліотеці України (НПБУ) відбулася міжвідомча наукова конференція бібліотечних працівників Києва «Роль бібліотек в утвердженні загальнолюдських цінностей», присвячена 50-річчю утворення ООН.

Її підготовлено спільно з відділом міжнародних програм Управління закордонних зв'язків і відділом бібліотек та інформаційних мереж Міністерства культури.

У роботі конференції взяли участь аташе з культури посольств зарубіжних країн, представники Національного комітету з відзначення 50-річчя ООН, Української асоціації сприяння ООН, Секретаріату Верховної Ради України, Міністерства закордонних справ, Центру гуманітарної освіти НАН України (ЦГО), Інституту українознавства Національного університету Тараса Шевченка, Київського державного інституту культури (КДІК), Інституту підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури (ІПКПК), фахівці бібліотек різних систем і відомств Києва.

Конференцію відкрив в.о. міністра культури М.Яковина.

У доповіді «50-річчя ООН: уроки історії й перспективи» відповідальний секретар Національного комітету з відзначення 50-річчя ООН, проф. Інституту міжнародних відносин Національного університету Тараса Шевченка, д-р іст. наук В.Бруз відзначив, що піввіковий ювілей ООН - видатна подія в історії людства, нагода для глибоких роздумів про його минуле, сучасне й майбутнє.

Роль ООН оцінюють по-різному: одні схильні бачити в цій організації «світовий уряд» і надмірно високо оцінюють її значення, інші - недооцінюють її діяльність. Проте, якщо зважати навіть тільки на миротворчу діяльність ООН, то, безперечно, роль її в міжнародному співробітництві надзвичайна.

З утворенням незалежної України виникла проблема наукового тлумачення її участі в ООН, відстоювання життєвих інтересів українського народу в світовому співтоваристві. Виняткову роль у поширенні знань про діяльність ООН відіграють бібліотеки.

У співдоповіді «Інформаційні та пізнавальні можливості організацій системи ООН» президента Української Асоціації сприяння ООН, академіка НАН України А.Шлепакова йшлося про аспекти діяльності ООН, які дають змогу поширювати знання, розповсюджувати інформацію, що сприяє розвитку багатопланового міжнародного співробітництва.

Про бібліотечні проблеми нашої держави та засоби їх подолання йшлося у виступі генерального директора НПБУ А.Корнієнка.

Які бібліотеки потрібні молодій державі для повер-

нення до загальнолюдських основ розвитку цивілізації, входження в міжнародний контекст, відповідності статутним принципам ООН? Ці питання потребують глибокого, неупередженого аналізу з огляду на світовий бібліотечний досвід, наш рівень економічного розвитку, менталітет українців. Тільки такий підхід дасть реальну картину перспективи розвитку бібліотечної справи України на сучасному етапі.

Професор ЦГО, канд. філософ. наук Б.Конвай розповів про досвід роботи клубу «Українська ідея в економіці», який уже кілька років успішно працює на базі НПБУ.

Проблеми й перспективи забезпечення інформацією народних депутатів Верховної Ради в контексті творення національного законодавства висвітлив А.Борисов, зав. сектором інформаційно-бібліотечного забезпечення Секретаріату Верховної Ради.

З особливою увагою було сприйнято учасниками конференції повідомлення заступника директора Інституту українознавства Національного університету Тараса Шевченка, д-ра філософ. наук О.Семашка (за результатами соціологічного дослідження) про оцінку громадськістю поступу в оновленні національної культури.

Про досвід роботи своїх бібліотек розповіли директор Центральної міської бібліотеки ім. Л.Українки Л.Ковальчук («Роль бібліотек у сприянні державотворчому процесу в Україні»), зав. сектором публікацій ООН ЦНБ А.Петраускас («Досвід роботи з публікаціями ООН у ЦНБ ім. В.І.Вернадського»), зав. відділом літератури іноземними мовами НПБУ Г.Воскресенська («Міжнародний книгообмін Національної парламентської бібліотеки України як засіб обміну інформацією»).

Питання функцій бібліотек у формуванні історичної пам'яті широкого загалу України були розглянуті в повідомленні проф. КДІК, канд. іст. наук Т.Ківшар.

Внесок бібліотечних товариств у розвиток професійної свідомості бібліотечних фахів - тема виступу президента Української бібліотечної асоціації доц. КДІК, канд. пед. наук В.Пашкової.

Зав. кафедрою бібліотечної справи ІПКПК, проф., канд. пед. наук В.Скнар розповіла про практику інформування слухачів Інституту з проблем розвитку української культури та її інтеграції в світову.

Єпископ Білоцерківський та Богуславський Серафим (Залізницький) висвітлив роль Біблії в системі загальнолюдських та національних духовних цінностей.

Учасники й гості конференції виявили одностайність щодо зростаючої ролі бібліотеки в розповсюдженні знань про ООН. Спілкування науковців і бібліотекарів, що стало традиційним у НПБУ, сприяє утвердженню загальнолюдських цінностей.

Іван Смоляк

ДО ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Однією з головних інституцій держави є збройні сили - суттєвий гарант її незалежності та територіальної цілісності, важливий соціальний фактор стабільності суспільства. У нелегкий час становлення української державності в умовах перманентної соціально-економічної кризи, переходу до демократичних засад і цінностей гуманізму здійснюється процес формування армії. При цьому неминуче виникають складні соціальні та соціально-психологічні проблеми, які й досліджуються в ґрунтовній монографії Е.Афоніна, де підсумовується трьохрічна спільна праця фахівців Інституту соціології НАН України та Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України.

Автор аналізує процеси, що відбуваються в українському війську як серед контингенту строкової служби, так і кадрового складу, зважаючи на ті позитивні й негативні явища, які були в Радянській армії, на загальний стан військово-соціальних проблем у СНД. До експертної оцінки залучено представників державно-управлінської ланки та священослужителів основних конфесій, що діють в Україні.

Суттєвим досягненням монографії є розділ, де розглядаються теоретичні проблеми нормативного регулювання та саморегулювання соціальної поведінки військовослужбовців, зокрема розробляються концепції оптимізації цих явищ, що збагачує теорію та практику управління соціально-психологічними процесами, і, насамперед, системи поведінки військовослужбовців шляхом розробки моделі нормативно-правового регулювання. Позитивно, що при виробленні моделі аналізуються не тільки нормативні документи, а й традиції, звичаї та ритуали (в тому числі й новоутворені, які базуються на національних цінностях), їх значення в системі нормативного регулювання поведінки військовослужбовця.

Логічно продовжується думка автора в розділі, де теоретичний розгляд соціально-психологічних проблем поєднується з обґрунтуванням типології нормативної поведінки, вивчаються показники та фактори, що впливають на дисципліну військовослужбовців строкової служби. Значним досягненням Е.Афоніна є виявлення причин нестатутних відносин у військових структурах, здійснених через призму психологічної науки та

соціальної практики. Це одна з перших спроб перейти від описовості та суб'єктивізму в оцінці явищ до наукового аналізу ракової пухлини армійського життя, яка дісталася нам у спадок від недалекого минулого. Автор аналізує несприятливі фактори, що характеризують складність і специфічність умов військово-професійної діяльності, і розробляє рекомендації з їх нейтралізації. З інтересом читається розділ, де міститься соціальний портрет сучасного (кадрової і строкової служби) військовослужбовця Збройних сил України та його ціннісні орієнтації. Для практики важливе вивчення та аналіз питань професійної адаптації офіцерів, прапорщиків та мічманів, звільнюваних з лав Збройних сил з огляду на проблеми конверсії, реорганізації та скорочення армії на фоні неоднозначних соціально-економічних процесів у суспільстві. В монографії даються рекомендації з професійної реадаптації цієї категорії військовослужбовців, що має не лише теоретичне значення, а й є інструментарієм для зниження соціальної напруги в суспільстві, допомоги людям, які віддали велику частину свого життя військовій службі.

Самостійну наукову й практичну роль відіграють (як посібник для вивчення соціально-психологічного стану армії) три блоки додатків, де зосереджено емпіричні дані щодо реалізованих автором програм соціологічних досліджень, перелік показників і факторів поведінки військових строкової служби та графі стану ціннісних структур кадрового й строкового складу Збройних сил, а також перелік створюваних ними цінностей. Для тих, хто цікавиться соціальними та психологічними проблемами армії, становитиме інтерес ґрунтовна бібліографія книги, що свідчить про ерудицію автора.

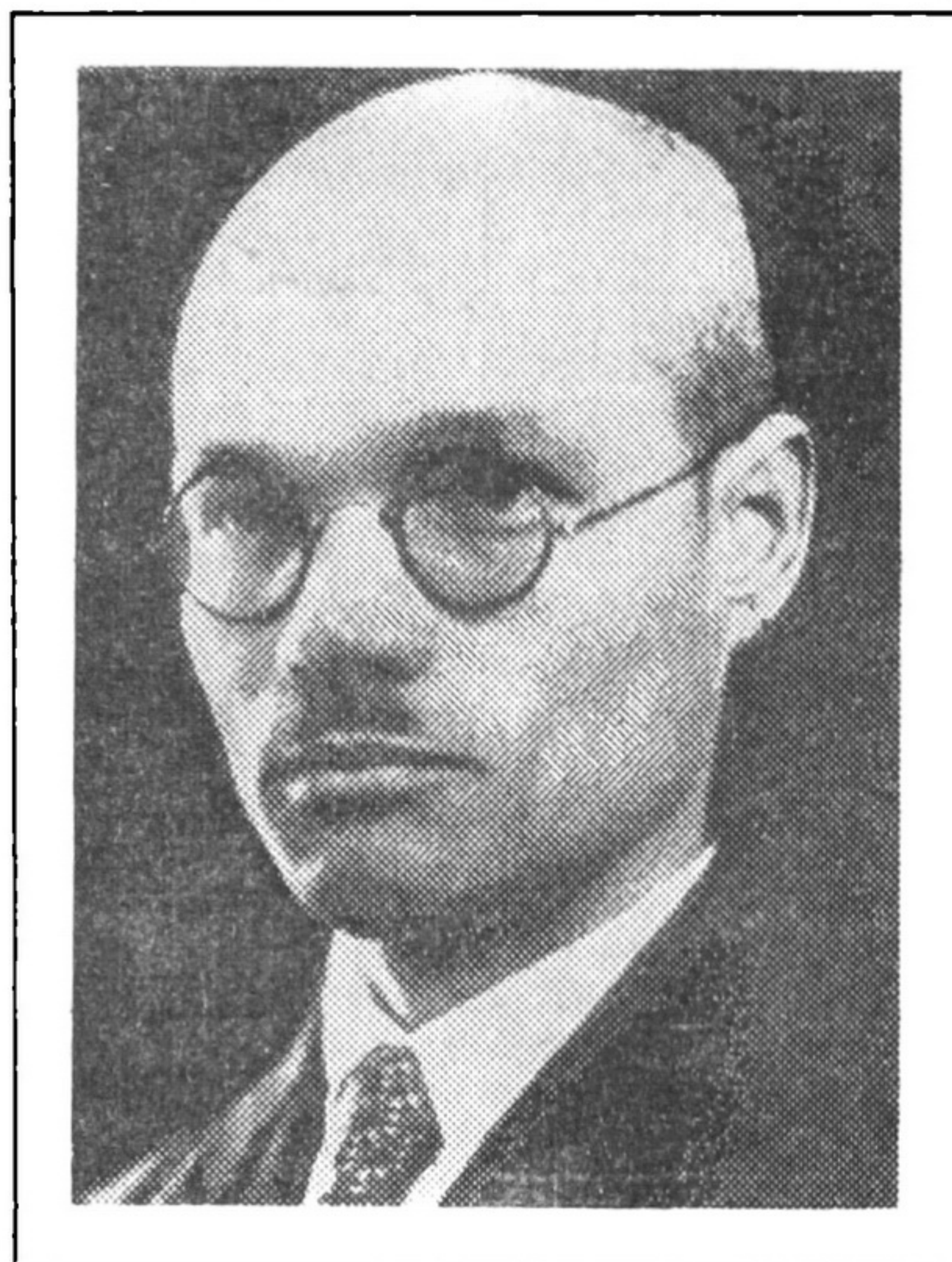
На нашу думку, монографія є значним внеском у військову психологічну науку, а також посібником для управлінських армійських структур та офіцерів у практичній роботі, спрямованій на вдосконалення соціального клімату в армії. Автору слід продовжити дослідження цієї складної проблеми, звернувши увагу на особливості соціально-психологічного клімату замкнутих армійських колективів, а також включити в коло вивчення військові формування інших відомств. На жаль, у книзі є деякі редакційні недоречності і навіть помилки, проте вони не знижують загалом високого професійного рівня монографії, першої з цієї проблеми не лише в Україні, а й СНД.

Валерія Шульгіна, Інна Беренбейн

100 років від дня народження ВАЛЕНТИНА КОСТЕНКА

У липні 1995 р. виповнилося 100 років від дня народження видатного українського композитора, музикознавця, талановитого педагога Валентина Григоровича Костенка. В 30-ті роки його твори з успіхом виконувалися відомими музичними колективами, звучали на сценах оперних театрів Харкова, Одеси, Львова у репертуарі кращих вітчизняних співаків

© Шульгіна Валерія Дмитрівна, Київ, 1995
© Беренбейн Інна Семенівна, Київ, 1995

- З. Гайдай, М. Литвиненко-Вольгемут, М. Гришка, І. Паторжинського. До безсумнівних досягнень української оперної музики 30-х років належить його опера «Кармелюк», яку високо оцінила музична критика, підкреслюючи утвердження реалістичних і народних основ музичного мистецтва¹.

В. Костенко, так само, як і інші видатні діячі музичного мистецтва Г. Хотькевич, Д. Ревуцький, П. Козицький, був звинувачений у буржуазному націоналізмі тими критиками, які проповідували ідеї пролетарського інтернаціоналізму в музичному мистецтві й культурі взагалі і злісно вимагали викрити націоналізм на музичному фронті².

Потяг до народної пісні та духовної музики В. Костенко відчув ще в дитинстві. Він виріс у родині регента сільської церкви Уразової слободи Воронежської губернії.

Завдяки чудовому голосу дев'ятирічний Валентин був прийнятий до Петербурзької придворної капели, яку скінчив 1915 р. зі званням учителя хорового співу та теорії музики. Подальшу музичну професійну освіту здобував у Петербурзькій консерваторії, одержавши диплом вільного художника композиції.

У музичній спадщині Валентина Костенка чотири опери («Кармелюк», «Назар Стодоля», «Карпати», «Сава Чалий»), балет «Оживлений степ», великі симфонічні

композиції, скрипковий концерт (на українські народні теми), квартети, тріо, хорові, вокальні та інструментальні твори. Музикознавча діяльність - критичні статті, критико-біографічний нарис про композитора Павла Сеницю, один з перших українських підручників з теорії музики¹.

На жаль, значну частину спадщини В. Костенка не опубліковано. Вона зберігається в рукописах в Центральному державному архіві-музеї літератури й мистецтва України (ф. №328). Матеріали вперше вводяться нами до наукового та культурного обігу. Фонд складається з рукописів опер, симфонічних та камерно-інструментальних творів композитора (ф. №328, оп. №1, с. 1-27), солоспівів на слова Лесі Українки, хорових творів та обробок народних пісень (с. 32-37). Чимало інформації дає листування В. Костенка з дружиною та видатними музикознавцями Л. Архимович і В. Довженком (с. 42-45). Філософські погляди композитора викладені ним в автобіографічній повісті «Моє життя», у творах «Пророк Дажбога» і «Матерія - життя - людина» (с. 39-41).

Серед виданих композицій В. Костенка - «Романтична симфонія» (1927), квартети, «Українська тема з варіаціями» (1930) і «Казачок» (1933) для скрипки, «Два етюди» для фортепіано (1930), хорові твори. Всі вони надруковані в Державному видавництві України в Харкові накладом, що не перевищував тисячі примірників

¹ Архимович Л. Б. Шляхи розвитку української радянської опери. - К.: Муз. Україна, 1970. - С. 51.

² Радянська музика. - 1934. - №1. - С. 24.

¹ Костенко В. Практичний підручник елементарної теорії музики. - Х.: Держвидав України, 1930.

і фактично стали унікальними (зберігаються в ЦНБ).
 Дуже прикро, що ім'я талановитої людини, яка стільки зробила для української культури, сьогодні практично забуте. Огульно звинувачений у 1950 р. В.Костенко провів шість тяжких років у таборах

ГУЛАГу. І хоча в 1956 р. композитор був реабілітований, ще довго діяла заборона на виконання його творів. Помер він у 1960 р., цілком забутий сучасниками.
 Настав час встановити справедливість, відкрити для людей чарівний світ музики В.Костенка.

НЕКРОЛОГИ

Федір Кузьмич САРАНА

Пішов з життя найвизначніший український бібліограф, член Бібліографічної комісії Міжнародної асоціації україністів, тиха, скромна, але потрібна багатьом людина, невтомний трудівник, книгознавець, літературознавець, незамінний науковий консультант, без якого тепер важко буде обходитися спеціалістам книжкової справи.

Федір Сарана (1926 - 1995) усе своє життя віддав служінню книзі. Його колосальна ерудиція, невтомність викликали ширю повагу всіх тих, хто з ним працював.

З 1959 р. наукова діяльність Ф.Сарани пов'язана з Національною академією наук України (завідуючий сектором бібліографії Інституту літератури ім.Т.Шевченка), ЦНБ (головний бібліограф на початку 60-х років). За сумісництвом він завідував редакцією бібліографії Української Радянської Енциклопедії. Пізніше, 1967 - 1988, Сарана очолював редакцію літератури, мови, педагогіки, народної освіти і бібліографії УРЕ.

Федір Кузьмич брав участь у роботі Бібліографічної комісії Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи (при Міністерстві культури), очолював Бібліографічну комісію Бібліотечної ради при Президії АН УРСР, співпрацював ученій раді Книжкової палати України ім.І.Федорова.

Ф.Сарана опублікував, відредагував, упорядкував кілька сотень праць (у 1993 р. Міністерством культури, Державною бібліотекою було випущено бібліографію вченого), завдяки його ретельним розвідкам були повернуті із небуття імена кількох українських письменників, бібліографів, діячів нашої культури. Чималий внесок Федора Кузьмича в Шевченкіангу, за що він й отримав Державну премію України 1980 р. І досі становлять інтерес статті «Антологія Шевченкіани», «Бібліографування Шевченкіани», «Бібліотека Т.Г.Шевченка» тощо. Сарана - упорядник низки книг, присвячених І.Франку, Л.Українці, П.Грабовському та ін., учасник перших двох випусків «Слов'янська філологія на Україні», редактор книги «Скарбниця людського розуму», приурочена до 100-річчя Державної бібліотеки України.

Письменник М.Шумило так писав про Ф.Сарану: «... він заслужив шану, любов і щире визнання. Він справжній ентузіаст своєї справи <...>, безперечний авторитет для своїх товаришів, працелюб, добрий і уважний до всіх, хто б не звернувся до нього».

Але закінчився життєвий шлях людини, чия «доля, - як підкреслювала професор Н.Королевич, - була освячена книгою».

Світла пам'ять про Федора Кузьмича Сарану назавжди залишиться в наших серцях.

НАШІ АВТОРИ

Аеренбейн Ірина Семенівна - викладач, концертмейстер Українського педагогічного університету ім. М. Драгоманова
Волосевич Олена Анатоліївна - методист науково-технічної бібліотеки Державного університету «Львівська політехніка»
Гальчук Людмила Іванівна - зав. сектором Державного музею книги та друкарства України
Грузов Михайло - канд. мед. наук, бібліофіл
Добрусина Світлана Олександрівна - Російська Національна бібліотека
Загоруйко Наталія Миколаївна - зав. відділом комплектування фондів Державної бібліотеки для дітей
Заплатин Веніамін Петрович - заступник

директора Українського науково-дослідного інституту целюлозно-паперової промисловості (УкрНДІЦПП)
Лозовик Микола Терентійович - канд. техн. наук, директор УкрНДІЦПП
Малишева Людмила Володимирівна - Російська Національна бібліотека
Навроцька Валентина Дмитрівна - начальник відділу бібліотек та інформаційних систем Міністерства культури України
Новикова Галина Михайлівна - канд. біол. наук, зав. відділом ЦНБ
Петрова Людмила Григорівна - заступник директора Національної парламентської бібліотеки
Польова Валентина Іванівна - ст. наук. співробітник УкрНДІЦПП

Омельчук Володимир Юхимович - д. і. н., професор, зав. відділом національної бібліографії ЦНБ
Рильський Олександр Улянович - канд. техн. наук, завідувач лабораторією УкрНДІЦПП
Смоляк Іван - канд. іст. наук, підполковник у відставці, головний наук. консультант секретаріату Верховної Ради України
Солонська Наталія Гаврилівна - заступник головного редактора журналу «Бібліотечний вісник»
Шудря Микола - кінорежисер, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка
Шульгіна Валерія Дмитрівна - канд. пед. наук, професор, зав. сектором нотних видань ЦНБ

З М І С Т

БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНИ

В. Омельчук Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки 1

ВИСТАВКИ

О. Волосевич Знати свої корені 13

КНИГОЗНАВСТВО. КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА

Л. Гальчук Перша виставка українських друків у Празі 14

Н. Солонська Міністр фінансів УНР 15

П. Чижевський Український книжковий ринок 18

СЛОВО МЕТОДИЧНИМ ЦЕНТРАМ

Н. Загоруйко Дитяча книга і бібліотека сьогодні 20

ЗНАХІДКИ БІБЛІОФІЛА

М. Грузов, М. Шудря Конволют ... з автографом 21

ОСОБИСТОСТІ

Н. Солонська Ігор Юхновський: «Всі зрушення починаються з бібліотек ...» 23

ФАКТИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ: ХРОНІКА ПОДІЙ

В. Навроцька Як зберегти національне надбання 26

Г. Новикова Проблема екології книгосховищ 27

М. Лозовик, В. Заплатин, О. Рильський, В. Польова Питання якості друкованої продукції 29

Л. Малишева Способи консервації документів (на матеріалах Російської Національної бібліотеки) 31

С. Добрусина Профілактика і тривале збереження документів 33

Л. Петрова Бібліотеки і ООН 34

РЕЦЕНЗІЇ

І. Смоляк До проблем формування збройних сил України 35

ВИСТАВКИ

В. Шульгіна, І. Беренбейн 100 років від дня народження Валентина Костенка 36

НЕКРОЛОГИ

Федір Кузьмич Сарана 38

C O N T E N T

BIBLIOGRAPHY OF UKRAINE

V. Omelchuk The national bibliography of Ukraine: tendencies of development, problems of elaboration 1

BOOK EXHIBITIONS

O. Volosevych To know your roots 13

BIBLIOLOGY. BOOK PUBLISHING

L. Gal'chuk The first exhibition of the Ukrainian printing in Prague 14

N. Solonska The Minister for finance of UPR 15

P. Chyzhevsky The Ukrainian book market 18

THE METHODOLOGICAL CENTRES HAVE THE FLOOR

N. Zagorujko Children's books and the library today 20

FINDINGS OF THE BIBLIOPHILES

M. Gruzov, M. Shudrya The volume of independents ... with autograph 21

PERSONALITIES

N. Solonska Igor Yukhnovsky: «All changes will begin with the libraries ...» 23

FACTS OF THE SCIENTIFIC LIFE. CHRONICLE OF EVENTS

V. Navrots'ka How to preserve the national heritage 26

G. Novikova The problems of ecology of the book depository 27

M. Lozovyyk, V. Zaplatin, O. Ryl's'ky, V. Polyova The problem of quantity of printing production 29

L. Malysheva The ways of the preservation of documents (materials of the Russia National Library) 31

S. Dobrusina The preventive measures and the long storing of documents 33

L. Petrova Libraries and UNO 34

BOOK REVIEWS

I. Smolyak The problem of formation of the Armed forces of Ukraine 35

BOOK EXHIBITIONS

V. Shul'gina, I. Berenbein 100-th anniversary of Valentin Kostenko 36

OBITUARIES

Fedir Kuz'mych Sarana 38

INHALT

BIBLIOGRAPHIE DER UKRAINE

W.Omeltschuk Die Nationalbibliographie der Ukraine: Tendenzen und Entwicklung, Ausarbeitungsprobleme 1

AUSSTELLUNGEN

O.Wolosewitsch Seine Herkunft kennen 13

BUCHWISSENSCHAFT. BUCHVERLAGSWESSEN

L.Galtschuk Die erste Ausstellung der ukrainischen Drucke in Praha 14

N.Solonska Finanzminister der UNR 15

P.Tschigewskij Der ukrainische Buchmarkt 18

DAS WORT DEM METHODISCHEN ZENTREN

N.Sagorujko Die Kinderbuch und die gegenwartige Bibliothek 20

DAS FUND DES BIBLIOPHILES

M.Gruzow, M.Schudria Konvolut mit dem Autograph 21

PERSONLICHKEITEN

N.Solonska I.Juchnowskij: «Alle Wandlungen werden von der Bibliotheken beginnen ...» 23

FAKTEN DES WISSENSCHAFTLICHEN LEBENS.

CHRONIK DER EREIGNISSEN

W.Nawrotska Wie kann man die nationale Errungenschaften behalten 26

G.Nowikowa Das ökologische Problem der Bucheraufbewahrung 27

M.Losowik, W.Saplata, O.Rylskij, W. Poljova Qualitätsfragen der Druckerzeugnisse 29

L.Malyschewa Die Aufbewahrungsweisen der Dokumenten (als Beispiel, die Dokumenten von Russische Nationalbibliothek) 31

S.Dobruslna Die Vorbeugung der Dokumenten 33

L.Petrowa Bibliotheken und UNO 34

REZENSIONEN

I.Smolljak Zu den Ausstellungsprobleme der Streitkräfte der Ukraine 35

AUSSTELLUNGEN

W.Schulgina, I.Berenbein 100-Jahre von Walentiv Kostenko Geburtstag 36

NEKROLOGE

Fedir Kusmitsch Sarana 38

SOMMAIRE

BIBLIOGRAPHIE D'UKRAINE

V.Omeltschouk La bibliographie nationale d'Ukraine: les tendances du developpement, les problemes de l'etude 1

EXPOSITIONS

O.Volocevytch Connaitre ses racines 13

LA BIBLIOLOGIE. L'INDUSTRIE DU LIVRE

L.Galtchouk La premiere exposition des imprimes ukrainiens a Prague 14

N.Solonska Le ministre du finance de la RNU 15

P.Tchyjevsky Le marche du livre ukrainien 18

LA PAROLE AUX CENTRES METHODIQUES

N.Zagorouiko Le livre d'enfant et la bibliotheque d'aujourd'hui 20

LES TROUVAILLES DU BIBLIOPHILE

M.Grousov, M.Choudria Recueil factice ... avec autographe 21

PERSONNALITES

N.Solonska Igor Youkhnovsky: «Tous les changements commenceront par les bibliotheques» 23

FAITS DE LA VIE SCIENTIFIQUE. CHRONIQUE DES EVENEMENTS

V.Navrotska Comment conserver l'heritage national 26

G.Novykova Le probleme de l'occogenie des bibliotheques 27

M.Lozyvyk, V.Zaplata, O.Rylsky V. Pollova La question de la qualite de la production typographique 27

L.Malycheva Les moyens de la conservation des documents (sur les materiaux de la Bibliotheque Nationale de Russie) 31

S.Dobrousslna La prophylaxie et la conservation de longue duree des documents 33

L.Petrova Les bibliotheques et O.N.U. 34

CRITIQUE

I.Smoliak Sur les problemes de la formation des forces armees d'Ukraine 35

EXPOSITIONS

V.Choulgina, I.Berenbein Le centenaire de Valentine Kostenka 36

NECROLOGE

Fedir Kouzmytch Sarana 38

Цей номер журналу видано за допомогою Міжнародного фонду «Відродження»

Редакція залишає за собою право виправляти мову і скорочувати статті. Редколегія та редакція можуть не поділяти думок, висловлених авторами статей. У разі передруку посилання на «Бібліотечний вісник» обов'язкове.

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний та практичний журнал Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського

№ 5, 1995 рік. Заснований у 1993 році. Свідоцтво про державну реєстрацію № 189.

Редактор-коректор Л.Д.Сушко. Художньо-технічний редактор - Г.Т.Конев.

Комп'ютерна верстка - Л.С.Климова. Фотограф - О.П.Шолудько. Переклад на іноземні мови - Г.Беспала, М.Стельмашова, Р.Кириченко.

Засновники - Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського та Національна академія наук України

Адреса редакції - 252039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3. Центральна наукова бібліотека НАН України

Ukrainian Academy of Sciences Central Sci Library Ukraine, Kyiv-39, pr. 40-tichja Zhovtnja, 3

Формат 60x84 1/8 Фіз. друк. арк. 8. Умов.-друк. арк. 8,37. Обл.-вид. арк. 7,7. Друк офсетний. Тираж 3900

Друкарня ЦНБ ім. В.І.Вернадського

© Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського

74049

«А ВИ - ОБЛИЧЧЯМ ДО КРАСИ ...»

35 книжок поезії, чверть мільйона перекладених з 13-ти мов рядків поезії, сила статей, редагування цілої низки поетичних збірок - усе це М.Т. Рильський.

Новатор в українській ліриці, унікальний перекладач, український інтелігент, який ніжно й бережно ніс у своїй душі, наче найдорожчу амфору, національну ментальність, з котрої не розплескав ані краплини... - усе це Максим Рильський.

Його пісня долинала з-за ґрат Лук'янівської тюрми в Києві, її ліричну мелодію не заглушили ані справа міфічного «Українського національного центру», ані багаторічні погрози ЧК - ГПУ - НКВД.

Рильський народився в Києві, 19 березня 1895 р. Він - один з найвидатніших жителів нашого міста, єдиного міста на землі, де навіть узимку є «троянди й виноград», про які Максим Тадейович писав у останній, завершальний етап своєї творчості. «Я можу одгукнутися ліричним віршем тільки на минуле, на те, що зосталось у душі»... - це ключ до розуміння особистості, морального й громадянського кредо і молодого, і вкритого сивиною славного українського поета.

Поезія Рильського зміцніла, набула сили у роки Великої Вітчизняної війни. Мирний час - то подих свіжого повітря для творця. Але він жив не сьогоднішнім, його поезія спрямована в майбутнє, Максим Тадейович розраховував на розуміння майбутнім поколінням підтексту своїх творів. Поет «проміння теплого і голубуватого» прозорливо завіщав нам свій дивовижний сонячний оптимізм, світле життєлюбство: «Яке ще там у біса горе, коли серця у нас живі?» Хіба не так?..

До 100-річчя від дня народження Максима Рильського культурно-просвітницьким центром ЦНБ (виконавець - бібліотекар Світлана Шостак), було підготовлено змістовну книжкову виставку.

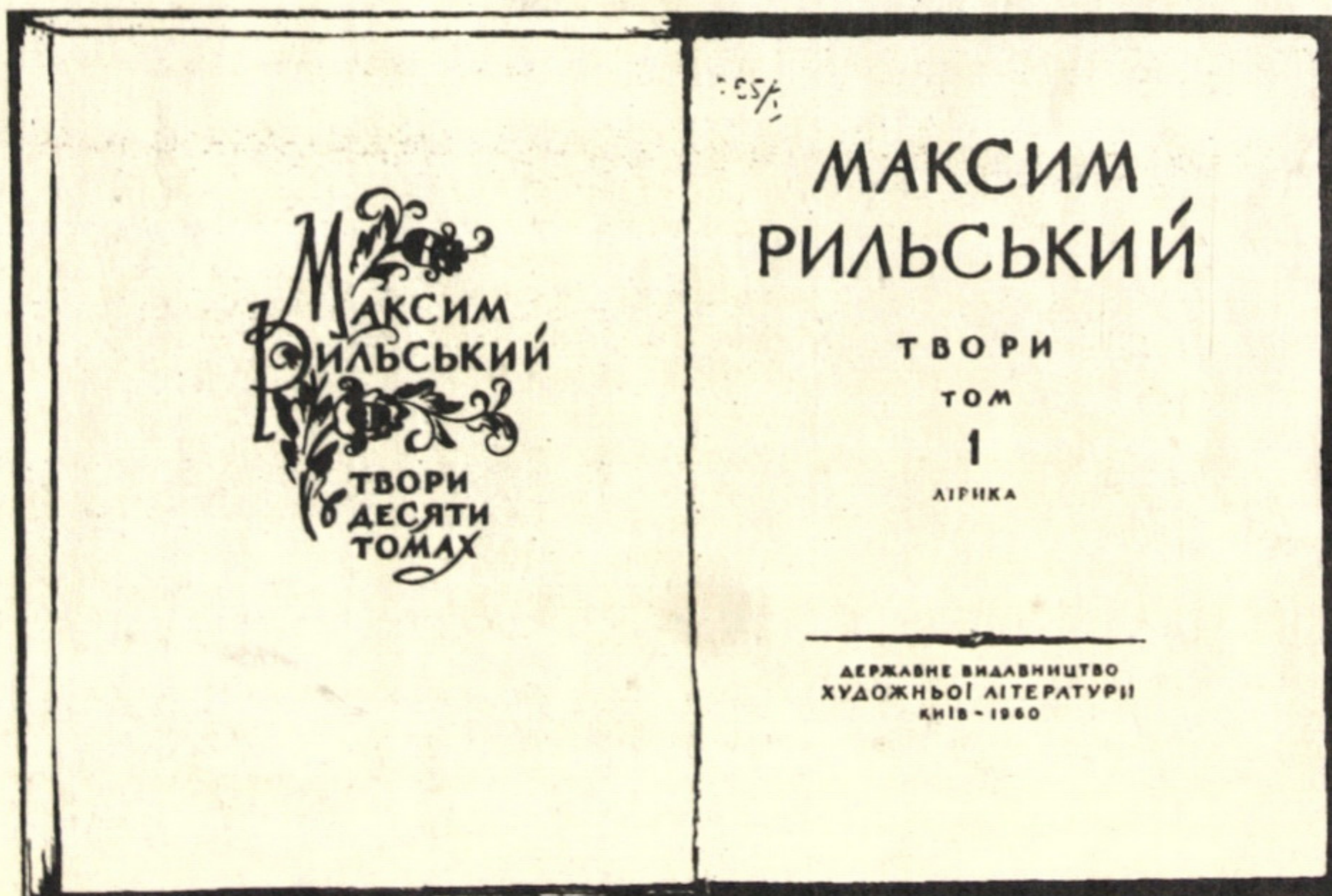
Н.Орач

Тобі Максим
 Рильському, коханою
 є любов
 Гагаріна

Дорогому
 Максиму Тадейовичу
 Рильському,
 коханою.
 А.Твардовський
 17.11.53.

Максиму Рильському -
 сердечному другу
 А.Прокоф'єва
 14/1 1955.
 Москва

Автографи
 Ю.Гагаріна,
 О.Твардовського,
 О.Прокоф'єва.

№ 17/16

М. Рильський

